ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 327(091) (575.3+55)

ТКБ: 66.4.+63.3 (2 тоҷик+2 Эрон)

Ҳ – 31

Бо ҳуқуқи дастнавис

ҲАЛИМЗОДА ДАЛЕР ОБИД

ТАҲАВВУЛИ РАВОБИТИ СИЁСИВУ ДИПЛОМАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН ДАР ҚАРИНАИ СИЁСАТИ «ДАРҲОИ КУШОД» (СОЛҲОИ 2003-2021)

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 6.1.6. Таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати беруна

ДУШАНБЕ – 2026

Диссерататсия дар кафедраи минтақашиносии хориҷии факултети муносибатҳои байналмилалии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон таҳия гардидааст.

Роҳбари илмӣ	**Розиқов Фарҳод Маҳмадсаидович** – номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи минтақашиносии хориҷии факултети муносибатҳои байналмилалии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Муқарризони расмӣ	**Сайидзода Зафар Шералӣ –** доктори илмҳои таърих, мудири шуъбаи ИДМ -и Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ; **Қудратов Комрон Абдунабиевич –** номзад илмҳои таърих, муҳаррири пешбари шуъбаи таҳрири илмӣ ва адабии Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик.
Муассисаи пешбар	Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳимоя 30-юми декабри соли 2026, соати 10:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.КОА–024 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) баргузор мегардад.

Суроға: Умаров А.Қ. abdullo1189@mail.ru (тел: 981-05-98-89)

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи илмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо суроға ва сомонаи расмии ДМТ (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 www tnu.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2026 фиристода шудааст.

Котиби илмии шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои таърих **Умаров А.Қ.**

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Фурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ дар охири асри ХХ на танҳо харитаи сиёсии Авруосиёро дигаргун сохт, балки дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ фазои нави геополитикиеро ба вуҷуд овард, ки дар он кишварҳои соҳибистиқлоли Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси субъекти комилҳуқуқи байналхалқӣ ба саҳнаи сиёсати ҷаҳонӣ ворид шуданд. Соҳибистиқлолии кишварҳои Осиёи Марказӣ, рақобати нави сиёсӣ ва геополитикиро миёни кишварҳои абарқурат дар минтақа фароҳам овард. Дар чунин шароит, масъалаи мушаххассозии усул, афзалиятҳо ва самтҳои устувори сиёсати хориҷӣ, ҷустуҷӯ ва интихоби шарикони боэътимод ва эҷоди пойгоҳи ҳуқуқиву меъёрии равобити байналмилалӣ барои кишвари мо мубрамии бештар касб намуд.

Ҷумҳурии Исломии Эрон (минбаъд ҶИЭ) яке аз аввалинҳо шуда истиқлоли кишварҳои Осиёи Марказиро ба расмият шинохт ва ба онҳо равобити дипломатӣ барқарор наумуд, ки бо ин усул дар минтақа мақоми вижае пайдо кард. Ин мақом танҳо ба наздикии ҷуғрофӣ ё манфиатҳои иқтисодӣ маҳдуд намешавад. ҶИЭ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон пайванди густурдаи таърихӣ, фарҳангӣ, забонӣ ва тамаддунӣ дорад. Маҳз ҳамин омилҳо боис гардиданд, ки аз рӯзҳои аввали истиқлоли давлатӣ равобити Ҷумҳурии Тоҷикистону ҶИЭ на ҳамчун робитаи одии ду давлати минтақа, балки ҳамчун раванди эҳёи пайвандҳои таърихӣ ва ҳамзамон, ҳамчун механизми нави сиёсати хориҷӣ дар шароити давлатдории соҳибистиқлол ташаккул ёбад.

Ҷумҳурии Исломии Эрон дар канори фазои геополитикии Осиёи Марказӣ қарор дошта, аз оғози солҳои 90-уми асри ХХ кӯшиш намуд, ки бо давлатҳои нави минтақа, бахусус Тоҷикистон робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро ба роҳ монад. Барои Эрон Осиёи Марказӣ аз чанд ҷиҳат муҳим буд: якум, ҳамчун фазои таърихӣ ва фарҳангии наздик; дуюм, ҳамчун минтақаи дорои аҳаммияти геоиқтисодӣ ва транзитӣ; сеюм, ҳамчун муҳити амниятӣ, ки тағйироти он бевосита ба манфиатҳои миллии Эрон таъсир мерасонад; чорум, ҳамчун майдони рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ. Аз ин рӯ, сиёсати ҶИЭ нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистонро танҳо дар доираи умумияти забону фарҳанг шарҳ додан кофӣ нест. Ин раванд бояд дар пайванди омилҳои таърихӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, амниятӣ ва тамаддунӣ таҳлил карда шавад.

Эълони соҳибихтиёрии давлатӣ (9-уми сентябри 1991) барои Ҷумҳурии Тоҷикистон оғози марҳалаи сифатан нави фаъолияти байналмилалӣ гардид. Акнун, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонист мустақилона бо кишварҳои гуногуни ҷаҳон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуда, ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро роҳандозӣ намояд. Ҳамзмон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи аъзо шудан ба созмонҳои байналхалқӣ ва минтақавиро ба даст оварад. Мутаассифона, бар асари ҷанги шаҳрвандӣ фалаҷ гаштани сохторҳои давлатӣ, афзун гардидани мушкилоти иқтисодӣ, норасоии кадрҳои касбии давлативу дипломатӣ ва омилҳои дигари дохиливу берунӣ ба шаклгирии сиёсати байналмилалии хориҷии Тоҷикистон таъсири манфии худро расонданд.

Ташаккули воқеии самтҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, муносибат бо кишварҳои ҳамфарҳангу ҳамзабон, баъди Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардид. Дар ҳамин марҳала роҳбарияти нави давлат бо сарварии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зарурати барқарор намудани сулҳу субот, мустаҳкам намудани пояҳои давлатдорӣ ва ба роҳ мондани робитаҳои мутавозин бо кишварҳои минтақа ва ҷаҳонро ҳамчун вазифаи аввалиндараҷа муайян намуд. Дар суханронии таърихиаш дар Иҷлосияи XVIII Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми мушаххассозии самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии кишвар ба ҳавзаи кишварҳои форсизабон низ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда буд. Дар ин замина таъкид шуда буд, ки «Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари ҷуғрофӣ, геополитикӣ, манфиатҳои иқтисодию сиёсӣ ба чанд ҳавзаи муҳим шомил мегардад ва яке аз онҳо кишварҳои форсизабон мебошад, ки бо Тоҷикистон ҳамбастагии таърихӣ, мазҳабӣ ва фарҳангӣ доранд» [67, с. 211].

Ин масъалагузорӣ нишон медиҳад, ки устуворшавии робитаҳои дипломатӣ бо Ҷумҳурии Исломии Эрон аз оғози дарёфти соҳибихтиёрии давлатӣ тасодуфан ва ба таври худкор сурат нагирифта, балки яке аз самтҳои афзалиятдор ва усулӣ дар сиёсати хориҷии мамлакат маҳсуб мешуд. Дар «Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2015) низ таъкид гардидааст, ки «Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳо бо Ҷумҳурии Исломии Эрон низ омили муштаракоти таърихӣ, забонӣ ва фарҳангӣ нақши муҳим дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон минбаъд ҳам муносибатҳои пойдори

дустӣ ва ҳамкории мутақобилан судманди гуногунсоҳаро бо ин кишвар бар пояи дуҷониба ва бисёрҷониба беш аз пеш тавсеа хоҳад бахшид» [27].

Мубрамии таҳқиқи мавзуъ, пеш аз ҳама, ба аҳаммияти таърихӣ, сиёсӣ ва байналмилалии муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон, инчунин ба зарурати таҳлили марҳалаҳои асосии ташаккул ва таҳаввули онҳо дар шароити сиёсати «дарҳои кушод» вобаста мебошад.

Аввалан, муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону ҶИЭ дар давраи таҳқиқ аз устуворшавии равобити дипломатӣ, густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ, афзоиши ҳамкориҳои минтақавӣ, то даврaҳои нофаҳмӣ ва коҳиш ёфтани сатҳи робитаҳои байниҳамдигарӣ ва талошҳо барои муътадил гардидани муносибатҳои байнидавлатиро тай кардааст. Ҳар яке аз ин марҳалаҳо дорои хусусияти таърихӣ ва сиёсӣ буда, таҳлили алоҳида ва муқоисавиро талаб мекунад.

Дуюм, муносибатҳои ду кишвар дар шароити сиёсати «дарҳои кушод» ба сатҳи нави мазмунӣ баромадаанд. Ин сиёсат имкон дод, ки Тоҷикистон бо ҳамаи кишварҳои манфиатдор, аз ҷумла, Эрон дар асоси манфиатҳои миллӣ ва тавозуни дипломатӣ ҳамкорӣ намояд.

Сеюм, шароити хоси ҷуғрофиву сиёсии Осиёи Марказӣ, дигаргуниҳои ҷиддӣ дар ҳаёти сиёсиву давлатии Афғонистон, таҳкими нақш ва мавқеи созмонҳои минтақавӣ, назири Созмони ҳамкории Шанхай, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, Созмони ҳамкории исломӣ ва дигар ниҳодҳои минтақавӣ ба равобити Ҷумҳурии Тоҷикистону ҶИЭ таъсири мустақими худро расондаанд.

Чорум, таҳқиқи ин мавзуъ барои дарки таҷрибаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, омӯзиши механизмҳои татбиқи дипломатияи мутавозин ва муайян намудани дурнамои ҳамкориҳои ду кишвар аҳаммияти илмӣ ва амалӣ дорад.

Аз ҳамин нуқтаи назар, масъалаи илмии таҳқиқот дар муайян намудани қонуниятҳо, марҳалаҳо, омилҳои таъсиррасон ва натиҷаҳои воқеии таҳаввули равобити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар шароити сиёсати «дарҳои кушод» ифода меёбад. Моҳияти масъала танҳо дар баёни таърихи сафарҳо ва санадҳо нест. Масъала дар он аст, ки чӣ тавр муштаракоти таърихиву фарҳангӣ, манфиатҳои иқтисодӣ, ниёзҳои амниятӣ, дигаргуниҳои куллӣ дар минтақа ва фаъолияти ниҳодҳои дипломатӣ муносибатҳои

байнидавлатии Тоҷикистон ва Эронро аз марҳалаи ибтидоии робитаҳои расмиву ҳуқуқӣ ва меъёрӣ ба сатҳи ҳамкориҳои бисёрсамтаи воқеии сиёсӣ, иқтисодӣ ва гуманитарӣ баровардаанд. Бинобар ин, таҳқиқи мазкур ба арзёбии ҳамзамони дастовардҳо, маҳдудиятҳо, буҳронҳо ва имкониятҳои нави муносибатҳои Тоҷикистону Эрон равона шудааст.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаи робитаҳои сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар замони истиқлол аз ҷумлаи мавзуъҳои муҳимми таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ба шумор рафта, дар солҳои охир мавриди таваҷҷуҳи таърихшиносон, сиёсатшиносон, муҳаққиқони муносибатҳои байналмилалӣ, дипломатҳо ва эроншиносон қарор гирифтааст. Зимни омӯзиши адабиёти илмӣ ва сарчашмаҳои мавҷуда маълум гардад, ки ҷанбаҳои гуногуни муносибатҳои ду кишвар дар осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, инчунин дар монографияҳо, мақолаҳои илмӣ, рисолаҳои диссертатсионӣ, маҷмуаҳои илмӣ ва маводди таҳлилӣ то андозае инъикос ёфтаанд.

Бо вуҷуди гуногунсамтӣ ва фаровонии маводди илмии мавҷуда, таҳлили таърихнигории масъала нишон медиҳад, ки муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶИЭ дар аксари таҳқиқот бештар аз мавқеи як самти мушаххас сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои сиёсиву дипломатӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ, робитаҳои фарҳангӣ ё масъалаҳои амниятӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар натиҷа, равобити ду кишвар ҳамчун як раванди ягона ва мураккаби таърихӣ, ки дар он омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, геополитикӣ ва амниятӣ бо ҳам иртиботи мутақобила доранд, ҳанӯз ба таври комил ва ҳамаҷониба ҷамъбаст нашудааст.

Аз ин рӯ, таҳқиқи мавзуъ на танҳо барои муайян намудани саҳми таҳқиқоти муҳаққиқони қаблӣ, балки барои ошкор намудани масъалаҳои камомӯхташуда ва муайян намудани ҷойгоҳи таҳқиқоти мазкур дар таърихнигории муносибатҳои Тоҷикистону Эрон аҳаммияти муҳим дорад. Дар ин замина, маводди илмӣ ва сарчашмаҳои истифодашударо вобаста ба хусусият, мазмун, самти таҳқиқ ва дараҷаи фарогирии масъала метавон ба чанд гурӯҳи асосӣ ҷудо намуд.

Ба гурӯҳи аввал осори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дохил мешаванд, ки барои таҳқиқи самтҳои асосии

сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муносибат бо кишварҳои ҳамзабон ва ҳамфарҳанг, ҷойгоҳи Эрон дар сиёсати минтақавии ҷумҳурӣ ва пайванди таърихии халқҳои тоҷику эронӣ сарчашмаи муҳим ба ҳисоб мераванд [1-12]. Дар ин осор муносибатҳои Тоҷикистону Эрон дар заминаи умумиятҳои тамаддунӣ, таърихӣ, забонӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд баррасӣ шудаанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мусоҳиба ва суханрониҳои худ борҳо таъкид кардааст, ки «Эрон дорои зарфияти назарраси иқтисодӣ ва сиёсӣ буда, метавонад яке аз шарикони муҳими тиҷоративу иқтисодии Тоҷикистон гардад» [8]. Аз ин нуқтаи назар, осори Пешвои миллат на танҳо манбаи сиёсӣ, балки асоси методологии дарки самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон мебошад.

Ба гурӯҳи дуюм китобҳо, монографияҳо ва мақолаҳои муҳаққиқони ватанӣ шомиланд, ки дар онҳо раванди ташаккул, таҳаввул ва густариши ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар ин гурӯҳ осори Т.Н. Назаров ва А. Сатторзода [40], З. Сайидзода [48-54], Н.М. Мирзоев [31-33], Р.А. Абулҳаев [14; 15], А. Шарифзода [64-68], Қ. Расулиён [54-57], И. Неъматов [43], Ҷ. Мирзоев [34], Г. Зокиров [22], А. Шарипов [63] ва дигарон мақоми муҳим доранд. Муҳаққиқони мазкур аз нуқтаи назари таърих, сиёсати хориҷӣ, дипломатия, фарҳанг, маориф, иқтисод ва амният равобити Ҷумҳурии Тоҷикистону Эронро таҳлил намудаанд.

Дар ин миён асари Т. Назаров ва А. Сатторзода «Дипломатияи муосири тоҷик» [38] барои омӯзиши ташаккули дипломатияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлол аҳаммияти хос дорад. Муаллифон сиёсати хориҷии ҷумҳуриро ҳамчун раванди таърихии ташаккули ниҳодҳои давлатӣ, интихоби афзалиятҳои дипломатӣ ва барқарор намудани муносибатҳои мутавозин бо давлатҳои минтақа ва ҷаҳон баррасӣ намудаанд. Ҳамчунин, ҷилди шашуми асари дастаҷамъонаи «Таърихи халқи тоҷик» [24], бахусус боби марбут ба сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар даврони истиқлол, барои таҳқиқи мавзуъ сарчашмаи муҳим мебошад.

Мирзоев Н.М. аз ҷумлаи муҳаққиқоне мебошад, ки бевосита ба масъалаи равобити Ҷумҳурии Тоҷикистону Эрон таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир кардааст. Дар асари ӯ «Тоҷикистон - Эрон: шоҳроҳи ҳамкориҳо» [33] таърихи робитаҳои Тоҷикистон ва Эрон аз даврai шуравӣ то замони соҳибистиқлолӣ таҳлил гардида, заминаҳои сиёсӣ,

иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмии муносибатҳои ду кишвар нишон дода шудаанд. Дар китоби дигари ӯ «Тоҷикистон ва кишварҳои Шарқ» [32] ҳамкориҳои мутақобилан судманди Тоҷикистон бо Эрон дар самтҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва илмӣ-техникӣ ба таври муфассал баррасӣ гардидаанд.

Муҳаққиқ ва сиёсатшиноси тоҷик З. Сайидзода дар таҳқиқоти худ ба ҷойгоҳи кишварҳои форсизабон дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон таваҷҷуҳ намуда, ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону Эронро аз лиҳози манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ муҳим арзёбӣ мекунад [56, с.112]. Ба андешаи ӯ, Эрон барои Тоҷикистон на танҳо шарики фарҳангӣ, балки манбаи эҳтимолии сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои бузурги зерсохторӣ мебошад. Муаллиф таъкид менамояд, ки «Эрон барои доштани такягоҳи форсизабон дар минтақаи аксаран туркзабони Осиёи Марказӣ манфиатдор аст, Тоҷикистон бошад ба сармоягузорӣ ва таҷрибаи иқтисодии Эрон ниёз дорад» [56, с.115]. Дар ҳамин замина, сохтмони НБО «Сангтуда-2», нақби Анзоб ва дигар лоиҳаҳо ҳамчун далели ҳамкории амалӣ зикр шудаанд [56, с.113-114].

Абулҳаев Р.А. дар як силсила таҳқиқоти худ ба ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикисто ва Эрон дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI, аз ҷумла, ба равобити иқтисодӣ, тиҷоратӣ, илмию фарҳангӣ ва лоиҳаҳои муштараки байнидавлатӣ таваҷҷуҳ намудааст [14; 15]. Дар осори ӯ марҳилаи барқароршавии муносибатҳои ду кишвар, таъсири омилҳои фарҳангӣ ва нақши лоиҳаҳои зерсохторӣ дар таҳкими робитаҳо баррасӣ гардидааст. Муҳақиқи ватанӣ Қ. Расулиён бештар ба равобити фарҳангии Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон диққат намуда, фаъолияти ниҳодҳои фарҳангӣ, марказҳои эроншиносӣ, табодули адабӣ ва ҳамкориҳои илмиро таҳлил кардааст [45].

Ба гурӯҳи сеюм осори муҳаққиқони хориҷӣ, аз ҷумла, олимони Ҷумҳурии Исломии Эрон, шомил мебошад. Дар таҳқиқоти Хома Аббосиён, ки ба равобити Эрон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст [12], ҳамкориҳои ду кишвар бо такя ба сарчашмаҳои таърихӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ таҳлил гардида, нақши Эрон дар раванди сулҳи тоҷикон, рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ, фарҳангӣ ва илмӣ нишон дода шудааст. Муртазо Маҳмудӣ дар рисолаи номзадии худ заминаҳои таърихӣ ва фарҳангии робитаҳои ду кишварро таҳқиқ намуда, таъкид мекунад, ки «ҳамкориҳои Тоҷикистону Эрон дар фазои холии сиёсӣ ба вуҷуд наомада, балки ба решаҳои муштараки

таърихӣ ва фарҳангӣ такя мекунанд». Дар мақолаҳои ӯ масъалаҳои муколамаи фарҳангӣ, таъсири забону адаби форсӣ-тоҷикӣ ба муносибатҳои сиёсӣ [35, с.20-28] ва манфиатҳои стратегии Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Эрон [36, с.98-100] мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар таҳқиқоти Маҳдии Қаззозӣ низ равобити Ҷумҳурии Тоҷикистону Эрон аз ҷиҳати сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва минтақавӣ арзёбӣ шудааст [25, 26, 28, 29]. Рисолаи номзадии ӯ [58] ба масъалаҳои ташаккул ва такомули равобити ду кишвар бахшида шуда, дар он нақши омилҳои фарҳангӣ ҳамчун муҳаррики ҳамкориҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ таъкид гардидааст. Муҳаққиқ ҳамчунин ҳамоҳангсозии мавқеи ду кишварро дар чаҳорчӯбаи созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, Созмони ҳамкории исломӣ ва Созмони ҳамкории Шанхай, муҳим арзёбӣ мекунад [60, с.18-20].

Ба ин гурӯҳ инчунин таҳқиқоти муҳаққиқони рус ва дигар муҳақиқони хориҷӣ, аз ҷумла, В. И. Месамед [30], М. А. Абдилдаева [13], П. В. Гордеева [17], А. Грозин [18], А. С. Зотова [23], А. И. Полишук [44], В. И. Юртаев [69], М.М. Назри [39] ва дигарон дохил мешаванд. Дар осори онҳо ҷойгоҳи Осиёи Марказӣ дар сиёсати минтақавии Эрон, рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ, омилҳои амниятӣ ва таъсири Афғонистон ба равобити Тоҷикистон ва Эрон баррасӣ гардидааст.

Ба гурӯҳи чаҳорум рисолаҳои илмии муҳаққиқони ватанӣ мансубанд, ки ба паҳлуҳои гуногуни муносибатҳои байнидавлатии Тоҷикистон, аз ҷумла, бо Ҷумҳурии Исломии Эрон бахшида шудаанд. Ба ин гурӯҳ метавон корҳои Р. М. Давлатов [19], А. Б. Наврасова [37], И. Н. Наимов [40], З. И. Холмуродова [61] ва дигаронро дарҷ намуд. Дар баробари ин, таҳқиқоти муҳаққиқи ватанӣ И. Неъматов [43] барои дарки нақши умумияти динӣ ва маҳдудияти он дар равобити ду кишвар аҳаммияти хос дорад. Муаллиф таъкид менамояд, ки омили динӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ метавонад ба наздикшавии кишварҳо таъсир расонад, вале дар мисоли Тоҷикистону Эрон он бо омилҳои забонӣ, фарҳангӣ ва манфиатҳои сиёсӣ пайваста аст.

Ҳамин тариқ, таҳлили адабиёти мавҷуда нишон медиҳад, ки то имрӯз дар бораи робитаҳои Тоҷикистону Эрон таҳқиқоти арзишманд анҷом ёфтааст. Бо вуҷуди ин, дар аксари онҳо даврабандии мукаммали муносибатҳои ду кишвар, таъсири сиёсати «дарҳои

кушод», нақши омилҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ, инчунин ҳамбастагии ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар як таҳқиқи ягона ба таври кофӣ равшан нашудааст. Диссертатсияи мазкур маҳз барои пурра гардонидани ҳамин холигии илмӣ равона шудааст.

Дар адабиёти мавҷуда норасоии дигар низ ба назар мерасад. Муносибатҳои ду кишвар аксаран ё аз мавқеи хушбинонаи фарҳангӣ арзёбӣ мешаванд ё аз нуқтаи назари рақобати геополитикӣ шарҳ меёбанд. Ҳар ду равиш дар ҷойи худ муҳиманд, аммо барои таҳқиқи таърихӣ кофӣ нестанд. Равиши илмӣ талаб менамояд, ки умумиятҳои фарҳангӣ бо манфиатҳои давлатӣ, заминаҳои иқтисодӣ бо маҳдудиятҳои сиёсӣ, ҳамкориҳои гуманитарӣ бо омилҳои амниятӣ ва ниҳоят, сафарҳои сатҳи олӣ бо натиҷаҳои воқеии институтсионалӣ якҷо таҳлил карда мешаванд.

Ҳамчунин, қисми зиёди таҳқиқот ба давраи барқароршавии муносибатҳо ва солҳои аввали соҳибистиқлолӣ бахшида шудаанд, вале марҳалаи баъд аз татбиқи сиёсати «дарҳои кушод», махсусан солҳои пас аз 2010 ва давраи пастшавию эҳёи робитаҳо, дар баъзе мавридҳо мухтасар баррасӣ шудааст. Дар ҳоле ки маҳз ҳамин давра барои дарки табиати воқеии муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону Эрон муҳим мебошад, зеро он нишон медиҳад, ки равобити ду давлат танҳо бо эҳсоси умумияти таърихӣ устувор наемонад, балки ба сатҳи эътимоди сиёсӣ, мувофиқати манфиатҳои иқтисодӣ, муҳити амниятӣ ва идоракунии ихтилофҳо вобаста аст.

Аз ин лиҳоз, дар диссертатсияи мазкур кӯшиш шудааст, ки таҳқиқ натанҳо тавсифи рӯйдодҳо, балки таҳлили марҳалавӣ ва муқоисавии равобит бошад. Барои ин, осори муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ бо санадҳои расмӣ, маводди бойгонӣ, ҳуҷҷатҳои байнидавлатӣ, маълумотҳои вазоратҳо ва маводди таҳлилӣ муқоиса карда шудаанд. Чунин тарзи кор имкон медиҳад, ки хулосаҳо аз доираи баёни умумӣ берун омада, ба натиҷаҳои мушаххаси илмӣ табдил ёбанд.

Дар натиҷаи муқоисаи ин гурӯҳҳои адабиёт ошкор мегардад, ки таърихнигории мавзуъ ҳануз ба се масъала посухи пурра надодааст: якум, равобити Ҷумҳурии Тоҷикистону Эрон дар доираи даврабандии ягонаи таърихӣ ва бо дарназардошти солҳои эҳёшавии нави муносибатҳо ба таври мукаммал таҳлил нашудааст; дуюм, сабабҳои пастшавии сатҳи робитаҳо дар солҳои 2015-2019 ва механизмҳои барқароршавии онҳо дар солҳои 2019-2021 ва бештар аз он ба таври

пароканда баррасӣ гардидаанд; сеюм, робитаи байни дипломатияи фарҳангӣ, лоиҳаҳои иқтисодӣ, омилҳои амниятӣ ва мавқеи созмонҳои минтақавӣ дар як модели таҳлилӣ ҷамъбаст нашудааст. Маҳз ҳамин холигии илмӣ зарурати таҳқиқоти мазкурро асоснок менамояд ва ба он имкон медиҳад, ки аз рӯйхати воқеаҳо ба таҳлили таърихии раванд ҳо гузарад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзуъҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар доираи нақшаи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи минтақашиносии ҳориҷии факултети муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 дар мавзуи «Асосҳои назариявӣ ва амалии минтақашиносии ҳориҷӣ ва нақши минтақаи Осиёи Марказӣ дар муносибатҳои байналхалқӣ» иҷро гардидааст. Мазмун ва самти таҳқиқот бо масъалаҳои муҳимми таърихи муносибатҳои байналхалқӣ, сиёсати ҳориҷӣ, минтақашиносӣ, дипломатияи иқтисодӣ ва ҳамкориҳои фарҳангиву гуманитарӣ робитаи мустақим дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Тавсифи умумиии таҳқиқот ба ҷанбаҳои асосии таҳқиқ нигаронида шуда, фарогири мақсаду вазифаҳои пажӯҳиш, иҷрои рисолати илмӣ дар таҳқиқи мавзуъ, муайян намудани объекти муҳимми таҳқиқот, мушаххассозии мавзуи баррасишаванда, ҷамъбастнамоии кори илмӣ дар марҳилаҳои гуногун ва давраи таҳқиқот, асоснокии илмии мавзуъ ва робитаи он бо консепсия, стратегия ва барномаҳои давлатӣ, маҷмуи натиҷаҳо, хулосаҳо ва дастовардҳои нави илмие, ки дар давоми пешбурди фаъолияти илмӣ ба даст омадаанд, мавриди баррасии амиқ қарор гирифтаанд. Дар нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда хулосаҳои асосии илмӣ ва комилан нав ба ҳимоя манзур гардидаанд. Ҷанбаҳои асосии аҳамияти назариявӣ, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия, мутобиқатии диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ, тасвиб ва амалисозии марҳилаҳои муҳимми раванди таҳқиқот, интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми он яке аз масъалаҳои муҳимме мебошад, ки дар таҳқиқоти илмӣ пурра мавриди корбарӣ қарор гирифтааст.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиш ва таҳлили комплексии раванди ташаккул, таҳаввул, рукуд, эҳё ва дурнамои муносибатҳои сиёсиву дипломатӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву гуманитарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии

Эрон дар қаринаи сиёсати «дарҳои кушод» мебошад. Дар доираи ин мақсад муносибатҳои ду кишвар ҳамчун раванди ягонаи таърихӣ баррасӣ мегарданд, ки дар он заминаҳои фарҳангӣ, манфиатҳои миллӣ, механизмҳои дипломатӣ, лоиҳаҳои иқтисодӣ, омилҳои амниятӣ ва тағйироти минтақавӣ ба ҳам пайвастаанд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Баҳри ноил гаштан ба ин ҳадаф, пеш аз ҳама ҳалли вазифаҳои зерин пеш гузошта шуданд:

- таҳқиқ ва таҳлили шароит, омилҳо ва заминаҳои таърихии ташаккули робитаҳои сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар солҳои 90-уми асри XX ва ибтидои асри XXI ҳамчун марҳалаи муқаддимавӣ ва заминасоз;

- муайян намудани хусусиятҳои таҳаввули муносибатҳои сиёсӣ ва дипломатии ду кишвар дар солҳои 2003-2021 дар шароити татбиқи сиёсати «дарҳои кушод»;

- инъикоси шароит ва хусусиятҳои таҳаввули робитаҳои сиёсӣ ва дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ибтидои асри XXI;

- таҳлили самтҳо, механизмҳо ва шаклҳои амалисозии муносибатҳои сиёсӣ–дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ибтидои асри XXI дар қаринаи сиёсати «дарҳои кушод»;

- омӯзиши ҳамкориҳои иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар амалигардонии лоиҳаҳои муштарак;

- таҳқиқ ва мушаххас кардани заминаҳо, шароит, зарфиятҳо, имкониятҳо ва дурнамои тавсеаи ҳамкориҳои фарҳангиву гуманитарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар партави сиёсати «дарҳои кушод»;

- мушаххас намудани дурнамои робитаҳои сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Исломии Эрон дар пасманзари тағйиротҳои геополитикии минтақа ва пешниҳоди тавсияҳои илмиву амалӣ барои тадқиқоти минбаъда.

Объекти таҳқиқот омӯзиш ва таҳлили робитаҳои сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ибтидои асри XXI, шароит ва вижагиҳои татбиқи сиёсати «дарҳои кушод» ва татбиқи амалии он дар равобити ду кишвар маҳсуб меёбад.

Мавзуъ (предмети)-и таҳқиқот диссертатсияи мазкур таҳаввули ҳамкориҳои сиёсиву дипломатӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву

гуманитарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар қаринаи сиёсати «дарҳои кушод» ва дурнамои рушди ҳамкориҳои ду кишвари шарик ба ҳисоб меравад.

Марҳала, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихии таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар чанд марҳалаи ба ҳам алоқаманд анҷом дода шуда, ҳар яке аз онҳо ба ҳалли пайдарпайи масъалаҳои гузошташуда ва расидан ба мақсаду вазифаҳои муайянгардида равона гардидааст. Дар марҳалаи аввал маводди илмӣ ва сарчашмаҳои марбут ба мавзуъ ҷамъоварӣ, гурӯҳбандӣ ва мавриди омӯзиш қарор гирифта, дараҷаи таҳқиқи масъала дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ муайян карда шуд. Ҳамзамон, доираи масъалаҳои асосии таҳқиқот мушаххас ва самтҳои минбаъдаи пажӯҳиш муайян гардиданд.

Дар марҳалаи дуюм омӯзиш ва таҳлили сарчашмаҳои асосӣ, аз ҷумла, санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои байнидавлатӣ, маводди Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон, маводди расмии сафоратхонаҳо, комиссияҳои байниҳукуматӣ, маълумоти оморӣ ва дигар маводди марбут ба муносибатҳои ду кишвар анҷом дода шуд. Дар ин марҳала равандҳои асосии ташаккул ва таҳаввули муносибатҳои сиёсиву дипломатӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву гуманитарии Тоҷикистону Эрон дар заминаи сиёсати «дарҳои кушод» мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор гирифтанд.

Дар марҳалаи сеюм натиҷаҳои бадастомада таҳлил ва ҷамъбаст гардида, марҳалаҳои асосии рушди муносибатҳои Тоҷикистону Эрон муайян карда шуданд. Дар ин замина, омилҳои таъсиррасон ба таҳаввули робитаҳои дуҷониба, хусусиятҳои ҳамкориҳои сиёсиву дипломатӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиву гуманитарӣ, инчунин таъсири равандҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ арзёбӣ гардида, хулосаҳои илмӣ ва тавсияҳои амалии таҳқиқот таҳия карда шуданд.

Макони асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ кафедраи минтақашиносии хориҷии факултети муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мебошад.

Аз нигоҳи замонӣ, таҳқиқот солҳои 2003-2021-ро фаро мегирад. Ин давра аз оғози татбиқи сиёсати «дарҳои кушод» дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардида, то 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон идома меёбад. Интихоби давраи таҳқиқотӣ ба зарурати омӯзиши марҳалаи муҳими рушди муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶИЭ дар ибтидои асри XXI вобаста буда,

имконият медиҳад, ки раванди ташаккул, таҳаввул, густариш, коҳиш ва эҳёи муносибатҳои дуҷониба дар заминаи тағйироти сиёсӣ, иқтисодӣ ва геополитикии минтақа ба таври пайдарпай таҳлил карда шавад.

Ҳамзамон, барои шарҳи заминаҳои таърихии ташаккули муносибатҳои дуҷониба дар мавридҳои зарурӣ ба баъзе рӯйдодҳо ва равандҳои солҳои 1990-уми асри XX низ мурочиат карда мешавад, зеро онҳо барои дарки хусусиятҳои ташаккул ва таҳаввули робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶИЭ дар ибтидои асри XXI аҳаммияти заминавӣ доранд.

Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертатсиониро принсипҳо ва назарияҳои муосири таҳқиқи муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байнидавлатӣ ташкил медиҳанд. Дар таҳқиқот муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон ҳамчун раванди таърихию сиёсӣ дар доираи таҳаввулоти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва равандҳои минтақавию байналмилалӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар раванди таҳқиқот ба принсипҳои таърихият, воқеъбинӣ, низоммандӣ ва объективият такя карда шуда, муносибатҳои дуҷониба дар робитаи мутақобилаи омилҳои сиёсӣ, дипломатӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва геополитикӣ баррасӣ гардидаанд. Чунин равиш имконият медиҳад, ки марҳалаҳои асосии ташаккул ва таҳаввули муносибатҳои Тоҷикистону Эрон муайян гардида, хусусият ва самтҳои рушди онҳо дар давраи таҳқиқотӣ ҳамаҷониба таҳлил карда шаванд.

Навгонии илмии таҳқиқот аз он ифода меёбад, ки бори аввал таҳаввули равобити сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар солҳои 2003-2021 дар қаринаи сиёсати «дарҳои кушод» ба таври комплексӣ ва системавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар доираи таҳқиқот марҳалаҳои асосии ташаккул ва таҳаввули муносибатҳои сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар давраи таҳқиқшаванда муайян гардида, хусусиятҳои хоси ҳар як марҳала дар заминаи тағйироти сиёсӣ ва геополитикии минтақа таҳлил карда шудаанд.

Вобаста ба ин, навгонии илмии рисола дар бандҳои зерин инъикоси худро пайдо намудаанд:

- дар рисолаи мазкур раванди ташаккул ва таҳаввули робитаҳои сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии исломии Эрон

дар солҳои 90-уми асри XX ва ибтидои асри XXI бо назардошти аснод ва маводди расмии навин таҳлил ва натиҷагирӣ шудаанд;

- раванди шаклгирии усул ва афзалиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чаҳорчӯбаи сиёсати «дарҳои кушод» ва таъсири он ба раванди мукаммал сохтани самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои робитаҳои сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶИЭ дар солҳои 2003-2021 таҳлил ва хулосабандӣ гардид;

- шароит ва хусусиятҳои таҳаввули робитаҳои сиёсӣ ва дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ибтидои асри XXI комилан таҳлилил ёфт;

- самтҳо, механизмҳо ва шаклҳои амалисозии муносибатҳои сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ибтидои асри XXI дар қаринаи сиёсати «дарҳои кушод» таҳлил гардид;

- ҳамкориҳои иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар амалигардонии лоиҳаҳои муштарак ба таври муфассал омӯзиш ёфтааст;

- заминаҳои таърихии ҳамкориҳои фарҳангиву гуманитарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶИЭ дар партави сиёсати «дарҳои кушод» ва нақши онҳо дар таҳаввул ва рушди минбаъдаи ҳамкориҳо тадқиқ ва мушаххас гардиданд;

-дурнамои робитаҳои сиёсиву дипломатии Тоҷикистон ва Эрон бо назардошти мавқеъгирӣ ва бардоштҳои ду давлат дар шароити тағйирёбии геополитикии минтақа мушаххас карда шуданд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Муайян карда шуд, ки сафарҳои мутақобилаи роҳбарон ва мақомоти баландпояи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар таҳкими эътимоди сиёсӣ, густариши робитаҳои сиёсиву дипломатӣ ва рушди ҳамкориҳои гуногунҷабҳаи ду кишвар нақши муҳим бозидаанд. Муносибатҳои таърихӣ, забонӣ ва фарҳангии ду кишвари форсизабон ҳамчун заминаи муҳими рушди минбаъдаи робитаҳои байнидавлатӣ хизмат намудаанд.

2. Асоснок карда шудааст, ки ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар доираи созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла, Созмони Милали Муттаҳид, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, Созмони ҳамкории исломӣ ва Созмони ҳамкории Шанхай, яке аз самтҳои муҳимми рушди муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи кишварҳо мебошад. Мавқеи муштараки ҷонибҳо дар як

қатор масъалаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ барои таҳкими робитаҳои сиёсӣ ва дипломатии онҳо мусоидат намудааст.

3. Муқаррар карда шудааст, ки бо вуҷуди тафовутҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар низоми идоракунии давлатӣ ва баъзе самтҳои сиёсати хориҷӣ, ин фарқиятҳо ба маҷроии умумии ҳамкориҳои дуҷониба таъсири ҳалкунанда нарасонидаанд. Ҷонибҳо бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ ва афзалиятҳои сиёсати хориҷии худ барои рушди муносибатҳои мутақобилан судманд ва татбиқи лоиҳаҳои муштарак заминаҳои зарурироро фароҳам овардаанд.

4. Исбот карда шудааст, ки ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ, сармоягузорӣ ва фарҳангиву гуманитарӣ аз самтҳои афзалиятноки муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон ба шумор мераванд. Татбиқи лоиҳаҳои бузурги иқтисодӣ ва минтақавӣ, истифодаи иқтидори сармоягузории Эрон дар рушди иқтисоди Тоҷикистон ва густариши ҳамкорӣ дар соҳаҳои фарҳанг, илм ва маориф ба таҳкими робитаҳои дарозмуддат ва гуногунҷанбаи ду кишвар мусоидат намудаанд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки дар он бори нахуст таҳаввули равобити сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар солҳои 2003-2021 дар заминаи сиёсати «дарҳои кушод» ба таври маҷмӯӣ ва низомманд мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифтааст. Натиҷаҳои таҳқиқот барои такмили заминаҳои назариявӣ ва методологии омӯзиши таърихи муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва равобити дуҷонибаи Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон аҳаммияти илмӣ доранд. Маводди таҳқиқот инчунин барои омӯзиши равандҳои сиёсӣ ва геополитикии давраи таҳқиқшаванда, хусусиятҳои ташаккул ва таҳаввули муносибатҳои байнидавлатӣ ва нақши омилҳои минтақавӣ дар рушди робитаҳои Тоҷикистон ва Эрон метавонад истифода шавад. Натиҷаҳо ва маводди ҷамъоваришуда метавонанд ҳангоми омӯзиши таърихи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлол, таърихи муносибатҳои Тоҷикистон ва Эрон, таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва равандҳои сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ истифода гарданд.

Маводди таҳқиқот барои таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ ва таълимӣ-методӣ, барномаҳои таълимӣ ва курсҳои махсус дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ, инчунин ҳангоми омода намудани

лексияҳо, семинарҳо ва корҳои илмии донишҷӯён, магистрантон ва докторантон васеъ истифода хоҳанд шуд.

Маводди диссертатсия инчунин метавонанд дар омода намудани асарҳои илмӣ, монографияҳо, мақолаҳои илмӣ, энсиклопедияҳо ва дигар корҳои таҳқиқотӣ оид ба таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шаванд. Пешниҳодҳо ва хулосаҳои таҳқиқот барои таҳқиқоти минбаъдаи равобити сиёсиву дипломатии Тоҷикистон бо кишварҳои минтақа ва дигар давлатҳо, инчунин барои рушди илми таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ заминаи илмӣ фароҳам меоранд.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия. Дараҷаи эътимоднокӣ бо истифодаи сарчашмаҳои гуногун, муқоисаи маълумоти бойгонӣ, санадҳои расмӣ, асарҳои илмӣ ва маводди таҳлилӣ таъмин гардидааст. Дар раванди таҳқиқот маълумот бо якдигар муқоиса карда шуда, рӯйдодҳо дар пайдарпаии таърихӣ ва дар заминаи шароити сиёсию иҷтимоии ҳар давра арзёбӣ гардидаанд. Маълумоти дақиқу муътамади сарчашмаҳои таърихӣ, маводди таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот, ҳаҷми интишорот, таҳлил, баррасӣ ва муқоисаи илмию амалии нуктаҳои асосии таҳқиқот, ташкил медиҳад. Хулосаву тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назарӣ ва амалӣ пешниҳод гардидааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба бандҳои 3 – Муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ, 6- Бозсозии муносибатҳои байналмилалӣ, сайри такомул ва моҳияти он ва 7- Афзалиятҳои миллӣ-давлатӣ дар сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалии шиносномаи ихтисоси илмӣ 6.1.6. Таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати беруна мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Муаллифи диссертатсия бо сатҳи навгонии илмии диссертатсионӣ, матлабҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмиву амалӣ ва семинарҳои назариявӣ, ҳамзамон, дар таҳияи барнома ва васоити таълимӣ дар мактаби олӣ саҳмгузор мебошад. Ҳамчунин, таҳияи нақшаву дебоча, таълифи таҳқиқот, масъалагузорӣ ва услуби диссертатсия саҳми шахсии муаллифи диссертатсияро нишон медиҳад.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои илмӣ дар таҳқиқот. Нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конфронсҳои байналмилалӣ,

ҷумҳуриявӣ, илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалӣ, инчунин дар ҳамоишҳои илмӣ ва семинарҳои соҳавӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Ҳамчунин, дар 10 мақолаи илмӣ, ки 5-тои он дар нашрияҳои тақризшавандаи маҷаллаҳои КОА-и назди Вазорати илм ва маълумоти олии Федератсияи Русия ва КОА назди Президенти ҶТ ворид буда, инъикос ёфтааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи таҳқиқот. Муқаррароти умумӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар 10 мақолаи муаллиф, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷуммҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 184 саҳифаи матни компютерӣ таълиф гардида, аз муқаддима, се боб, шаш зербоб, баррасии натиҷаҳо, хулоса, рӯйхати сарчашма ва адабиёти истифодашуда иборат мебошад.

МАЗМУНИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрамии мавзуи таҳқиқот асоснок шуда, сатҳи омӯзиш таҳқиқот нишон дода шудааст. Ҳамчунин, объект, мавзуъ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, ,асосҳоиа назариявӣ, ҷанбаҳои нави илмӣ, нуқтаҳои илмии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот шарҳ дода шудааст. Ғайр аз ин, натиҷаҳои таҳқиқот, саҳми шахсии диссертант, инчунин сохтор ва ҳаҷми кори илмӣ низ инъикос ёфтаанд.

Боби якуми диссертатсия «**Ташаккул ва таҳаввули робитаҳои сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ибтидои асри XXI**» ба таҳқиқи заминаҳои таърихӣ ва таҳаввули равобити ду кишвар дар даҳсолаи охири асри 20 ва чаҳоряки аввали асри 21 бахшида шудасст.

Зербоби аввали боби якум «**Заминаҳои таърихии устуворшавӣ ва таҳаввули муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар солҳои 90-уми асри XX**» фарогири равандҳои сиёсии ба истиқлол расидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тавсеаи равобити байналмилалии он мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ниҳоят мураккаби сиёсиву иқтисод ва иҷтимоӣ, ки ба зуҳури ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонд, тавонист масири сулҳ, бозсозӣ ва давлатсозиро интихоб намояд ва бо кишварҳои дуру наздик робитаҳои дипломатӣ барқарор намояд.

Ба ақидаи аксари муҳаққиқон дар ҷаҳони муосир имрӯз кишваре нест, ки танҳо, бе робита бо кишварҳои дигар сиёсати мустақилонаи

хориҷӣ бурда тавонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин падида истисно набуда, наметавонист сиёсати инзивогароёнаро пеш гирад. Ба андешаи муҳаққиқони тоҷик Н. Мирзоев ва А. Шарипов, «агар Тоҷикистонро дар маркази доирае қарор диҳем, перомуни онро се ҳалқаи давлатҳо печонидаанд. Ҳалқаи аввал – ҳалқаи кишварҳои ҳамсояи мустақим ва ҳамсарҳад, ки ба онҳо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Ӯзбекистон, Ҷумҳурии мардумии Чин ва Ҷумҳурии Қирғизистон дохил мешаванд. Ҳалқаи дуюм – аз давлатҳои ба истилоҳ ҳамсояи девордармиён, аз қабили Ҷумҳурии Исломии Эрон, Ҷумҳурии Исломии Покистон, Туркманистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон иборат мебошанд. Ҳалқаи охиринро кишварҳои манфиатдор, ба мисли Федератсияи Русия, ИМА, Туркия, Арабистони Саудӣ ва ғайра ташкил медиҳанд» [31, с.91-92].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати хориҷии худ аз солҳои аввали мустақилият ҶИЭ-ро, ки бо мо пайвастагии умумии забонӣ, фарҳангӣ ва тамаддунӣ дошт, яке аз шарикони содиқ ва ба боэътимод шинохта буд. Воқеан, самти муҳимми сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон рушду тақвияти ҳамкориҳо бо Ҷумҳурии Исломии Эрон маҳсуб меёфт. Мавқеи кишварҳои бо мо ҳамзабон, ҳамфарҳанг, ҳамдин ҳамон вақте шакл гирифт ва ташаккул ёфт, ки сардори давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи XVI Шурои Олии ҷумҳурӣ, ҳангоми мушаххассозии авлавиятҳо ва самтҳои пешбурди сиёсати хориҷии кишвар таъкид намуда буд, ки «Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи мавқеи ҷуғрофӣ, мавқеи геополитикӣ ва манофеи иқтисодиаш ба 5 ҳавзаи сиёсӣ дохил мешавад» [55, с.100].

Аз ин нигоҳ, нақши ҶИЭ дар музокироти сулҳи тоҷиконро бояд дар доираи васеи дипломатияи минтақавӣ, ҳамоҳангии қудратҳои таъсиргузор ва ниёзҳои дохилии Тоҷикистон ба суботи сиёсӣ арзёбӣ кард. Моҳи майи соли 1997 дар рафти боздиди расмии Президенти Эрон Акбар Ҳошимии Рафсанҷонӣ «Эъломия дар бораи ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Исломии Эрон» ба имзо расида, як қатор қарордоди муҳим баста шуд, ки воқеан, то имрӯз нуфуз ва эътибори худро гум накардаанд. [13, с.78-79].

Силсилаи боздидҳо ва вохӯриҳои роҳбарони олирутба ва баландмартабаи ду кишвар тайи солҳои 1995 – 2000 ба маҷрои муътадил даромада, аз рафти онҳо мавзуъҳои гуногуни алоқаманд ба рушди робитаҳои сиёсиву иқтисодӣ, фарҳангӣ, робитаҳои байнипарлумонӣ ва инчунин алоқаманд ба вазъи амният дар минтақа баррасӣ шуда буданд.

Масалан, соли 1995, ҳангоми анҷом додани сафари расмӣ аз Эрон Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ҳашт созишномаи муҳим; моҳи декабри соли 1996 ҳангоми сафари ноибӣ аввали раиси ҷумҳури Эрон Ҳасани Ҳабибӣ ба Тоҷикистон 11 санад; моҳи феврали соли 1997 ҳангоми сафари ҳайати вакилони Тоҷикистон ба Эрон бо роҳбарии Раиси Маҷлиси Олӣ Сафаралӣ Раҷабов 8 санади муҳим; соли 1998 ҳангоми сафари расмии раиси ҷумҳури Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 9 снади муҳим ба имзо расиданд. Ин санадҳо фарогири масоили дӯстӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд ва бисёрҷабҳа буданд.

Ҳамин тавр, яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали истиқлоли давлатӣ ба роҳ мондани муносибатҳои васеъ ва ҳамаҷонибаи сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳангиву гуманитарӣ бо Ҷумҳурии Исломии Эрон ба шумор меравад.

Зербоби дуюми боби якум **«Шароит ва вижагиҳои таҳаввули робитаҳои сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ибтидои асри XXI»** марҳалаи нави муносибатҳои дуҷонибаро инъикос менамояд.

Маълум аст, ки оғози асри XXI марҳилаи нав ва муҳим барои рушди робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои минтақа ва ҷаҳон арзёбӣ мешавад. Аз 31-уми декабри соли 2002 Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақвияти ҳамкориҳои манфиатбахш бо кишварҳои хориҷӣ сиёсати «дарҳои кушод»-ро эълон кард. Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи арзишҳо ва суннатҳои аҷдодии худ, ҳамкорӣ ва доштани равобити ҳасанаро бо ҳамаи кишварҳои ҷаҳон дар мадди аввал гузошт.

Дар ин марҳила сиёсати «дарҳои кушод» барои Тоҷикистон воситаи мутобиқсозии манфиатҳои миллӣ бо тағйироти низоми ҷаҳонӣ буд ва муносибат бо ҶИЭ дар ҳамин доираи сиёсӣ ҷойгоҳи хос касб намуд.

Дар таърихи равобити Эрон ва Тоҷикистон оғози қарни нав бо як силсила рӯйдодҳои муҳим тавсиф мегардад. Ин давраи рушди бемайлони муносибатҳои ду кишвар дар тамоми соҳаҳои ҳаётан муҳими иқтисодиёт, сиёсат, илм ва фарҳанг арзёбӣ мешавад. Бо ишора ба ин воқеият, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми табрикотии солинавии худ дар соли 2001 изҳор дошта буд: «Дар асри оянда низ таҳкими робитаҳои ҳаматарафа бо мамлакатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Эрон, Чин, Ҳиндустон ва дигарон асоси сиёсати хориҷии моро ташкил хоҳад дод» [59].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶИЭ ҳамкориҳои судманди худро дар доираи созмонҳои минтақавӣ, ба монанди Созмони ҳамкории исломӣ,

Созмони ҳамкории иқтисодӣ, Созмони ҳамкории Шанхай талош карда, дар ин созмонҳои мавқеи муайяни худро нигоҳ дошт ва барои татбиқи шартномаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангие, ки қабул гардидааст, чораҳои судманд андешидааст.

Инчунин, равобити густурдаи Тоҷикистону Эрон дар самти амнияти минтақавӣ натиҷаҳои самарабахш ба бор оварданд, ки дар натиҷа сатҳи ифротгароӣ, терроризм ва гардиши ғайриқонунии маводи нашъаовар дар минтақа коҳиш ёфтааст.

Ҳамин тариқ, таҳаввули муносибатҳои сиёсиву дипломатии Тоҷикистон ва Эрон дар ибтидои асри XXI аз як хатти содаи болоравӣ иборат набуд; он аз марҳилаҳои наздикшавӣ, эҳтиёткорӣ, танзими манфиатҳо ва барқарорсозии эътимод гузашта, ниҳоят ба зарурати ҳамкории амалгароёна дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, амниятӣ ва фарҳангӣ расид.

Боби дуюми диссертатсия «**Ҳамкориҳои иқтисодиву иҷтимоии Тоҷикистон ва Эрон дар қаринаи сиёсати «дарҳои кушод» (солҳои 2003–2021)»** аз ду зер боб иборат аст.

Зербоби аввали он «**Рушди ҳамкориҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон ҳамчун омили татбиқи амалии сиёсати «дарҳои кушод»** фарогири ҳамкориҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ на ҳамчун маҷмуи рӯйдодҳои ҷудогона, балки ҳамчун раванди таърихии гузариш аз робитаҳои рамзӣ ва фарҳангӣ ба ҳамкориҳои институтсионалӣ, сармоягузорӣ ва лоиҳавӣ мебошад.

Яке аз омилҳои муҳимми татбиқи босамари сиёсати «дарҳои кушод» ҷустуҷӯ ва роҳандозии самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва тиҷоратӣ бо кишварҳои шарик мебошад. Масъалаи мазкур дар «Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» матраҳ гардидааст, ки: «Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати «дарҳои кушод», сулҳхоҳона ва беғараз буда, зимни татбиқи он, Тоҷикистон омодааст бо ҳамаи кишварҳои дуру наздик робитаҳои дӯстона ва эътирофи манфиатҳои тарафайнро дар асоси эҳтироми ҳамдигар, баробарӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд густариш диҳад» [27].

Дар ин замина, ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар даҳсолаҳои аввали асри XXI ба таҳаввулоти ҷиддӣ дучор гардид. Бояд қайд намуд, ки аз ибтидои асри XXI ин робитаҳо хислати муназзам, ҳадафмандона гирифта, бештар ба татбиқи лоиҳаҳои бузурги ҳамкорӣ ва барқарор кардани мувозинат дар ҳамкориҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва тиҷоратии ду кишвар равона шуда буд.

Ҳангоми дидорбинӣ ва сафарҳои расмии роҳбарони кишварҳо, аз ҷумла соли 2002 Саид Муҳаммад Ҳотамӣ аз Душанбе, соли 2003 Эмомалӣ Раҳмон аз Теҳрон, соли 2006 Эмомалӣ Раҳмон аз Теҳрон масоили ҳамкориҳои гуногунҷабҳаи Тоҷикистону Эрон мавриди баррасӣ қарор дода шуданд, ки дар оянда ба рушди ҳамкориҳои ҷонибҳо мусоидат намудааст. Дар ин миён сафари расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба ҶИЭ махсус бояд қайд намуд. Ҳангоми баргузории мулоқотҳои сатҳи баланд якчанд созишномаҳо ба имзо расонида шуданд, ки ҳамкориҳои мутақобилаи ҳарду кишварро ба сатҳи сифатан баландтар бардоштанд. Аз ҷумла: «Созишнома дар бораи содда кардани қарзҳои бонкӣ, Ёддошт дар соҳаи стандартҳо, нақлиёт, интиқоли бор, энергетика ва сиёсати хоричӣ, Созишнома дар бораи татбиқи лоиҳаи сохтмони нерӯгоҳи барқи обии Сангтӯда-2, Протоколи иловагӣ ба Ёддошти тафоҳуми мутақобила ва ҳамкорӣ дар татбиқи ин лоиҳа, Эъломияи муштарак дар бораи рушди муносибатҳо ва ҳамкории байни Эрон ва Тоҷикистон» [20, с.155].

Таҳлили маълумоти мавҷуда нишон медиҳад, ки динамикаи муомилоти молии байни Тоҷикистон ва Эрон дар даҳсолаи аввали асри XXI ба таҳаввули азим дучор гардид. Масалан, «агар дар соли 2002 ҳаҷми муомилоти молӣ байни ду кишвар 44,0 млн долларро ташкил дода бошад, ин нишондод дар соли 2012 ба 240 миллион доллар баробар гардид. Дар давоми муносибатҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон кишвари мо ба ин кишвар алюминий, пахта, маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайраро содир намудааст. Аз Эрон молҳои саноатӣ, маҳсулоти кимиёвӣ, равғани растанӣ, нафт, масолеҳи бинокорӣ ва ғайра ворид мешуд» [62, с.61].

Шумораи аз ҳама баланди гардиши мол дар давраи таҳқиқ ба соли 2013 рост меояд. Дар ин сол гардиши мол миёни ду кишвр ба 292,2 млн доллари ИМА расид. Чун н нишондод аз сатҳи баланди равобити ду кишвар дарак медиҳад.

Ҳамин тариқ, равобити иқтисодиву иҷтимоӣ ва тиҷоратии ду кишвар дар давраи таҳқиқ нишон дод, ки ҷонибҳо даҳҳо сафарҳои рамсӣ, мулоқоту машварат баргузор намуданд, ки чандин созишномаву тафоҳумнома ба имзо расид. Дар ин асос, чандин лоиҳаҳои хурду бузург дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби ҶИЭ сармоягузорӣ карда шуд.

Зербоби дуюми боби дуюми диссертатсия «**Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар самти татбиқи лоиҳаҳои муштараки байнидавлатӣ ва минтақавӣ»** фарогири лоиҳаҳои муштараки байнидавлатӣ, ҳалли масъалаҳои

стратегии Тоҷикистон, дар мисоли раҳоӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ, таҳкими истиқлолияти энергетикӣ, рушди саноат ва пайвастшавӣ ба шабакаҳои минтақавии нақлиётиву иқтисодӣ мебошад.

Дар диссертатсия ишора шудааст, ки бо мақсади таъмини алоқаи доимии байни минтақаҳо дар тамоми сол бо маркази ҷумҳурӣ сохтмони нақби «Анзоб» аҳаммияти калон дошт. Аз ин лиҳоз, ҳукумати кишвар масъалаи мазкурро дар мадди аввали сиёсати хориҷии худ қарор дода, барои бунёди нақби «Истиқлол» (Анзоб) бо Ҷумҳурии Исломии Эрон ба тавофуқ расид, ки лоиҳаи мазкур аз ҷониби Эрон пешниҳод шуда буд. Дар бунёди нақби мазкур Эрон 31,2 млн доллари амрикоӣ масраф кардааст, 10 млн ба таври хайрия ва 21,2 млн доллар қарз ба ҳисоб рафта, саҳми Тоҷикистон 7,8 млн долларро ташкил додааст. «Шароити мураккаби ҷуғрофӣ хароҷоти сохтмони нақби панҷ километриро, ки дар баландии 2650 метр аз сатҳи баҳр мегузарад, асосан муайян кард» [20, с.157].

Лоиҳаи муҳимми ҳамкорие, ки аз ҷониби Эрон барои Тоҷикистон роҳандозӣ гардидааст, маблағгузорӣ дар ҳаҷми 60 млн доллари амрикоӣ барои харидани мошинҳои сабукрав мебошад. Ин масъала дар ҷаласаи ҳафтуми Комиссияи муштараки Тоҷикистону Эрон, ки рӯзҳои 3-7-уми майи соли 2008 дар Теҳрон баргузор гардид, баррасӣ гардидааст. Дар банди яки Қарори ҷаласа боби ҳамкорӣ дар заминаҳои саноатӣ, маъданӣ ва хизматрасонии техникӣ омадааст, ки: «Тарафи тоҷикистонӣ зимни ибрози алоқамандии худ барои сохтани хатти истеҳсоли мошини сабукрави «Саманд» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон намуд, ки ба мақсади ниҳоӣ намудани Тафоҳумномаи имзошудаи байни ширкатҳои «Эрон Худрав»-и ҶИЭ ва «ТАЛКО»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои харидории 2000 мошини»Саманд») дар муддати ду моҳ иқдом намояд» [16]. Лоиҳаи мазкур низ дар амал татбиқ гардид ва маблағи 30 дарсад аз арзиши аслӣ арзонтар (тақрибан 55,5 ҳазор доллари амрикоӣ) ба Тоҷикистон фурухта шуд.

Дигар аз созишномаҳои муҳиме, ки 11-уми июни соли 2005 байни Ҷумҳурии Тоҷикистону ҶИЭ ба имзо расид, сохтмони НБО «Сангтӯда-2» мебошад. Арзиши лоиҳавии сохтмони НБО-и мазкур 220 млн доллари амрикоиро ташкил медод, ки аз ин миқдор 170 млн доллар ҷониби Эрон ва боқимонда ҷониби Тоҷикистон сармоягузорӣ мекард. Иқтидори лоиҳавии неругоҳи барқи обии «Сангтӯда-2» 220 МВт буда, ин неругоҳ метавонад ҳар сол як млрд кВт/с нерӯи барқ тавлид намояд.

Дар маросими оғози сохтмони НБО «Сангтӯда-2», ки 20 феврали соли 2006 баргузор гардид Президенти Тоҷикисстон Эмомалӣ Раҳмон,

Вазири нерӯи ҶИЭ С.П. Фаттоҳ, Вазири энергетика ва оби ҶИА А.М. Исмоил иштирок ва суханронӣ намуданд. Бо талоши коргарону мутахассисони ҳар ду кишвар, дар зимистони соли 2010 агрегати аввал, ва сентябри соли 2012 агрегати дуюми НБО «Сангтӯда-2» бо иштироки Президенти ҶИЭ Ҳасан Руҳонӣ ба истифода дода шуданд. Ба кор даромадани ду чархаи НБО «Сангтӯда-2» вазъи таъмини аҳолии минтақаҳои ҷумҳуриро бо нерӯи барқ хеле беҳтар гардонд.

«Татбиқ ва бунёди НБО «Сангтӯда-2» дар бахши энергетикӣ ва равобити иқтисодии ду кишварро метавон яке аз гомҳои муҳимми ҳамкориҳои ду кишвари форсизабон арзёбӣ кард. Ғайр аз ин, лоиҳаҳои сохтмони неругоҳҳои барқи обии хурду миёна тартиб дода шуданд, ки дар доираи онҳо оид ба ҷойгиршавии ояндаи ин неругоҳҳо дар дарёи Варзоб тадқиқоти пешакӣ гузаронда шуд» [21, с.116].

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон дод, ки ҳамкориҳои иқтисодӣ-иҷтимоии Тоҷикистону Эрон дар солҳои 2003–2021 аз як марҳилаи соддаи робитаҳои тиҷоратӣ ба сатҳи ҳамкориҳои сохторӣ ва лоиҳавӣ гузаштанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳамкорӣ воситаи ҷалби сармоя, таҷриба ва роҳҳои нави иртиботӣ буд. Дар ҳамин пайванд ҶИЭ Тоҷикистонро ҳамчун шарики боэътимоди худ дониста, онро дар фазои Осиёи Марказӣ, муҳити кишварҳои форсизабон ва созмонҳои байналмилаливу минтақавӣ ҳамеша кӯмак мекард. Аз ҳамин сабаб, дурнамои минбаъдаи ин робитаҳо ба дараҷаи ҳамоҳангсозии манфиатҳои иқтисодӣ, идомаи муколамаи сиёсӣ, истифодаи оқилонаи зарфиятҳои энергетикӣ ва нақлиётӣ, инчунин нигоҳ доштани тавозуни муносибатҳо дар шароити тағйирёбандаи сиёсати минтақавӣ вобаста хоҳад буд.

Боби сеюми диссертатсия **«Имкониятҳо ва дурнамои тавсеаи ҳамкориҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар қаринаи консепсияи нави сиёсати хориҷӣ (2015–2021)»** вижагиҳои равобити фарҳангӣ ва дурнамои рушди ҳамкориҳои фарҳангиро инъикос менамояд.

Дар зербоби аввали боби мазкур «**Вазъи умумӣ ва вижагиҳои робитаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ибтидои асри XXI»** қайд шудааст, ки густариши ҳамкориҳои фарҳангӣ ва илмӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶИЭ баъд аз соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам омад. Дар ин марҳила, ҳамкориҳои фарҳангӣ на ҳамчун соҳаи дуюмдараҷа, балки ҳамчун яке аз пояҳои равобити дуҷониба ташаккул ёфтанд. Созишномаи фарҳангии моҳи январи соли 1992, ки тибқи он ҷониби Эрон нашр ва ирсоли китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимиро ба уҳда гирифт, яке аз нахустин

иқдомҳои амалӣ дар ин самт буд. Ин иқдом, махсусан дар шароити душвори солҳои аввали истиқлолият, барои дастгирии низоми маориф ва эҳёи робитаҳои илмӣ аҳаммияти махсус дошт.

Бояд гуфт, ки равобити Тоҷикистону Эрон асосан бар пояҳои ҳамзабонӣ, ҳамфарҳангӣ, умумияти динӣ, наздикии таърихӣ ва эҳтироми арзишҳои миллӣ рушд намуд. Тоҷикистон ва Эрон дар гузашта дар як фазои фарохи тамаддунӣ қарор доштанд ва ин воқеият дар сиёсати хориҷии ҳар ду кишвар бе таъсир намонд. Сафарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Исломии Эрон дар солҳои 1995, 1998, 2000, 2001 ва солҳои баъдӣ барои таҳкими ин равобит нақши хос доштанд. Дар мулоқотҳои сатҳи олӣ пайваста таъкид мешуд, ки ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Эрон набояд танҳо дар соҳаи фарҳанг маҳдуд гарданд, балки бояд тамоми самтҳои ҳаётан муҳимро фаро гиранд. Ин мавқеъ аз назари таърихӣ муҳим аст, зеро он нишон медиҳад, ки фарҳанг заминаи равобит аст, аммо худи равобит бояд дар шакли ҳамаҷониба ва мутавозин рушд кунад. Аз ҳамин ҷо, робитаҳои фарҳангӣ ба соҳаҳои маориф, илм, санъат, матбуот, сайёҳӣ ва иртибототи ҷамъиятӣ пайваст шуданд.

Дар давраи мавриди таҳлил барои ҳифз ва эҳёи забон, фарҳанг, расму ойинҳо ва хотираи таърихии халққои форсизабон иқдомҳои пайваста анҷом дода шуданд. Ин иқдомҳо аз баргузории ҷашнҳои адабӣ ва таърихӣ то нашри китоб, табодули ҳайатҳои фарҳангӣ, ифтитоҳи марказҳо ва эҳёи муассисаҳои илмӣ-фарҳангиро дар бар гирифтанд. Аз ин рӯ, ҳамкории фарҳангии Тоҷикистону Эрон ҳамчун ҷузъи муҳимми ҳифзи мероси муштарак арзёбӣ мегардад.

Ҳамин тавр, робитаҳои фарҳангии Тоҷикистону Эрон дар ибтидои асри XXI ҳамчун яке аз самтҳои асосии сиёсати хориҷии ду кишвар ва ҳамчун пояи маънавии муносибатҳои байнидавлатӣ ташаккул ёфтанд. Ин раванд бо вуҷуди баъзе мураккабиҳои сиёсӣ имконият дод, ки забон, адабиёт, илм, театр, синамо, мусиқӣ, китобхонашиносӣ, сайёҳӣ ва муассисаҳои фарҳангӣ ба майдони ҳамкории устувор табдил ёбанд. Аз ин рӯ, дурнамои рушди муколамаи фарҳангӣ, аз рӯи самаранокии синтези асосҳои таърихӣ ва фарҳангӣ ва талаботи даврони муосир мувофиқ ва пайваст кардан барои ҳарду кишвар муҳим арзёбӣ мешавад.

Зербоби дуюми боби сеюм «**Зарфиятҳо ва дурнамои рушди ҳамкориҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар қаринаи консепсияи нави сиёсати хориҷӣ»** фарогири чанд самти асосӣ, ба мисли густариши рӯзҳои фарҳангӣ ва ҳафтаҳои адабӣ, баргузор намудани намоишгоҳҳои китоб, фестивалҳои

кинову мусиқӣ, озмунҳои гуногуни фарҳангӣ, аз қабили «Фалак», «Шашмақом», «Шоҳномахонӣ» ва монанди инҳо мебошад.

Бояд гуфт, ки дар адабиёти илмӣ масъалаи робитаҳои фарҳангии Тоҷикистону Эрон аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ба таври гуногун таҳлил шудааст. Муҳаққиқи тоҷик З. Сайидзода дар таҳқиқоти худ оид ба фаъолияти байналмилалии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳамкории фарҳангиро ҳамчун «маҷмуи мубодилаи таҷрибаи пажӯҳишгарон, омӯзгорон ва донишҷӯён, роҳандозии барномаҳои мусиқиву фарҳангӣ ва иштироки аҳли илму фарҳанг дар чорабиниҳои муштарак тавсиф мекунад» [56, с. 116]. Дар ҳамин замина, Қ. Расулиён дар таҳқиқоти хеш робитаҳои илмиву фарҳангии ду кишварро аз нигоҳи таърихӣ баррасӣ намуда, «ба ҷойгоҳи адабиёт, санъат, илм ва ниҳодҳои фарҳангӣ дар тақвияти муносибатҳои дуҷониба баҳои махсус додааст» [45].

Яке аз самтҳои муҳимми равобити фарҳангии Тоҷикистону Эрон ҳамкорӣ дар соҳаи маориф ва илм мебошад. Ҳам Тоҷикистон ва ҳам Эрон дар самтҳои гуногуни маорифу илм, аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ корҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд. Аз ҷумла, омода намудани мутахассисони сатҳҳои гуногун, забономӯзӣ, равобит миёни донишгоҳҳо, кушодани марказҳои илмиву фарҳангӣ, ҳунарӣ, баргузории коннфронсу симпозиумҳо, рӯзҳои фарҳангӣ ва ғайра мавқеи хосса доштанд. Дар баробари ин, Тоҷикистон низ барои донишҷӯён ва муҳаққиқони эронӣ фазои омӯзиши забон, таърих, адабиёт ва фарҳанги тоҷиконро фароҳам оварад.

Дар баробари ин, Ҷумҳурии Исломии Эрон низ барои шаҳрвандони Тоҷикистон квотаҳои муайян ҷудо намуда, имконияти таҳсил дар Теҳрон, Қазвин, Машҳад ва дигар шаҳрҳоро пешниҳод кардааст. Илова бар ин, барои омӯзгорон ва донишҷӯён курсҳои семоҳа ва шашмоҳа ташкил гардида, гурӯҳҳои таҷрибаомӯзӣ ба Эрон фиристода шудаанд [71]. Ин амалҳо дар таърихи муносибатҳои ду кишвар на танҳо ҳамчун иқдомҳои маъмурӣ, балки ҳамчун шакли дипломатияи илмӣ арзёбӣ мешаванд. Дипломатияи илмӣ ба таври ором, бе шиор ва бе садои баланд кор мекунад, вале баъзан аз чандин изҳороти расмӣ натиҷаи устувортар медиҳад.

Рӯзҳои фарҳангӣ низ яке аз шаклҳои намоёни дипломатияи фарҳангии ду кишвар гардиданд. Дар ин чорабиниҳо ҳунарҳои мардумӣ, хаттотӣ, наққошӣ, либосҳои миллӣ, китоб, филм, мусиқӣ, театр ва адабиёт ба як низоми муаррифии фарогир табдил меёфтанд. Рӯзҳои фарҳангӣ аз як ҷиҳат ҷашнвора буданд, аз ҷиҳати дигар воситаи

шиносоии мутақобилаи ҷомеаҳо ва муаррифии қудрати нарми ҳар ду кишвар ба ҳисоб мерафтанд.

Синамо ва театр дар муносибатҳои фарҳангии Тоҷикистону Эрон мақоми махсус доранд, зеро онҳо таърих, забон, образ, мусиқӣ ва эҳсоси ҷомеаро дар шакли таъсирбахш ба бинанда мерасонанд. «Яке аз намунаҳои аввалини ҳамкории синамоӣ филми «Сукут» мебошад, ки коргардони маъруфи эронӣ Муҳсин Махмалбоф моҳи январи соли 1998 бо иштироки ҳунармандони тоҷик қисмате аз онро дар Тоҷикистон ба навор гирифт. Ҳамчунин Маҳноз Афшор, ҳунарпешаи маъруфи эронӣ, дар филми «Муаллим», ки соли 2004 аз ҷониби синамогарони тоҷик таҳия шудааст, нақши асосиро бозидааст» [60, с.20].

Ногуфта намонад, ки бо вуҷуди дастовардҳои назаррас, ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистону Эрон дар давраи таҳқиқ аз баъзе мушкилот низ холӣ нестанд. Нахуст, баъзе санадҳо ва созишномаҳо дар сатҳи амалишавӣ ба мушкил дучор мешаванд. Сабаб метавонад маҳдудияти молиявӣ, тағйири афзалиятҳои сиёсӣ, вазъи минтақавӣ, мушкилоти раводидӣ, норасоии ҳамоҳангсозии байниидоравӣ ё камбуди механизмҳои мониторинг бошад. Дар сурати набудани механизмҳои иҷро ва арзёбӣ санадҳо метавонанд хусусияти формалӣ гирифта, таъсири амалии худро аз даст диҳанд.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳамкориҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶИЭ ҳамеша дар рушд ҳастанд. Ин раванд дар оғоз бештар ба эҳёи робитаҳои адабӣ, сафарҳои фарҳангӣ, ҳамоишҳо ва муаррифии мероси муштарак такя мекард. Баъдтар он ба соҳаҳои маориф, илм, кино, театр, китобдорӣ, расона, сайёҳӣ, варзиш ва фанноварӣ густариш ёфт.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

Оғози солҳои 90-уми асри XX низоми ҷаҳонии пасошуравӣ ба марҳилаи дигаргуншавии куллӣ ворид гардид. Барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ на танҳо як воқеаи сиёсӣ, балки як гардиши таърихӣ буд, ки харитаи геополитикии Авруосиёро дигар кард ва дар назди ҷумҳуриҳои собиқи шуравӣ масъалаи ташаккули давлатдории миллӣ, ҳифзи соҳибихтиёрӣ, муайян намудани самти сиёсати хориҷӣ ва ворид шудан ба низоми нави муносибатҳои байналмилалиро гузошт. Кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки солҳои тӯлонӣ дар доираи як фазои ягонаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва маъмурӣ қарор доштанд, ногаҳон бо зарурати худтаърифкунӣ, худсозӣ ва худдифоъ дар арсаи минтақавию ҷаҳонӣ рӯ

ба рӯ шуданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин раванд мавқеи хос дошт: аз як тараф, ба мероси ғании таърихӣ, фарҳангӣ ва тамаддунии худ такя мекард; аз тарафи дигар, бояд дар шароити буҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ ниҳодҳои давлатиро таҳким мебахшид ва модели муносибатҳои хориҷии худро муайян менамуд.

Истиқлоли давлатӣ барои Тоҷикистон имкони эҳёи мустақилияти сиёсӣ, ташаккули дипломатияи миллӣ ва пайвастан ба ҷомеаи ҷаҳониро фароҳам овард. Дар чунин вазъият сиёсати хориҷии Тоҷикистон аз ибтидо ба принсипҳои ҳамкорӣ, ҳамёрӣ, мувозинати манфиатҳо ва истифодаи имкониятҳои таърихию фарҳангӣ барои таъмини рушди давлат такя намуд. Маҳз дар ҳамин замина робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон ҳамчун яке аз самтҳои муҳимми сиёсати хориҷии кишвар ташаккул ёфтанд.

Ҷумҳурии Исломии Эрон аз ҷумлаи давлатҳое буд, ки пас аз пайдо шудани ҷумҳуриҳои мустақили Осиёи Марказӣ ба шинохти сиёсиву дипломатии онҳо, аз ҷумла, Тоҷикистон таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуд. Ин таваҷҷуҳ танҳо бо ҳамсоягии ҷуғрофӣ ё манфиатҳои иқтисодӣ маҳдуд намегардид. Тоҷикистон ва Эронро пайвандҳои амиқи забонӣ, таърихӣ, адабӣ, динӣ, фарҳангӣ ва тамаддунӣ ба ҳам наздик месозанд. Дар баробари ин, Эрон ба минтақаи Осиёи Марказӣ ҳамчун фазои дорои аҳаммияти стратегии иқтисодӣ, нақлиётӣ, энергетикӣ ва геополитикӣ менигарист. Дар ин росто, дар фазои муносибатҳои Тоҷикистону Эрон на танҳо равобити дипломатӣ, балки ҳаёти таърихӣ, фарҳангӣ ва минтақавӣ ҷойгоҳи махсус пайдо карда буд.

Таҳқиқи анҷомёфта нишон медиҳад, ки дар равобити Тоҷикистону Эрон унсури фарҳангӣ аз ибтидо нақши муҳим дошт. Забон, адабиёт, хотираи таърихӣ, мероси муштараки тамаддунӣ ва шахсиятҳои бузурги илму фарҳанг барои наздикшавии ду давлат заминаи маънавӣ фароҳам оварданд. Ҳамзамон, дар солҳои ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон кӯмакҳои башардӯстона, миёнравиҳои дипломатӣ ва талошҳои алоҳидаи Эрон дар раванди сулҳ ба сифати ҷузъи муҳими таърихи муносибатҳои дуҷониба арзёбӣ мешаванд. Бо вуҷуди ин, масъалаи нақши Эрон дар солҳои низои дохилии Тоҷикистон бояд бо риояи меъёри таърихнигории илмӣ, бо такя ба санадҳо, мавқеъҳои расмӣ ва таҳлили муқоисавии сарчашмаҳо баррасӣ гардад, на бо эҳсосот ё содагардонии сиёсӣ.

Пас аз омӯзиш ва таҳлили масъалаи мазкур, ки ташаккул ва рушди робитаҳои гуногунҷанбаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эронро инъикос менамоянд, натиҷаҳои асосии илмии таҳқиқот чунин ҷамъбаст карда мешаванд.

1. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар аввали асри XXI дар заминаи сарчашмаҳои таърихӣ, маводи бойгонӣ, санадҳои давлатӣ, ҳуҷҷатҳои байниҳукуматӣ, рисолаҳои илмӣ, гузоришҳои конференсияҳо, маводи воситаҳои ахбори омма ва сарчашмаҳои электронӣ таҳлил гардида, муайян карда шуд, ки ин муносибатҳо танҳо муносибатҳои ду давлати муосир нестанд. Онҳо давоми таърихии пайвандҳои деринаи ду ҷомеаи ҳамфарҳанг мебошанд, ки дар шароити нави сиёсӣ шакли байнидавлатӣ гирифтанд. Таърих ва фарҳанги муштарак, арзишҳои маънавӣ, анъанаҳои ҳамзистӣ, мероси забонӣ ва хотираи таърихӣ дар тӯли давраҳои гуногун ҳамчун заминаи наздикшавӣ ва ҳамкорӣ амал кардаанд. Дар даврони истиқлол ин омилҳо ба унсури муҳимми дипломатияи фарҳангӣ ва гуманитарии ду кишвар табдил ёфтанд. Аз ин нуқтаи назар, дӯстӣ, эҳтироми тарафайн ва манфиати муштарак барои рушди муносибатҳои мутақобилан судманд асоси боэътимод ба шумор мераванд [1 - М].

2. Масъалаи омӯзиши робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон аз масъалаҳои муҳим ва ҳамзамон, мураккаби илми таърих, сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Мураккабии он дар он зоҳир мегардад, ки ин робитаҳо ҳамзамон чанд сатҳ доранд: сатҳи таърихӣ, фарҳангӣ, дипломатӣ, иқтисодӣ, амниятӣ ва геополитикӣ. Решаҳои ин муносибатҳо ба таърихи тӯлонии халқҳои эронитабор, анъанаҳои муштараки маънавӣ ва мероси тамаддунии минтақа пайвастанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи масъала талаб мекунад, ки таърихи муносибатҳои мардумони ҳамзабон ва ҳамфарҳанг на танҳо ҳамчун ёддошти фарҳангӣ, балки ҳамчун омили воқеии сиёсати муосир баррасӣ шавад.

3. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми муносибатҳои минтақавии Ҷумҳурии Исломии Эрон яке аз кишварҳои дорои аҳаммияти хос мебошад. Ин аҳаммият пеш аз ҳама аз омилҳои забонӣ, фарҳангӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ бармеояд. Аз ҷониби дигар, Тоҷикистон дар муносибат бо Эрон сиёсати мутавозинро пеш гирифта, ҳамкориҳоро дар доираи манфиатҳои миллии худ, принсипҳои соҳибихтиёрӣ, баробарҳуқуқӣ ва эҳтироми мутақобил ба роҳ мондааст. Заминаи меъёрии ҳуқуқии робитаҳои ду кишвар аз даҳҳо ва дар маҷмуъ садҳо санади байнидавлатӣ, байниҳукуматӣ ва байниидоравӣ иборат буда, самтҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ, энергетикӣ, фарҳангӣ, илмӣ, маорифӣ, амниятӣ ва гуманитариро фаро мегирад. Дар манбаъҳои расмӣ ҳанӯз соли 2014 таъкид шуда буд, ки миёни Тоҷикистону Эрон беш аз 100 санади дуҷониба ба имзо расидааст; дар солҳои баъдӣ ин пояи

шартномавӣ боз ҳам густариш ёфт. Барои илм муҳим аст, ки рақамҳои марбут ба шумораи санадҳо, гардиши савдо ва сармоягузорӣ дар матни ниҳоӣ бо сарчашмаҳои расмӣ яксон карда шаванд [2 - М].

4. Муносибатҳои Тоҷикистону Эрон дар шароити муосир танҳо барои ду кишвар аҳаммият надоранд, онҳо ба низоми муносибатҳои минтақавии Осиёи Марказӣ, робитаҳои иқтисодии Авруосиё, вазъи Афғонистон, масъалаҳои амниятӣ ва тарҳҳои нақлиётию энергетикӣ низ таъсир мерасонанд. Барои Эрон Осиёи Марказӣ яке аз самтҳои муҳимми сиёсати хориҷӣ дар раванди коҳиши маҳдудиятҳои геоиқтисодӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои нави иртиботӣ ва таҳкими мавқеи минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Барои Тоҷикистон, Эрон метавонад шарики дорои имкониятҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, илмӣ, саноатӣ ва нақлиётӣ бошад. Аммо наздикии таърихию фарҳангӣ худ ба худ кафолати рушди ҳамвор ва бетаъхири муносибатҳоро намедиҳад. Таҷрибаи се даҳсола нишон медиҳад, ки муносибатҳои дуҷониба вобаста ба шароити дохилии Тоҷикистон, вазъи сиёсати хориҷии Эрон, таҳаввулоти Афғонистон, таъсири қудратҳои ҷаҳонӣ ва сатҳи эътимоди сиёсӣ борҳо болоравӣ ва пастравиро аз сар гузарондаанд. Аз ҳамин лиҳоз, таҳлили марҳилавии муносибатҳои Тоҷикистону Эрон барои фаҳмиши илмии масъала аҳаммияти асосӣ дорад.

Ин нуқта барои сиёсати хориҷии Тоҷикистон аҳаммияти махсус дорад. Давлати ҷавони тоҷик дар солҳои аввали истиқлолият маҷбур буд, ки дар байни чандин самти сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ мувозинат ҷӯяд. Эрон ҳамчун шарики фарҳангӣ ва иқтисодӣ имконият фароҳам меовард, вале ҳамзамон Тоҷикистон бояд равобити худро бо Россия, кишварҳои Осиёи Марказӣ, Чин, давлатҳои Ғарб ва созмонҳои байналмилалӣ низ нигоҳ медошт. Аз ин рӯ, муносибат бо Эрон дар амал як қисми сиёсати васеи бисёрсамтаи Тоҷикистон ба шумор меравад [4 - М].

5. Бо дарназардошти хусусияти таърихӣ ва сиёсӣ, равобити Тоҷикистону Эронро дар даврони соҳибистиқлолӣ метавон ба чанд марҳилаи асосӣ ҷудо кард. Марҳилаи аввал ба солҳои аввали истиқлол рост меояд. Дар ин давра Тоҷикистон дар шароити ташаккули давлатдории миллӣ ва ҳамзамон рӯ ба рӯ шудан бо низои дохилӣ қарор дошт. Робитаҳо бо Эрон, бо вуҷуди шинохти дипломатӣ ва мавҷудияти пайвандҳои фарҳангӣ, аз таъсири воқеаҳои сиёсии дохилӣ ва мавқеи ҷонибҳои гуногун эмин набуданд. Дар адабиёти таҳқиқӣ ва мавқеъҳои расмӣ ишора мешавад, ки дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ муносибатҳо дар баъзе лаҳзаҳо ноҳамвор гардиданд ва масъалаи муносибати Эрон бо неруҳои мухолифи тоҷик ба сатҳи баҳси сиёсӣ баромад. Ин ҳолат ба

раванди эътимодсозӣ таъсир гузошт, аммо робитаҳои дипломатиро пурра қатъ накард.

Марҳилаи дуюм бо оғози музокироти сулҳи тоҷикон дар солҳои 1993-1994 ва иштироки Эрон дар раванди сулҳ алоқаманд аст. Дар ин давра Ҷумҳурии Исломии Эрон дар қатори дигар кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ барои ба гуфтушунид овардани тарафҳои низоъ нақши муайян иҷро намуд. Ин марҳила аз охири солҳои 90-ум то даҳсолаи дуюми асри XXI идома ёфт ва бо густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ, энергетикӣ, зерсохторӣ, тиҷоратӣ ва фарҳангӣ фарқ мекард. Дар ҳамин давра Эрон дар амалисозии лоиҳаҳои муҳими энергетикӣ ва зерсохторӣ, аз ҷумла Неругоҳи барқи обии Сангтӯда-2 нақши намоён пайдо кард. Ба сатҳи назарраси гардиши мол миёни ду кишвар расидан дар соли 2013 ва иштироки Эрон дар як қатор лоиҳаҳои иқтисодӣ нишон дод, ки муносибатҳои дуҷониба аз сатҳи рамзҳои фарҳангӣ ба сатҳи ҳамкории амалӣ гузаштаанди[М - 3].

Марҳилаи сеюм ба коҳиш ёфтани сатҳи муносибатҳои сиёсӣ дар миёнаи даҳсолаи дуюми асри XXI вобаста аст. Ин марҳила бештар бо омилҳои сиёсӣ ва амниятӣ шарҳ дода мешавад. Пас аз воқеаҳои моҳи сентябри соли 2015 сардшавии робитаҳои сиёсӣ ба амал омад. Бо вуҷуди ин, вазъияти мазкур доимӣ набуд. Аз соли 2019 нишонаҳои нармшавӣ ва барқароршавии робитаҳо ба мушоҳида расиданд. Сафарҳои расмӣ, вохӯриву мулоқоти саронии Тоҷикистону Эрон дар сатҳҳои гуногун, пеш аз ҳама, сафари Вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон ба Теҳрон, оғози марҳилаи нави боварибахш ва нармшавии муносибатҳои сиёсиву дипломатӣ дониста мешаванд.

6. Муносибатҳои устувори дӯстонаи Тоҷикистону Эрон дар сатҳи байнидавлатӣ пеш аз ҳама ба иродаи сиёсӣ, робитаҳои сатҳи олӣ ва зарурати дарёфти манфиатҳои муштарак такя мекунанд. Ҳамкориҳои ду кишвар дар даврaҳои гуногун маҳз дар он ҳолат вусъат ёфтаанд, ки роҳбарияти олии давлатҳо ба онҳо аҳаммияти амалӣ дода, иҷрои санадҳо ва тарҳҳоро таъмин намудааст. Дар ҳамин замина, дипломатияи Тоҷикистон тавонист бо вуҷуди тафовути низомҳои сиёсӣ ва мавқеъҳои гуногуни идеологӣ, муносибат бо Эронро ҳамчун яке аз самтҳои муҳимми сиёсати хориҷӣ нигоҳ дорад ва ҳамзамон робитаҳои мутавозинро бо дигар қудратҳои минтақавию ҷаҳонӣ идома диҳад. Ин хусусият яке аз нишонаҳои амалгароӣ ва чандсамтии сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Дар самти амниятӣ барои ҳар ду кишвар таҳдидҳои муштарак вуҷуд доранд. Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки масъалаҳои амниятӣ

дар муносибатҳои дуҷониба ҳамеша ҳассос будаанд. Аз ин рӯ, густариши ҳамкориҳо дар ин самт бояд дар асоси қонунҳои миллӣ ва байналмилалӣ, эҳтироми соҳибихтиёрии давлатҳо сурат гирад. Танҳо дар чунин сурат масъалаи амният ба омили эътимодсозӣ табдил меёбад, на ба манбаи шубҳа ва фишори сиёсӣ.

Тоҷикистон сиёсати «дарҳои кушод»-ро дар сиёсати байналмилалӣ худ амалӣ менамояд. Дар ин росто, баро Тоҷикистон ҳифзи истиқлол ва манфиатҳои миллӣ афзалият дорад. Дар матни таҳқиқот намунаҳои дастгирии ҳуқуқи кишварҳо ба истифодаи сулҳомези технологияҳо ва мавқеъҳои Тоҷикистон нисбат ба баъзе масъалаҳои байналмилалӣ оварда шудаанд. Барои таҳлили илмӣ муҳим аст, ки чунин мавқеъҳо дар заминаи санадҳои расмӣ ва суханрониҳои дақиқ баррасӣ гарданд. Ин имкон медиҳад, ки таърихи муносибатҳои Тоҷикистону Эрон ба шакли мутавозин, бе муболиға ва бо эҳтиром ба манфиатҳои давлатии Тоҷикистон пешниҳод шавад.

Забон, таърих, фарҳанг, дин, адабиёт ва хотираи муштараки тамаддунӣ дар равобити Тоҷикистону Эрон мақоми истисноӣ доранд. Бо вуҷуди ин, таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар муносибатҳои ду кишвар забон ва ифтихори муштараки фарҳангӣ дар бисёр маврид аз умумияти динӣ ҳам нақши фаротар бозидаанд. Маҳз забон ва мероси адабӣ имкон додаанд, ки робитаҳои гуманитарӣ шакли табиӣ ва қобили қабул пайдо кунанд. Суханрониҳои роҳбарони ду кишвар дар мавридҳои ифтитоҳи корхонаҳо, иншооти энергетикӣ ва чорабиниҳои фарҳангӣ пайваста ба ҳамзабонӣ, ҳамфарҳангӣ ва ҳамрешагӣ таъкид кардаанд. Сохтмони иншоотҳои муҳими стратегӣ, аз қабили нақби «Истиқлол», Неругоҳи барқи обии «Сангтӯда-2», корхонаҳои муштарак ва баргузории барномаҳои фарҳангӣ дар ин раванд аз ҳамкориҳои судманди Тоҷикистону Эрон дар замони муосир арзёбӣ мегардад [5 - М].

7. Дар воқеияти имрӯзаи геополитикӣ, фарҳанг ба як захираи стратегии «қудрати нарм» табдил ёфтааст. Барои Тоҷикистон ва Эрон ҳамкории башардӯстона асоси эътимод ва абзори наздик кардани мардумон аст. Рушди ин фазо аз доираи васеи ташаббусҳо шаҳодат медиҳад: аз мубодилаи академӣ ва донишҷӯён то чорабиниҳои бузурги фарҳангӣ ва кушодани платформаҳои муштараки илмӣ ва таълимӣ. Ин раванд дар айни замон ва дар дурнамои наздик метавонад яке аз воситаҳои муҳими таҳкими муносибатҳои ҳамаҷониба бошад.

Ҳамзамон, таҷрибаи се даҳсолаи муносибатҳои Тоҷикистон ва Эрон нишон медиҳад, ки ҳамкории фарҳангӣ бояд бо талаботи амнияти фарҳангӣ, истиқлоли маънавӣ ва манфиатҳои миллии Тоҷикистон

мутобиқ карда шавад. Яъне, фарҳанг набояд танҳо ҳамчун воситаи таъсиргузории яктарафа, балки ҳамчун майдони муколамаи баробар, шинохти мутақобил ва рушди илмӣ истифода гардад. Дар доираи самти муайяншудаи ҳамкорӣ, муассисаҳои илмӣ ва донишгоҳҳо бояд ба омӯзиши байнифаннии мероси муштараки худ тамаркуз кунанд. Воситаҳои асосии татбиқи ин стратегия бояд нашри матнҳои классикӣ ва тақвияти таҳқиқот дар забоншиносӣ, таърихшиносӣ, омӯзиши осиёӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ бошанд. Танҳо чунин муносибат метавонад ҳамкории гуманитариро аз сатҳи намоишӣ ба сатҳи донишмеҳвар барорад.

Равобити иқтисодии Тоҷикистону Эрон дар солҳои 2000-ум аз марҳилаи омӯзиш ва изҳори ният ба марҳилаи амалисозии лоиҳаҳо гузашт. Тоҷикистон баъд аз ҷанги шаҳрвандӣ ба сармоя, технология, таҷрибаи сохтмонӣ, бозорҳои нав ва роҳҳои алтернативии нақлиётӣ ниёз дошт. Эрон дар ҳамин давра ҳамчун яке аз шарикони иқтисодӣ ва сармоягузорони муҳим зуҳур кард. Ҳамкории ду кишвар дар бахшҳои энергетика, сохтмон, роҳсозӣ, саноати сабук, кишоварзӣ, савдо ва хизматрасонӣ имконият дод, ки баъзе тарҳҳои воқеӣ татбиқ шаванд. Бо вуҷуди ин, на ҳамаи созишномаҳои имзошуда пурра иҷро гардиданд. Сабабҳои ин ҳолат гуногунанд: маҳдудияти молиявӣ, таъсири таҳримҳои байналмилалӣ, мушкилоти бонкӣ, номукаммалии механизмҳои иҷро, камбуди ҳамоҳангии байниидоравӣ ва тағйири афзалиятҳои иқтисодӣ. Барои хулосаи илмӣ зарур аст, ки ин камбудиҳо на ҳамчун радди аҳаммияти ҳамкорӣ, балки ҳамчун таҷрибаи омӯхтании сиёсати иқтисодии дуҷониба баррасӣ шаванд.

Дар шароити ҳозира барои рушди муносибатҳои Тоҷикистон бо Эрон ва тавассути Эрон бо бозорҳои дигар имкониятҳои назаррас вуҷуд доранд. Мавқеи геостратегии Эрон, дастрасии он ба халиҷи Форс, бандарҳои Бандар-Аббос ва Чобаҳор, имкониятҳои нақлиётӣ ва таҷрибаи саноатии он метавонад барои кишварҳои маҳсури хушкӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, аҳаммияти амалӣ дошта бошад. Барои Тоҷикистон роҳҳои алтернативии баромад ба бозорҳои ҷаҳонӣ масъалаи стратегӣ мебошад. Ҳамгироии марказҳои нақлиётии Эрон ба низоми логистикӣ ба гуногунрангии ҷараёнҳои содиротӣ ва бартараф кардани вобастагӣ аз шумораи маҳдуди долонҳо мусоидат мекунад, ки дар навбати худ, заминаҳоро барои тақвияти мубодилаи технологӣ ва васеъ кардани миқёси ҳамгироии саноатӣ фароҳам меорад.

Ҳузури ҶИЭ дар сохторҳои бисёрҷониба метавонад барои Тоҷикистон имкониятҳои нав кушояд, аммо ин имкониятҳо худ ба худ ба

натиҷа табдил намеёбанд. Барои истифодаи онҳо зарур аст, ки ҷониби Тоҷикистон дар самтҳои транзит, энергетика, саноат, маориф ва амният пешниҳодҳои мушаххас, асоснок ва аз нигоҳи иқтисодӣ ҳисобшуда дошта бошад. Муносибатҳои бисёрҷониба ҳамон вақт судманд мешаванд, ки онҳо ба барномаҳои дақиқи миллӣ пайваст гарданд.

Дар баробари имкониятҳо, дар равобити Тоҷикистону Эрон масъалаҳои ҳассос низ мавҷуданд. Масъалаҳо дар бораи дурнамои ҳамкориҳои амниятӣ, масъалаи Афғонистон, таъсири идеологӣ, мубориза барои бартарии минтақавӣ ва дарки омили Эрон дар Осиёи Марказӣ фаҳмиши амиқи илмӣ ва равиши мутавозини методологиро талаб мекунанд. Масалан, баъзе таҳлилгарон талошҳои Эронро барои наздикшавӣ бо кишварҳои форсизабон дар доираи ҳадафҳои васеи минтақавӣ арзёбӣ мекунанд. Вале чунин арзёбиҳо бояд ба далелҳо, санадҳо ва муқоисаи мавқеъҳои гуногун такя намоянд. Барои Тоҷикистон муҳим он аст, ки ҳар навъи ҳамкорӣ бо Эрон дар доираи сиёсати хориҷии мутавозин, манфиатҳои миллӣ, уҳдадориҳои байналмилалӣ ва ҳифзи суботи дохилӣ ба роҳ монда шавад.

8. Ҳамкории имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистону ҶИЭ танҳо ба масъалаҳои дуҷониба маҳдуд намешавад. Он дар ҳамкории созанда дар созмонҳои пешбари байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла СММ, СҲШ, ЭКО ва СҲИ инъикос ёфтааст, ки марҳилаи нави шарикии стратегии ду кишварро нишон медиҳад. Ин воқеият нишон медиҳад, ки муносибатҳои Тоҷикистону Эрон аз сатҳи рамзҳои фарҳангӣ ба сатҳи ҳамкориҳои сохтории минтақавӣ ва байналмилалӣ гузаштаанд [2 - М].

9. Таъмини амнияти минтақавӣ ва муқовимат бо таҳдидҳои муосир дар ҳамкориҳои Тоҷикистону Эрон мавқеи хосса дорад. Бо ин вуҷуд, чунин ҳамкорӣ бояд дар доираи принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, эҳтироми соҳибихтиёрӣ, шаффофият ва манфиатҳои миллии Тоҷикистон анҷом ёбад.

Аз ҷониби дигар, маҳсур будани кишварҳои Осиёи Марказӣ аз баҳр ва зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои алтернативии содироту воридот аҳаммияти геоиқтисодии Эронро афзоиш медиҳад. Рушди робитаҳои нақлиётӣ бо Эрон барои Тоҷикистон ва дигар кишварҳои минтақа уфуқҳои навро мекушояд. Истифодаи бандарҳои Чобаҳор ва Бандар Аббос иқтисодиёти моро бо бозорҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ самаранок пайваст мекунад ва дастрасии боэътимодро ба роҳҳои тиҷоратии баҳрӣ тавассути Халиҷи Форс ва Уқёнуси Ҳинд таъмин менамояд. Барои Тоҷикистон ин самт се аҳаммияти асосӣ дорад: аввал, фароҳам шудани роҳи нисбатан мустақили дастрасӣ ба баҳр; дуюм,

гуногунсозии масирҳои содиротӣ ва коҳиши вобастагӣ аз роҳҳои маҳдуди анъанавӣ; сеюм, имкони ворид намудани технологияҳо, таҷҳизот ва маҳсулоти нав, махсусан дар соҳаҳои дорусозӣ, саноати кимиё, саноати хӯрокворӣ, мошинсозӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ. Ин масъала дар оянда метавонад ба яке аз меҳварҳои муҳимми ҳамкории иқтисодии Тоҷикистон ва Эрон табдил ёбад.

Аз нигоҳи геоиқтисодӣ, роҳҳои транзитӣ тавассути Эрон барои Тоҷикистон танҳо як масири иловагии нақлиётӣ нестанд. Онҳо метавонанд ба коҳиши вобастагии логистикӣ, диверсификатсияи содироту воридот, беҳтар шудани рақобатпазирии маҳсулоти миллӣ ва афзоиши имконияти воридшавӣ ба бозорҳои нав мусоидат намоянд. Дар баробари ин, истифодаи чунин масирҳо таҳияи механизмҳои гумрукӣ, суғуртавӣ, молиявӣ ва ҳуқуқии мукаммалро талаб мекунад.

Ҳамчунин, натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки самти иқтисодӣ ҳанӯз аз зарфияти воқеии худ пурра истифода накардааст. Бо вуҷуди мавҷудияти лоиҳаҳои муҳим, сатҳи гардиши савдо, сармоягузории мустақим, корхонаҳои муштарак ва ҳамкориҳои истеҳсолӣ метавонад хеле баландтар бошад. Барои расидан ба ин ҳадаф муносибатҳо бояд аз модели «созишномаи умумӣ» ба модели «лоиҳаи мушаххас» гузаранд. Яъне ҳар санад бояд бо нақшаи амал, сарчашмаи маблағгузорӣ, низоми назорат ва нишондиҳандаҳои натиҷа пайваст карда шавад. Танҳо дар ин сурат ҳамкорӣ аз фазои ният ба майдони истеҳсол, содирот, ҷойи кор ва манфиати воқеии иқтисодӣ мегузарад.

Аз ҷиҳати илмӣ, мавзӯи мазкур барои таҳқиқоти минбаъда чанд самти нави омӯзиширо ба миён мегузорад: таҳлили муқоисавии сиёсати Эрон нисбат ба кишварҳои Осиёи Марказӣ; нақши Тоҷикистон дар дипломатияи фарҳангии форсизабонҳо; таъсири Афғонистон ба муносибатҳои Тоҷикистону Эрон; омӯзиши лоиҳаҳои энергетикӣ ва нақлиётӣ; таҳлили омори савдо ва сармоягузорӣ; инчунин баррасии ҷойгоҳи созмонҳои минтақавӣ дар рушди муносибатҳои ду кишвар. Ҳар яке аз ин самтҳо метавонад мавзуи таҳқиқоти мустақили илмӣ гардад ва барои таҳкими асосҳои назариявию амалии сиёсати хориҷии Тоҷикистон маводди арзишманд фароҳам оварад.

Дар маҷмуъ, натиҷаи таҳқиқ нишон медиҳад, ки масъалаи Тоҷикистону Эронро набояд танҳо дар чаҳорчӯбаи таърихи дипломатия маҳдуд кард. Ин мавзуъ ҳамзамон масъалаи фарҳанги сиёсӣ, хотираи таърихӣ, иқтисоди минтақавӣ, амнияти сарҳадӣ, дипломатияи нарм ва сиёсати мувозинати қудратҳо мебошад. Маҳз ҳамин хусусияти байнисоҳавӣ арзиши илмии таҳқиқро баланд мекунад.

Барои таҳқиқоти минбаъда махсусан зарур аст, ки омори тиҷорат, сармоягузорӣ, лоиҳаҳои муштарак ва фаъолияти ниҳодҳои фарҳангӣ бо рақамҳои дақиқ, муқоисаи солона ва истинод ба манбаъҳои аввалия оварда шаванд. Ин равиш имкони тасдиқи натиҷаҳоро фароҳам меорад ва имкон медиҳад, ки хулосаҳоиумумӣ бо далелҳои санҷидашаванда асоснок гарданд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

1. Тоҷикистон ва Эронро риштаҳои устувори таърихӣ, фарҳангӣ, забонӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ҳам мепайванданд. Таҷрибаи даврони соҳибистиқлолӣ нишон дод, ки ин қаробат метавонад ба захираи муҳимми сиёсати хориҷӣ ва рушди ҳамкориҳои амалӣ табдил ёбад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки муносибатҳои ду кишвар дар доираи шарикии мутақобилан судманд, бо такя ба манфиатҳои миллӣ, эҳтироми соҳибихтиёрӣ ва истифодаи лоиҳаҳои воқеии иқтисодӣ таҳким дода шаванд. Пешниҳоди механизмҳои нави ҳамкорӣ, таҳияи харитаи роҳ барои иҷрои санадҳо ва муайян намудани лоиҳаҳои афзалиятнок метавонад ба муносибатҳо мазмуну самаранокии нав бахшад.

2. Барои тавсеаи ҳамаҷонибаи муносибатҳои Тоҷикистону Эрон бояд шароити ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ниҳодӣ мустаҳкам карда шавад. Ин шароит пеш аз ҳама аз такмили пойгоҳи шартномавӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти вазорату идораҳо, фаъол гардонидани комиссияҳои муштараки байниҳукуматӣ, содагардонии расмиёти тиҷоратӣ, ҳифзи ҳуқуқи сармоягузорон ва ташкили механизмҳои мунтазами мониторинги иҷрои созишномаҳо иборат мебошад. Бе чунин замина санадҳои зиёд ба натиҷаи воқеӣ табдил намешаванд ва ҳамкориҳо дар сатҳи нияти сиёсӣ ё изҳороти умумӣ маҳдуд мемонанд.

3. Барои рафъи монеаҳои мавҷуда дар муносибатҳои дуҷониба зарур аст, ки усулҳои нави ҳамкорӣ таҳия ва пешниҳод карда шаванд. Ба ин мақсад, комиссияҳои муштарак дар самтҳои иқтисод, энергетика, нақлиёт, саноат, маориф, илм ва фарҳанг фаъол гарданд. Ҳар як гурӯҳ бояд на танҳо пешниҳодҳои умумӣ, балки нақшаи мушаххаси амал, муҳлат, масъулон, манбаъҳои маблағгузорӣ ва нишондиҳандаҳои арзёбии натиҷаро муайян намояд. Ин равиш имконият медиҳад, ки ҳамкориҳо аз сатҳи изҳороти умумӣ ба сатҳи иҷрои амалӣ гузаранд.

4. Тоҷикистону Эрон равобити иқтисодӣ, иҷтимоӣ, энергетикӣ, саноати сабук, кишоварзӣ ва хизматрасониро бояд бо дарназардошти захираҳо ва зарфиятҳои ҳар ду давлат рушд диҳанд. Тоҷикистон дорои захираҳои гидроэнергетикӣ, имкониятҳои кишоварзӣ, ашёи хоми

саноатӣ, нерӯйи корӣ ва мавқеи транзитӣ мебошад. Эрон бошад, дар соҳаҳои саноат, дорусозӣ, сохтмон, технологияҳои истеҳсолӣ, коркарди маҳсулот ва таҷрибаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ имкониятҳои назаррас дорад. Пайвастани ин зарфиятҳо метавонад барои таъсиси корхонаҳои муштарак ва рушди истеҳсолоти содиротӣ замина фароҳам оварад.

5. Бо мақсади афзоиш додани гардиши савдои хориҷӣ, ҷалби сармояи Эрон ба минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон бояд яке аз самтҳои афзалиятнок дониста шавад. Таъсиси корхонаҳои муштарак дар бахшҳои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ, доруворӣ, саноати кимиё, сабук, мошинсозӣ, филизгудозӣ, коркарди нахи пахта, пӯст, пашм, маводи шустушӯй, маҳсулоти ғизоии саноатӣ, коркарди меваю сабзавот, истеҳсоли нӯшокиҳо, шарбатҳо ва маҳсулоти қаннодӣ мувофиқи мақсад мебошад. Барои самаранокии ин раванд бояд масъалаи содироти минбаъдаи маҳсулот ба бозорҳои минтақа, сертификатсияи мол, стандартҳои сифат ва роҳҳои нақлиётӣ пешакӣ ҳал карда шаванд.

6. Бо мақсади омӯзиши таҷрибаи минтақаҳои озоди иқтисодии Эрон, фиристодани гурӯҳҳои мутахассисони Тоҷикистон ба минтақаҳои озоди иқтисодии Эрон зарур дониста мешавад. Ин сафарҳо бояд хусусияти намоишӣ надошта, ба омӯзиши воқеии механизми идоракунӣ, низоми андозбандӣ, ҷалби сармоя, хизматрасонии гумрукӣ, инфрасохтори саноатӣ, муносибат бо сармоягузор ва тарзи пешбурди истеҳсолот равона гарданд. Натиҷаи чунин омӯзиш метавонад дар такмили фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон истифода шавад.

7. Ба роҳ мондани ҳамкории муштарак дар самти ҷалби сармоягузорони эронӣ барои омӯзиши майдонҳои ояндадори нафту гази Ҷумҳурии Тоҷикистон, истихроҷ ва коркарди конҳои нафту газ, воридоти нафти хом, маҳсулоти нафтӣ ва гази моеъ ба ҷумҳурӣ аз самтҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд бояд масъалаи амнияти энергетикӣ, фоидаи иқтисодӣ, мутобиқат ба қонунгузории Тоҷикистон, шаффофияти шартномаҳо, ҳифзи муҳити зист ва истифодаи технологияи муосир дар мадди аввал қарор гирад. Ҳамзамон, имкониятҳои ҳамкорӣ дар соҳаи энергияи барқароршаванда, таҷҳизоти гидроэнергетикӣ ва сарфаи энергия низ бояд таҳлил карда шаванд.

8. Рушди ҳамкориҳои фарҳангӣ - гуманитарӣ, илмӣ, варзишӣ ва сайёҳӣ бояд ҳамчун ҷузъи муҳими муносибатҳои дуҷониба идома ёбад. Барои ин зарур аст, ки робитаҳои муассисаҳои таълимӣ, китобхонаву осорхонаҳо, театрҳо, марказҳои пажуҳишӣ ва муассисаҳои фарҳангӣ тавсеа дода шаванд. Барномаҳои муштараки таҳқиқотӣ дар самтҳои

таърих, шарқшиносӣ, забон ва адабиёт, дипломатияи фарҳангӣ, омӯзиши мероси муштарак ва таърихи муносибатҳои Тоҷикистону Эрон метавонанд ба таҳкими асосҳои илмии ҳамкорӣ мусоидат намоянд. Дар бахши сайёҳӣ бошад, таҳияи хатсайрҳои фарҳангӣ, зиёратӣ, таърихӣ ва адабӣ метавонад ба шинохти беҳтари мардумони ду кишвар кумак расонад.

9. Таҳкими ҳамкориҳо байни ниҳодҳои қудратӣ ва амниятии ду кишвар дар роҳи муқовимат бо терроризм, ифротгароӣ, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, ҷинояткории фаромиллӣ ва ҷалби ҷавонон ба равияҳои бегонаи динию мазҳабӣ муҳим мебошад. Аммо ин ҳамкорӣ бояд дар доираи қонун, уҳдадориҳои байналмилалӣ ва принсипи эҳтироми соҳибихтиёрӣ сурат гирад. Пешгирии ифротгароӣ танҳо кори ниҳодҳои қудратӣ нест, он ба сиёсати маориф, фарҳанг, шуғли ҷавонон, саводи иттилоотӣ ва баланд бардоштани масъулияти шаҳрвандӣ низ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, барномаҳои муштараки омӯзишӣ, таҳлилӣ ва иттилоотӣ дар ин самт метавонанд натиҷаи бештар диҳанд.

10. Густариши фаъолияти ҷамъиятҳои дӯстӣ, марказҳои фарҳангӣ ва барномаҳои муколамаи байниҷомеавӣ барои тарғиби ҳамзистии осоишта, некӯҳамсоягӣ, эҳтироми арзишҳои фарҳангӣ ва ахлоқии якдигар аҳаммияти махсус дорад. Ин фаъолият бояд бо равиши илмӣ ва фарҳангӣ ба роҳ монда шавад, то ки дӯстӣ танҳо дар сатҳи шиор намонад, балки ба воситаи таҳқиқот, маориф, китоб, санъат, табодули ҷавонон ва лоиҳаҳои муштарак ба воқеияти иҷтимоӣ табдил ёбад. Дар чунин сурат муносибатҳои Тоҷикистону Эрон метавонанд на танҳо мероси гузашта, балки сармояи ояндаи ҳамкории минтақавӣ бошанд.

11. Барои тақвияти асоси илмии муносибатҳои ду кишвар, таъсиси гурӯҳи муштараки пажуҳишӣ оид ба таърихи равобити Тоҷикистону Эрон мувофиқи мақсад мебошад. Ин гурӯҳ метавонад феҳристи санадҳои дипломатӣ, омори савдо, маводи бойгонӣ, хотираҳои иштирокчиёни равандҳо ва адабиёти илмиро ҷамъоварӣ намуда, барои муҳаққиқон пойгоҳи иттилоотии мураттаб омода созад.

12. Дар сиёсати амалӣ зарур аст, ки ҳар гуна лоиҳаи нави ҳамкорӣ аз нигоҳи таъсири иқтисодӣ, амниятӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ пешакӣ арзёбӣ шавад. Чунин арзёбӣ ба ҷонибҳо имкон медиҳад, ки аз эҳсоси умумӣ ба таҳлили ҳисобшуда гузаранд ва муносибатҳои ду кишварро ба сатҳи устувортар, шаффофтар ва натиҷабахштар расонанд.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд:

[1-М]. Ҳалимзода, Д.О. Инъикоси ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон дар таърихнигории муосир [Матн] / Ҷ.А. Мирзоев, Д.О. Ҳалимзода // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2023. – №6 (107). – С. 193-199. ISSN 2219-5408.

[2-М]. Ҳалимзода, Д.О. Ҳамкориҳои сиёсӣ-дипломатӣ ва иқтисодию фарҳангии Тоҷикистон ва Эрон дар солҳои 90-уми асри XX [Матн] / Д.О. Ҳалимзода // Паёми Донишгоҳи миллӣ. – Душанбе, 2024. – №11 (II). – С. 56-60. ISSN 2074-1847

[3-М]. Ҳалимзода, Д.О. Самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои иқтисодӣ-иҷтимоии Тоҷикистон ва Эрон дар даврони истиқлол [Матн] / Д.О. Ҳамлимзода // Осиё ва Аврупо. – Душанбе, 2025. – №1 (21). – С. 109-115. ISSN 2790-7198

[4-М]. Ҳалимзода, Д.О. Ҳамкориҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон дар даврони истиқлол [Матн] / Д.О. Ҳалимзода // Паёми Донишгоҳи миллӣ. – Душанбе, 2025. – №2. – С.20-26. ISSN 2074-1847

[5-М]. Ҳалимзода, Д.О. Самтҳои афзалятноки ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Эрон дар даврони истиқлол [Матн] / Д.О. Ҳалимзода, Ф. Розиқов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – №7. – С. 59-65. ISSN 2074-1847

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои дигар чоп шудаанд:

[6-М]. Ҳалимзода, Д. О. Саҳми Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳамкориҳои Тоҷикистон ва кишварҳои форсизабони минтақа [Матн] / Д. О. Ҳалимзода // Конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар таҳқиқи таърихи халқи тоҷик» (29 апрели соли 2025). – Душанбе, 2025. – С. 183-185.

[7-М]. Ҳалимзода, Д. О. Давлати Сосониён: баъзе ҷанбаҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии он [Матн] / Д. О. Ҳалимзода // Конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ дар мавзуи «Ҷойгоҳи Сосониён дар таърих ва тамаддуни умумиҷаҳонӣ» бахшида ба 1800-

солагии таъсисёбии давлати Сосониён (Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 26 апрели моли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 206-207.

[8-М]. Ҳалимзода, Д. О. Нақши Пешвои миллат дар таҳкими сулҳ ва амнияти миллӣ [Матн] / Д. О. Ҳалимзода // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба Рӯзи Президент аз 16 ноябри соли 2023. – Душанбе, 2024. – С. 69-74.

[9-М] Ҳалимзода, Д. О. Равобити илмию фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон [Матн] / Д. О. Ҳалимзода // Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии «Илм ва амалияи ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба Рӯзи илми тоҷик ва гиромидошти ёди профессори фахрии Академияи ВКД ҶТ, Арбоби шоистаи илми ФР, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Р. С. Мулукаев (Душанбе, 18 апрели 2025). – Душанбе, 2025. – С. 486-488.

[10-М] Ҳалимзода, Д. О. Ҳамкориҳои иқтисоди ва тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон дар замони соҳибистиқлолӣ [Матн] / Д. О. Ҳалимзода // Мақолаҳо аз конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ дар мавзуи «Саҳми Пешвои миллат дар рушди Истиқлолият ва таҳкими худшиносии миллӣ» (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ-назариявӣ). – Бохтар: ҶДММ «Матбаа», 2026. – С. 443-449

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

УДК: 327(091) (575.3+55)

ББК: 66.4.+63.3 (2 Тадж+2 Иран)

Х – 31

На правах рукописи

ХАЛИМЗОДА ДАЛЕР ОБИД

РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ «ОТКРЫТЫХ ДВЕРЕЙ» (2003 - 2021гг.)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 6.1.6. История международных отношений и внешней политики

Душанбе – 2026

Диссертация выполнена на кафедре зарубежного регионоведения факультета международных отношений Таджикского национального университета.

Научный руководитель	**Розиков Фарход Махмадсаидович** – кандидат исторических наук, доцент кафедры зарубежного регионоведения факультета международных отношений Таджикского национального университета.
Официальные оппоненты	**Сайидзода Зафар Шералӣ –** доктор исторических наук, заведующий отделом СНГ Института изучения проблем государств Азии и Европе НАНТ; **Кудратов Комрон Абдунабиевич –** кандидат исторических наук, ведущий редактор отдела научного и литературной редакции Главной научной редакции таджикской национальной энциклопедии.
Ведущая организация	Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Защита диссертации состоится 30 декабря 2026 года в 10:00. на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-024 при Таджикском национальном университете (по адресу 734025, Душанбе, проспект Рудаки, 17).

Адрес: Умаров А.К. abdullo1189@mail.ru (тел.: 981-05-98-89)

С диссертацией и ее авторефератом можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского национального университета, а также на официальном сайте ТНУ (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. www.tnu.tj).

Автореферат разослан «___» _____ 2026 года.

Учёный секретарь диссертационного совета,
кандидат исторических наук **Умаров А.К.**

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Изменив политическую карту Евразии, распад Советского Союза в конце XX века породил новую геополитическую реальность, в условиях которой независимые государства Центральной Азии, включая Республику Таджикистан, вышли на мировую арену полноправными субъектами международного права. Обретение ими независимости породило в регионе новое политическое и геополитическое соперничество между ведущими державами. В этих условиях перед Таджикистаном встала насущная необходимость определить принципы, приоритеты и устойчивые направления своей внешней политики, найти надёжных партнёров и сформировать нормативно-правовую базу международных связей.

Исламская Республика Иран (далее ИРИ) одной из первых признала независимость государств Центральной Азии и установила с ними дипломатические отношения, заняв особое положение в регионе. Но это положение не ограничивается только географической близостью или экономическими интересами**.** ИРИ и Республику Таджикистан объединяет глубокая историческая, культурная, языковая и цивилизационная общность. Именно поэтому с первых дней государственной независимости отношения Таджикистана и Ирана выходили за рамки обычных межгосударственных контактов: они стали возрождением исторических связей и вместе с тем новым направлением внешней политики в условиях государственной независимости.

Примыкая к геополитическому пространству Центральной Азии, Исламская Республика Иран уже с начала 1990-х годов стремилась наладить с новообразованными государствами региона, прежде всего с Таджикистаном, политические и экономические, а также социальные и культурные связи. Для ИРИ Центральная Азия представляла интерес сразу по нескольким причинам: во-первых, как близкая в историческом и культурном отношении среда; во-вторых, как регион геоэкономического и транзитного значения; в-третьих, как среда безопасности, перемены в которой напрямую затрагивают его национальные интересы; в-четвёртых, как арена соперничества мировых и региональных держав. В силу этого политику ИРИ в отношении Республики Таджикистан недостаточно объяснять исключительно общностью языка и культуры. Её необходимо анализировать в совокупности исторических, политических, экономических, цивилизационных факторов и вопросов безопасности.

Провозглашение государственной независимости 9 сентября 1991 года открыло для Республики Таджикистан качественно новый этап

международной деятельности. Страна получила возможность самостоятельно устанавливать дипломатические отношения с зарубежными государствами, развивать с ними экономические, торговые, культурные и социально-политические связи, а также вступать в международные и региональные организации. Однако гражданская война и вызванная ею дезорганизация государственных структур, нарастание экономических трудностей, нехватка профессиональных управленческих и дипломатических кадров, а также другие внутренние и внешние факторы негативно повлияли на становление внешней политики республики.

Фактическое формирование основных направлений внешней политики Республики Таджикистан, в том числе отношений со странами, близкими по языку и культуре, началось после XVI сессии Верховного Совета республики. На этом этапе новое руководство страны во главе с Эмомали Рахмоном определило первоочередными задачами восстановление мира и стабильности, укрепление основ государственности и установление сбалансированных отношений со странами региона и мира. Выступая с исторической речью перед депутатами XVIII сессии Верховного Совета республики, Эмомали Рахмон при обозначении внешнеполитических приоритетов государства уделил особое внимание и кругу персоязычных стран.

В этой связи отмечалось, что «Республика Таджикистан в географическом и геополитическом отношении, а также исходя из своих экономических и политических интересов входит в несколько важных пространств, одним из которых являются персоязычные страны, связанные с Таджикистаном исторической, религиозной и культурной общностью» [67, с. 211].

Это свидетельствует о том, что укрепление дипломатических связей с Исламской Республикой Иран с момента обретения государственного суверенитета не происходило случайно и стихийно, а являлось одним из приоритетных и принципиальных направлений внешней политики страны. В «Концепции внешней политики Республики Таджикистан» (2015) также отмечается: «Для Республики Таджикистан в отношениях с Исламской Республикой Иран важную роль также играет фактор исторической, языковой и культурной общности. Республика Таджикистан и впредь будет всемерно расширять прочные дружественные отношения и взаимовыгодное многоаспектное сотрудничество с этой страной на двусторонней и многосторонней основе» [27].

Актуальность темы определяется историческим, политическим и международным значением межгосударственных связей Таджикистана и Ирана, а также необходимостью проследить основные этапы их становления и развития в ходе проведения политики «открытых дверей».

Во-первых, в изучаемый хронологический отрезок отношения Республики Таджикистан и ИРИ развивались от укрепления дипломатических контактов, расширения экономического и культурного взаимодействия и углубления регионального сотрудничества до периодов спада, снижения уровня двусторонних контактов и усилий по нормализации межгосударственных отношений. Каждый из этих этапов отличается своими историческими и политическими особенностями и требует самостоятельного и сравнительного анализа

Во-вторых, по мере осуществления политики «открытых дверей» двусторонние связи наполнились новым содержанием. Данный внешнеполитический курс позволил Таджикистану налаживать сотрудничество со всеми заинтересованными государствами, в том числе с Ираном, на основе национальных интересов и дипломатического баланса.

В-третьих, особое географическое и политическое положение Центральной Азии, серьёзные перемены во внутриполитической жизни Афганистана, а также возрастание роли международных структур, таких как Шанхайская организация сотрудничества, Организация экономического сотрудничества, Организация исламского сотрудничества и другие региональные объединения, оказали непосредственное влияние на отношения Республики Таджикистан и ИРИ.

В-четвёртых, исследование темы имеет научное и практическое значение для осмысления внешнеполитического опыта Республики Таджикистан, изучения практики сбалансированной дипломатии и определения перспектив сотрудничества двух стран.

В этой связи научная проблема исследования заключается в выявлении закономерностей, этапов, определяющих факторов и практических итогов развития связей Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в условиях политики «открытых дверей». Нельзя также ограничиваться одним лишь описанием хроники визитов и перечнем подписанных соглашений. Необходимо проследить, как историко-культурная общность, хозяйственные интересы, задачи обеспечения безопасности, масштабные сдвиги в регионе и активность дипломатических служб вывели отношения Таджикистана и Ирана из начальной стадии формально-правового оформления на уровень разностороннего практического сотрудничества в политике, экономике и гуманитарной сфере. Именно поэтому в работе наряду с достижениями оцениваются сдерживающие факторы, кризисные периоды и новые возможности развития двусторонних контактов.

Степень изученности темы. Политико-дипломатические отношения Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в период независимости одна из важных тем истории международных отношений,

привлекающая в последние годы внимание историков, политологов, международников, дипломатов и иранистов. В научной литературе и источниках различные стороны двусторонних связей частично освещены в трудах отечественных и зарубежных исследователей - в монографиях, научных статьях, диссертациях, сборниках и аналитических материалах.

Невзирая на многоплановость и значительный объём имеющихся научных публикаций, обращение к историографии проблемы показывает, что в большинстве исследований отношения Республики Таджикистан и ИРИ рассматривались преимущественно по одному конкретному направлению: внешнеполитического курса, политико-дипломатических связей, экономического сотрудничества, культурных контактов или вопросов безопасности. В итоге межгосударственные отношения двух стран, развивающиеся как единый и сложный исторический процесс при взаимном влиянии политических, экономических, культурных, геополитических обстоятельств и проблем безопасности, до сих пор не подверглись комплексному научному обобщению.

Поэтому исследование темы важно не только в плане определения вклада предшественников, но и для выявления малоизученных вопросов и места настоящей работы в историографии таджикско-иранских отношений. В зависимости от характера, содержания, направленности и степени охвата проблемы использованную научную литературу и источники целесообразно разделить на несколько групп.

Первую группу составляют труды Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. Они служат важным источником для исследования ключевых направлений внешнеполитического курса государства, связей с родственными по языку и культуре странами, роли Ирана в региональной политике Душанбе, а также исторической общности таджикского и иранского народов. [1-21]. В них таджикско-иранские отношения рассматриваются с позиции цивилизационной, исторической, языковой общности и взаимовыгодного сотрудничества. В интервью и выступлениях Президент Республики Таджикистан неоднократно подчёркивал, что «Иран обладает значительным экономическим и политическим потенциалом и может стать одним из важных торгово-экономических партнёров Таджикистана» [8]. С этой точки зрения труды Лидера нации служат одновременно политическим источником и методологической основой при изучении приоритетных направлений внешней политики Таджикистана.

Ко второй группе относятся книги, монографии и статьи отечественных исследователей, посвящённые становлению, развитию и расширению сотрудничества между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Иран. Важное место среди них занимают труды

Т.Н. Назарова и А. Сатторзода, З. Сайидзода [48-54], Н.М. Мирзоева [31-33], Р.А. Абулхаева [14, 15], А. Шарифзода [64-68], К. Расулиёна [54-47], И. Неъматова, Дж. Мирзоева [34], Г. Зокирова [22], А. Шарипова [63] и других авторов. Эти исследователи проанализировали исторические, внешнеполитические, дипломати-ческие, культурные, образовательные и экономические стороны таджикско-иранских отношений, а также вопросы безопасности.

Среди них особое значение в изучении становления дипломатии Республики Таджикистан в годы независимости занимает работа Т. Назарова и А. Сатторзода «Современная таджикская дипломатия» [38]. Авторы рассмотрели внешнюю политику республики как исторический процесс становления государственных институтов, выбора дипломатических приоритетов и установления сбалансированных отношений со странами региона и мира. Важной основой для исследования темы служит также шестой том коллективного труда «История таджикского народа», в особенности глава, посвящённая внешней политике Таджикистана периода независимости.

Непосредственное и серьёзное внимание отношениям Республики Таджикистан и Ирана уделил Н.М. Мирзоев. В его монографии «Таджикистан - Иран: путь сотрудничества» [33] проанализирована история таджикско-иранских связей с советского периода до независимости и показаны политические, экономические, культурные и научные предпосылки двусторонних отношений. В следующей книге исследователя «Таджикистан и страны Востока» [32] детально проанализировано взаимовыгодное взаимодействие с Ираном в экономике, социальной сфере, культуре и научно-технической области.

Исследователь и политолог З. Сайидзода в своих работах обращается к месту персоязычных стран во внешней политике Таджикистана, определяя сотрудничество с Ираном как важное с позиции политических, экономических и культурных интересов [56, с. 112]. [56, с. 112]. По его мнению, для Таджикистана Иран представляет собой одновременно культурного партнёра и потенциальный источник инвестиций в крупные инфраструктурные проекты. Автор подчёркивает: «Иран заинтересован в поддержке персоязычного пространства в преимущественно тюркоязычном регионе Центральной Азии, тогда как Таджикистан нуждается в иранских инвестициях и экономическом опыте» [56, с. 115]. Примерами практического взаимодействия служат проекты строительства ГЭС «Сангтуда-2», Анзобского тоннеля и другие объекты [56, с. 113–114].

Р.А. Абулхаев в ряде работ исследовал сотрудничество Республики Таджикистан и Ирана в конце XX – начале XXI века, в том числе

экономические, торговые, научно-культурные связи и совместные межгосударственные проекты [14; 15]. В его трудах рассмотрены этапы становления отношений двух стран, влияние культурных факторов и роль инфраструктурных проектов в укреплении двусторонних связей. Другой отечественный исследователь К. Расулиён сосредоточил внимание главным образом на культурных связях Исламской Республики Иран и Республики Таджикистан, проанализировав деятельность учреждений культуры, центров иранистики, литературные обмены и научное сотрудничество [45].

К третьей группе относятся труды зарубежных авторов, в том числе иранских исследователей**.** В исследовании Хомы Аббасиён, посвящённом отношениям Ирана и Республики Таджикистан [12]**,** на основе исторических, политических и культурных источников проанализировано двустороннее сотрудничество и показана роль Ирана в межтаджикском мирном процессе, в развитии торгово-экономических, культурных и научных связей**.** Муртазо Махмуди в кандидатской диссертации исследовал историко-культурные предпосылки связей двух стран, отметив, что «таджикско-иранское сотрудничество возникло не пустой политической почве, а опирается на общие исторические и культурные корни». В его статьях рассмотрены вопросы культурного диалога, влияние персидско-таджикского языка и литературы на политические отношения [35, с. 20–28], а также стратегические интересы Российской Федерации, Республики Таджикистан и Ирана [36, с. 98–100].

В исследованиях Махди Каззази дана оценка таджикско-иранским отношениям в политическом, экономическом, культурном и региональном аспектах [25, 26, 28, 29]. Его кандидатская диссертация [58] посвящена вопросам становления и развития взаимоотношения двух стран, где подчеркивается роль культурного фактора как основа политического и экономического взаимодействия. Он также определяет значимую координацию позиций двух государств в рамках региональных и международных организаций, включая Организацию экономического сотрудничества, Организацию исламского сотрудничества и Шанхайскую организацию сотрудничества [60, с. 18–20].

В эту же группу входят работы российских и иных зарубежных исследователей, таких как В. И. Месамед [30], М. А. Абдылдаева [13], П. В. Гордеева [17], А. Грозин [18], А. С. Зотова [23], А. И. Полищук [44], В. И. Юртаев [69], М. М. Назри [39] и др. В их трудах анализируются место Центральной Азии в региональной политике Ирана, соперничество мировых держав, факторы безопасности и влияние афганской проблемы на таджикско-иранские отношения.

К четвертой группе относятся диссертационные исследования отечественных исследователей, посвященные различным граням

межгосударственных отношений Таджикистана, в том числе с Исламской Республикой Иран. К ней можно отнести работы Р. М. Давлатова [114], А. Б. Наврасовой [37], И. Н. Наимова [40], З. И. Холмуродовой [61] и др. Наряду с этим особое значение для понимания роли духовной общности и ее влияния на двусторонние отношеня имеет исследование И. Нематова [43]. Автор констатирует, что религиозный фактор в международных отношениях может способствовать сближению государств, однако на примере Таджикистана и Ирана он неразрывно переплетен с языковыми, культурными факторами и политическими интересами.

Таким образом, анализ имеющейся литературы показывает, что к настоящему времени по проблематике таджикско-иранских связей проведен ряд ценных исследований. При всём том в большинстве работ не выстроена периодизация отношений Таджикистана и Ирана, не показана в должной мере роль политики «открытых дверей» и внешних – региональных и глобальных – факторов. Кроме того, политическое, экономическое и культурное сотрудничество двух стран до сих пор не изучалось в единой связке. Заполнить этот историографический пробел и призвана диссертация.

В научной литературе просматривается и иной пробел. Таджико-иранское отношение нередко рассматривается либо с позиций идеализированного культурного оптимизма, либо исключительно через призму геополитической конкуренции. Оба подхода значимы сами по себе, однако недостаточны для глубокого исторического исследования. Подлинно научный подход требует комплексного анализа культурной общности в увязке с государственными интересами, экономических предпосылок с политическими ограничениями, гуманитарного сотрудничества с факторами безопасности, а визитов на высшем уровне с реальными институциональными результатами.

Помимо этого, несмотря на то, что значительная часть исследований посвящена периоду становления отношений в первые годы независимости, тогда как этап после провозглашения политики «открытых дверей» – в особенности период после 2010 г., охватывающий фазу охлаждения и последующего возрождения связей, зачастую освещается лишь эпизодически. Между тем именно данный период принципиально важен для понимания подлинной природы таджикско-иранских отношений, поскольку он наглядно демонстрирует следующее: устойчивость межгосударственных связей не может опираться исключительно на ощущение исторической общности, а непосредственно зависит от уровня политического доверия, сопряженности экономических интересов, состояния безопасности и эффективного урегулирования возникающих противоречий.

Исходя из этого, в настоящем диссертационном исследовании предпринята попытка выйти за рамки простого описания событий и

представить поэтапный и сравнительный анализ двусторонних отношений. С этой же целью труды отечественных и зарубежных авторов были сопоставлены с официальными документами, архивными материалами, межгосударственными соглашениями, ведомственной отчетностью и аналитическими данными. Подобный методологический подход позволяет преодолеть абстрактно-обобщенный характер выводов и сформировать конкретные научные результаты.

Сопоставительный анализ данных групп литературы показал, что в историографии темы до сих пор отсутствуют исчерпывающие ответы на три ключевых вопроса: во-первых, отношения Республики Таджикистан и Ирана не получили всестороннего осмысления в рамках единой исторической периодизации с учетом нового этапа их возобновления; во-вторых, причины свёртывания интенсивности связей в 2015–2019 гг. и механизмы их последующего восстановления в 2019–2021 гг. освещены лишь фрагментарно; в-третьих, взаимосвязь между культурной дипломатией, экономическими проектами, факторами безопасности и ролью региональных организаций до сих пор не обобщена в рамках единой аналитической модели.

Именно наличие указанного научного пробела обусловливает необходимость данного исследования и позволяет перейти от хронологического перечисления фактов к концептуальному историческому анализу процессов.

Связь работы с научными программами (проектами) и темами. Диссертационное исследование выполнено в рамках научно-исследовательского плана кафедры зарубежного регионоведения факультета международных отношений Таджикского национального университета на 2021–2025 гг. по теме «Теоретические и практические основы зарубежного регионоведения и роль региона Центральной Азии в международных отношениях». Содержание и направленность работы непосредственно связаны с актуальными проблемами истории международных отношений, внешней политики, регионоведения, экономической дипломатии и культурно-гуманитарного сотрудничества.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Общее описание исследование было сосредоточенно на основных аспектах исследования, охватывающее цели и задачи, выполнения научной миссии в исследовании темы, определение объекта исследование, конкретизация рассматриваемой темы, подведение итогов научной работы на разных этапах и периодах исследование, научной обоснование темы и ее связь с концепцией, стратегией и государственными программами, обобщение результатов, выводов и новых научных достижений полученных в ходе научной деятельности. Основные аспекты теоретической значимости,

степень достоверности полученных результатов диссертации, соответствие диссертации паспорту научной специальности, личный вклад соискателя ученой степени, утверждение и реализация важных этапов исследовательского процесса, публикация по теме диссертации, структура и объем, являются одним из важных вопросов, которые были применены в научном исследовании.

Цель исследования состоит в том, чтобы проследить становление, расширение, период охлаждения, последующую нормализацию и перспективы политико-дипломатического, торгово-экономического и культурно-гуманитарного сотрудничества Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран при проведении политики «открытых дверей». В соответствии с этой целью двусторонние связи изучаются как целостный исторический процесс, охватывающий культурно-цивилизационные предпосылки, национальные интересы, работу дипломатических институтов, экономические проекты, вопросы безопасности и перемены в регионе.

Задачи исследования. Реализации поставленной цели, требует ряда взаимосвязанных исследовательских задач:

- исследовать и проанализировать условия, факторы и ичсторические предпосылки формирования политико-дипломатических связей Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в 1990-е гг. – начале XXI в. как как вводного и основополагающего этапа;
- выявить особенности развития политико-дипломатических отношений двух стран в 2003–2021 гг. в условиях политики «открытых дверей»;
- раскрыть специфики и характер изменений политико-дипломатических отношений Таджикистана и Ирана в начале XXI в;
- исследовать основные направления, инструменты и практику осуществления таджикско-иранского политико-дипломатического взаимодействиия в начале XXI в. рамках политики «открытых дверей»;
- проанализировать социально-экономическое сотрудничество двух государств в ходе осуществления совместных проектов;
- исследовать и определить предпосылки, условия, потенциал, возможности и перспективы расширения культурно-гуманитарного взаимодействия Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в контексте политики «открытых дверей»;
- определить перспективы политико-дипломатических отношений между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Иран на фоне региональных геополитических сдвигов в регионе и и сформулировать научно-практические рекомендации для дальнейших исследований.

Объектом исследования выступают политико-дипломатические связи Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в начале XXI века, а также условия, специфика и практическая реализация политики «открытых дверей» в контексте двусторонних отношений.

Предметом исследования является развитие политико-дипломатического, социально-экономического и культурно-гуманитарного сотрудничества Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в контексте политики «открытых дверей», а также перспективы развития взаимодействия двух стран-партнёров.

Этапы, место и периоды исследования. Диссертационное исследование проводилось в несколько взаимосвязанных этапов, каждый из которых был направлен на последовательное решение поставленных задач и достижение намеченной цели:

На первом этапе осуществлены сбор, систематизация и критический анализ научных публикаций и источниковедческой базы, определена степень разработанности темы в отечественной и зарубежной историографии. Также был сформирован исследовательский аппарат и намечены ключевые вопросы дальнейшего исследования.

На втором этапе проведен детальный анализ основных источников, в том числе нормативно-правовых актов, межгосударственных документов, материалов Министерств иностранных дел Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран, официальных публикаций посольств, протоколов межправительственных комиссий, статистических данных и иных материалов по двусторонним взаимоотношениям сторон. На данном этапе также осуществлен сравнительный анализ ключевых направлений становления и развития политико-дипломатического, торгово-экономического и культурно-гуманитарного взаимодействия Таджикистана и Ирана в условиях реализации курса «открытых дверей».

На третьем этапе проанализированы и обобщены полученные результаты, определены основные этапы развития таджикско-иранских отношений. На этой основе дана комплексная оценка факторам, определяющим динамику двусторонних связей, раскрыты особенности политико-дипломатического, экономического и культурно-гуманитарного сотрудничества, оценено влияние региональных и международных процессов, а также сформулированы основные научные выводы и практические рекомендации.

Основным местом выполнения диссертационного исследования является кафедра зарубежного регионоведения факультета международных отношений Таджикского национального университета.

В хронологическом плане исследование охватывает 2003–2021 годы. Данный период берет начало с момента провозглашения политики

«открытых дверей» во внешней политике Республики Таджикистан и продолжается до 30-летия государственной независимости Республики Таджикистан. Выбор хронологических рамок исследования обусловлен необходимостью изучения важного этапа развития отношений Республики Таджикистан и ИРИ в начале XXI века и позволяет последовательно проанализировать процесс становления, развития, расширения, охлаждения и восстановления двусторонних отношений на фоне политических, экономических и геополитических сдвигов в регионе.

Вместе с тем для раскрытия исторических предпосылок двусторонних отношений в работе при необходимости затрагиваются отдельные события и процессы в 90-ые гг. прошлого века, имеющие существенное значение для понимания специфики формирования и развития связей Республики Таджикистан и ИРИ в начале XXI века.

Теоретическую основу исследования составляют концептуальные положения и теоретико-методологические принципы исследования международных отношений, внешней политики и межгосударственных взаимодействий. В работе отношения Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран рассматриваются как историко-политический процесс в контексте эволюции внешнеполитического курса Таджикистана и регионально-глобальных трансформаций. В процессе исследования автор опирался на принципы историзма, объективности, системности, рассмотрев двусторонние отношения во взаимосвязи политических, дипломатических, экономических, культурных и геополитических факторов. Данный подход позволил определить основные этапы становления и эволюции таджикско-иранских отношений, а также всесторонне проанализировать специфику и векторы их развития в рассматриваемый период.

Научная новизна исследования состоит в том, что впервые проведено целостное изучение эволюции политико-дипломатических связей Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран за период 2003–2021 гг. при осуществлении политики «открытых дверей».

Автором выделены ключевые этапы становления и развития таджикско-иранских политико-дипломатических отношений на протяжении указанного времени, а также раскрыты отличительные особенности каждого из них с учётом политических и геополитических перемен в регионеВ связи с этим научная новизна диссертации заключается в следующем:

– на основе ввода в научный оборот новых официальных документов и материалов проанализирован и обобщен процесс становления и развития политико-дипломатических связей Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в 90-е гг. XX - начале XXI в;

– проанализировано и систематизировано становление принципов и приоритетов внешнеполитического курса Республики Таджикистан при

проведении политики «открытых дверей», равно как и её воздействие на развитие ключевых сфер таджикско-иранского политико-дипломатического взаимодействия в 2003–2021 гг.;

– комплексно проанализированы рассмотрены предпосылки и специфика развития дипломатических связей Таджикистана и Ирана в начале XXIв.;

– исследованы ключевые направления, инструменты и институциональная практика осуществления политико-дипломатического отношения Республики Таджикистан и ИРИ в начале XXI в. в контексте политики «открытых дверей»;

– всесторонно рассмотрено социально-экономическое сотрудничество Таджикистана и Ирана в реализации совместных проектов;

– выявлены и уточнены исторические предпосылки культурно-гуманитарных связей Республики Таджикистан и ИРИ при проведении политики «открытых дверей», а также их значение для расширения двусторонних отношений;

– намечены перспективы таджикско-иранских политико-дипломатических отношений с учётом подходов обоих государств к происходящим в регионе геополитическим переменам.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Установлено, сто обмен визитами на высшем государственных лиц Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран сыграли значительную роль в укреплении политического доверия, расширении политико-дипломатических связей и углублении многопланового сотрудничества между двумя странами., При этом глубокие исторические, языковые и культурные связи двух персоязычных стран выступили фундаментальной основой для дальнейшего развития межгосударственных отношений.

2. Обосновано, что взаимодействие Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран на площадках международных и региональных структур – прежде всего ООН, Организации экономического сотрудничества (ОЭС), Организации исламского сотрудничества (ОИС) и Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) – относится к числу ведущих направлений расширения двусторонних и многосторонних контактов обоих государств. Совпадение позиций сторон по ряду ключевых вопросов региональной и глобальной повестки способствовали существенному укреплению политико-дипломатических связей.

3. Установлено, что несмотря на различия в системах государственного управления Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран, а также расхождения по отдельным внешнеполитическим направлениям, данные факторы не оказали существенное влияние на общий

ход двустороннего сотрудничества. Исходя из национальных интересов и внешнеполитических приоритетов, стороны сумели создать необходимые условия для развития взаимовыгодного сотрудничества и успешной реализации совместных проектов.

4. Доказано, что торгово-экономическое, инвестиционное и культурно-гуманитарное сотрудничество выступает в качестве приоритетных направлений межгосударственных отношений Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран. Реализация масштабных экономических и региональных проектов, задействование инвестиционного потенциала Ирана в развитии экономики Таджикистана, а также расширение связей в сфере культуры, науки и образования способствовали укреплению долгосрочных многоплановых контактов двух государств.

Теоретическая и практическая значимость исследования заключается прежде всего в том, что в нем впервые представлен комплексный системный анализ раззвития политико-дипломатических связей Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в 2003–2021 гг. в контексте политики «открытых дверей». Результаты работы имеют научную значимость для совершенствования теоретико-методологической базы истории международных отношений, внешней политики Республики Таджикистан и двусторонних таджикско-иранских связей. Материалы исследования могут быть использованы при изучении политических и геополитических процессов рассматриваемого периода, особенностей формирования и развития межгосударственных отношений, а также роли региональных факторов в развитии двусторонныз связей. Полученные результаты и собранные материалы могут найти применение при изучении истории внешней политики Республики Таджикистан в период независимости, истории таджикско-иранских взаимоотношений, истории международных отношений и политических процессов в Центральной Азии.

Материалы диссертации могут использоваться при разработке учебников, учебных и учебно-методических пособий, учебных программ и спецкурсов в вузах, а также при подготовке лекций, семинарских занятий и научно-исследовательских работ студентов, магистрантов и докторантов (PhD).

Материалы диссертации также могут быть использованы при подготовке научных трудов, монографий, научных статей, энциклопедий и других исследовательских работ по истории международных отношений и внешней политики Республики Таджикистан. Выводы и рекомендации исследования создают научную основу для дальнейшего изучения политико-дипломатических отношений Таджикистана со странами региона

и другими государствами, а также для развития истории международных отношениях и внешней политики.

Степень достоверности результатов исследования обеспечивается привлечением широкого круга источников, сопоставительным анализом архивных данных, официальных нормативно-правовых актов, научных публикаций и аналитических материалов. В процессе исследования осуществлено сопоставление сведений, события оценены в их исторической последовательности и в контексте социально-политических условий каждого периода. Достоверность научных положений подтверждается точностью источниковедческой базы, репрезентативностью исследуемого материала, значительным объемом публикаций автора, а также прошедшими апробацию теоретическими и практическими выводами.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема диссертации соответствует пунктам 3 («Международные отношения и внешняя политика на различных исторических этапах»), 6 («Трансформация международных отношений, ее эволюция и сущность») и 7 («Национально-государственные приоритеты во внешней политике и международных отношениях») паспорта научной специальности 6.1.6 (5.6.7) «История международных отношений и внешней политики».

Личный вклад соискателя учёной степени. Личный вклад автора диссертации выражается в уровне научной новизны исследования, основных положениях, выносимых на защиту, научных статьях, докладах на научно-практических конференциях и теоретических семинарах, а также в разработке учебных программ и пособий для вузов. Кроме того, личный вклад соискателя заключается в составлении плана и введения, написании текста исследования, постановке проблем и стиле изложения диссертации.

Апробация и внедрение результатов исследования. Основные положения диссертации обсуждались на международных и республиканских научно-теоретических и научно-практических конференциях, а также профильных форумах и семинарах. Кроме того, они нашли отражение в 10 научных статьях, 5 из которых опубликованы в рецензируемых научных изданиях, входящих в перечень ВАК при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации и ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Публикации по теме исследования. Основные положения и выводы диссертации опубликованы в 10 работах автора, в том числе в 5 статьях в рецензируемых научных журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация изложена на 184 страницах компьютерного текста и состоит из введения, трех глав, шести параграфов, заключения, списка использованных источников и литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обоснована актуальность выбранной темы и охарактеризована степень ее изученности. Определены объект, предмет цель и задачи исследования, теоретико-методологическая база, научная новизна, выносимые на защиту положения, а также теоретическая и практическая ценность работы. Кроме того, отражены апробация результатов исследования, личный вклад соискателя, структура и объём диссертации.

Первая глава диссертации **«Становление и развитие политико-дипломатических отношений между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Иран в начале XXI века»** посвящена изучению исторических предпосылок и развития отношений между двумя странами в последнее десятилетие XX века и первую четверть XXI века.

В первом параграфе первой главы **«Исторические предпосылки становления и развития межгосударственных отношений Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в 90-е годы XX века»** автор исследует политические процессы, приведшие к обретению независимости Республикой Таджикистан и расширения ее международных связей. В крайне сложных политических и социально-экономических условиях, обернувшихся гражданской войной, Таджикистан сумел встать на путь мира, восстановления и государственного строительства, установив дипломатические отношения со странами ближнего и дальнего зарубежья.

По мнению большинства исследователей, в современном мире ни одно государство не способно проводить абсолютно изолированную и независимую внешнюю политику в отрыве от системы международных связей. Республика Таджикистан также не могла допустить самоизоляции. По определению таджикских исследователей Н. Мирзоева и А. Шарипова, «если поместить Таджикистан в центр круга, его огибают три пояса государств. Первый пояс – это непосредственные сопредельные страны, к которым относятся Исламская Республика Афганистан, Республика Узбекистан, Китайская Народная Республика и Республика Кыргызстан. Второй пояс составляют близлежащие страны региона, такие как Исламская Республика Иран, Исламская Республика Пакистан, Туркменистан и Республика Казахстан. Третий пояс формируют заинтересованные державы, в том числе Российская Федерация, США, Турция, Саудовская Аравия и др.» [31, с. 91–92].

С первых лет независимости Республика Таджикистан рассматривала ИРИ, с которой ее связывает культурно-языковую и цивилизационную общность, в качестве одного из наиболее надежных внешнеполитических партнеров. Развитие и укрепление сотрудничества с Ираном выступало важным направлением внешней политики Таджикистана. Особое место стран, родственных Таджикистану по языку, культуре и религии,

обозначилось ещё тогда, когда Глава государства уважаемый Эмомали Рахмон на XVI сессии Верховного Совета страны при определении приоритетов и основных направлений внешней политики подчеркнул, что «Республика Таджикистан по своему географическому положению, геополитическому расположению и экономическим интересам входит в пять политических зон» [55, с. 100].

С этой точки зрения роль ИРИ в межтаджикских мирных переговорах следует оценивать в широком контексте региональной дипломатии, координации ключевых внешних акторов и внутренних потребностей Таджикистана в достижении политической стабильности. В мае 1997 года в ходе официального визита Президента Ирана Акбара Хашеми Рафсанджани была подписана «Декларация о сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Иран» и заключен ряд важнейших соглашений, которые по сей день не утратили своей актуальности и значимости [13, с. 78–79].

В 1995–2000 годах визиты и встречи глав государств и высокопоставленных представителей двух стран стали регулярными. Повестка двусторонних встреч охватывала расширение политических, торгово-экономических, культурных и межпарламентских контактов, а также вопросы безопасности в регионе. Так, в ходе официального визита Главы государства Эмомали Рахмона в Иран в 1995 г. стороны заключили восемь соглашений. Декабрьский визит первого вице-президента ИРИ Хасана Хабиби в Таджикистан в 1996 г. завершился подписанием 11 документов. В феврале 1997 г. во время пребывания в Иране таджикской парламентской делегации под руководством Председателя Маджлиси Оли Сафарали Раджабова было подписано ещё восемь актов, а по итогам официального визита Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в Тегеран в 1998 г. заключены девять новых двусторонних соглашений.

Таким образом, одним из приоритетных направлений внешней политики Республики Таджикистан в первые годы государственной независимости стало установление политических, экономических и культурно-гуманитарных связей с Исламской Республикой Иран.

Второй параграф первой главы **«Условия и особенности развития политико-дипломатических отношений Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в начале XXI века»** отражает новый этап двусторонних отношений.

Начало XXI века ознаменовало собой новый этап в развитии связей Республики Таджикистан со странами региона и мира. С 31 декабря 2002 года в целях укрепления взаимовыгодного взаимодействия с зарубежными государствами страна провозгласила политику «открытых дверей».

Опираясь на исторические традиции и духовные ценности, таджикская сторона выдвинула на первый план налаживание добрососедских отношений со всеми государствами мира.

На данном этапе политика «открытых дверей» служила для Таджикистана инструментом адаптации национальных интересов к меняющейся системе международных отношений, и связи с Исламской Республикой Иран заняли в этом внешнеполитическом курсе особое место.

Начало нового столетия в истории ирано-таджикских отношений ознаменовалось чередой значимых событий. Этот период расценивается исследователями как время поступательного развития связей двух государств в экономике, политике, науке и культуре. Указывая на это, Президент страны уважаемый Эмомали Рахмон в своём новогоднем поздравлении 2001 года отметил: «В новом столетие укрепление разносторонних связей со странами-членами Содружества Независимых Государств, Ираном, Китаем, Индией и другими государствами составит основу нашей внешней политики» [59].

Таджикистан и Иран вели плодотворную совместную работу на площадках региональных структур - Организации исламского сотрудничества, Организации экономического сотрудничества и Шанхайской организации сотрудничества. Сохраняя в этих объединениях устойчивые позиции, стороны предприняли практические шаги по реализации принятых экономических, политических и культурных соглашений.

Тесное взаимодействие Таджикистана и Ирана в сфере региональной безопасности принесло ощутимые практические результаты, позволив снизить угрозы экстремизма, терроризма и незаконного оборота наркотиков в регионе.

Таким образом, эволюция политико-дипломатических отношений Таджикистана и Ирана в начале XXI века не представляла собой прямолинейного восхождения. В своём развитии межгосударственные отношения прошли фазы сближения, взаимной настороженности, поиска компромиссов и возрождение доверия. В итоге обе стророны пришли к осознанию потребности в прагматичном партнёрстве в политике, экономике, культуре и сфере безопасности

Вторая глава диссертации **«Социально-экономическое сотрудничество Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в контексте политики «открытых дверей» (2003–2021 гг.)»** состоит из двух параграфов.

В первом параграфе **«Развитие социально-экономического и торгового сотрудничества Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран как фактор практической реализации политики**

«открытых дверей» автор рассматривает двустороннее социально-экономическое взаимодействие не как совокупность разрозненных событий, а как исторический процесс перехода от символических и культурных контактов к институциональному, инвестиционному и проектному сотрудничеству.

Результативность политики «открытых дверей» во многом зависит от чёткого выбора и последующего расширения ключевых отраслей торгово-экономического и социального партнёрства с зарубежными государствами. Это требование зафиксировано в Концепции внешней политики Республики Таджикистан, гласящей: «Внешняя политика Республики Таджикистан является политикой «открытых дверей», миролюбивой и непредвзятой, при реализации которой Таджикистан готов расширять дружественные отношения со всеми странами ближнего и дальнего зарубежья и признавать взаимные интересы на основе взаимоуважения, равенства и взаимовыгодного сотрудничества» [27].

За первые десятилетия XXI века торгово-экономические связи Таджикистана и Ирана заметно обновились. С рубежа столетий они обрели планомерный, целевой характер, сосредоточившись преимущественно на воплощении масштабных совместных проектов и выравнивании социально-экономического и торгового обмена между странами

В ходе официальных визитов и встреч глав государств – в частности, Саида Мохаммада Хатами в Душанбе в 2002 году, Эмомали Рахмона в Тегеран в 2003 и 2006 годах – стороны обсуждали широкий круг вопросов двусторонней повестки, что создало основу для дальнейшего расширения партнёрства. Особое значение имел официальный визит Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в Иран, состоявшийся в 2006 году. Встречи на высшем уровне завершились подписанием пакета соглашений, придавших таджикско-иранскому партнёрству качественно иной характер. Стороны заключили Соглашение об упрощении порядка банковского кредитования, подписали меморандумы о взаимодействии в сферах стандартизации, транспорта, грузоперевозок, энергетики и внешней политики, оформили Соглашение о реализации проекта строительства Сангтудинской ГЭС-2, Дополнительный протокол к Меморандуму о взаимопонимании и сотрудничестве по осуществлению этого проекта, а также приняли Совместное заявление о развитии отношений и сотрудничества между Ираном и Таджикистаном [20, с. 155].

По имеющимся данным, за первое десятилетие XXI века показатели взаимной торговли Таджикистана и Ирана заметно увеличились: «если в 2002 году объём товарооборота между двумя странами составлял 44,0 млн долларов, то к 2012 году этот показатель достиг 240 млн долларов. За годы дипломатических отношений Республики Таджикистан и Исламской

Республики Иран таджикская сторона экспортировала в эту страну алюминий, хлопок, сельскохозяйственную продукцию и др. Из Ирана ввозились промышленные товары, химическая продукция, растительное масло, нефтепродукты, строительные материалы и др.» [62, с. 61].

Наивысший показатель торговля за рассматриваемый период пришёлся на 2013 год, когда товарооборот между двумя государствами составил 292,2 млн долларов США, что свидетельствовало о высоком уровне двустороннего взаимодействия.

Таким образом, развитие социально-экономических и торговых связей в исследуемый период сопровождалось проведением десятков официальных визитов, встреч и консультаций, по итогам которых был подписан ряд соглашений и меморандумов. На этой договорно-правовой базе ИРИ выделила средства на осуществление в Таджикистане целого ряда крупных и средних инвестиционных проектов.

Второй параграф второй главы диссертации **«Сотрудничество Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в области реализации совместных межгосударственных и региональных проектов»** посвящён двусторонним межгосударственным проектам, направленным на решение стратегических задач Таджикистана: выход из коммуникационного тупика, укрепление энергетической независимости, развитие промышленности и интеграцию в региональные транспортно-экономические сети.

В диссертации отмечается, что для обеспечения круглогодичного транспортного сообщения между регионами и центром страны большое значение имело строительство Анзобского тоннеля. В этой связи правительство республики включило данный вопрос в число приоритетов своей внешней политики и достигло договорённости с Исламской Республикой Иран о сооружении тоннеля «Истиклол» (Анзоб), проект которого был предложен иранской стороной. На строительство тоннеля иранская сторона выделила 31,2 млн долларов США: 10 млн долларов поступили в виде безвозмездной помощи, а 21,2 млн долларов – на кредитной основе; долевое участие Таджикистана достигло 7,8 млн долларов.

«Сложные географические условия во многом определили стоимость строительства пятикилометрового тоннеля, пролегающего на высоте 2650 метров над уровнем моря» [20, с. 157].

Одним из значимых совместных проектов, реализованных при участии Ирана в Таджикистане, стало финансирование закупки легковых автомобилей на сумму 60 млн долларов США. Данный вопрос рассматривался на седьмом заседании Совместной межправительственной комиссии Таджикистана и Ирана, которое прошло 3–7 мая 2008 года в

Тегеране. В первом пункте раздела о сотрудничестве в области промышленности, горнодобывающей отрасли и технического обслуживания Протокола заседания указано: «Таджикская сторона, выразив заинтересованность в запуске сборочной линии легковых автомобилей «Саманд» в Республике Таджикистан, заявила о готовности в двухмесячный срок предпринять шаги по завершению работы над подписанным Меморандумом между иранской компанией «Иран Ходро» и таджикской компанией «ТАЛКО» (о закупке 2000 автомобилей «Саманд»)» [16]. Этот проект был успешно реализован: автомобили были поставлены в Таджикистан со скидкой 30 процентов от первоначальной стоимости, что позволило сэкономить порядка 55,5 тыс. долларов США.

Договор о строительстве Сангтудинский ГЭС-2 стал другим значимым соглашением, подписанным 11 июня 2005 года между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Иран. Стоимость сооружения проекта определялась в 220 млн долларов США, при этом 170 млн долларов вложил Иран, а недостающую часть средств – Таджикистан. Установленная мощность Сангтудинской ГЭС-2 равняется 220 МВт, благодаря чему станция способна ежегодно производить 1 млрд кВт ч электроэнергии. В торжественной церемонии начала строительства Сангтудинской ГЭС-2, состоявшейся 20 февраля 2006 года, приняли участие и выступили с речью Президент Таджикистана Эмомали Рахмон, министр энергетики Исламской Республики Иран Сейед Парвиз Фаттах, а также министр энергетики и водных ресурсов Исламской Республики Афганистан Мохаммад Исмаил Хан. Благодаря совместным усилиям рабочих и специалистов двух стран зимой 2010 года был введён в эксплуатацию первый гидроагрегат, а в сентябре 2014 года при участии Президента Ирана Хасана Рухани - второй агрегат станции. Пуск двух гидроагрегатов Сангтудинской ГЭС-2 позволил существенно улучшить электроснабжение регионов республики.

«Строительство и ввод в действие Сангтудинской ГЭС-2 в рамках энергетического и экономического взаимодействия двух персоязычных стран можно расценить как один из значимых шагов в развитии двустороннего сотрудничества. Кроме того, были разработаны проекты строительства малых и средних гидроэлектростанций, в рамках которых проведены предварительные изыскания по их будущему строительству на реке Варзоб» [21, с. 116].

Таким образом, проведённое исследование свидетельствует о том, что в 2003–2021 годах социально-экономическое сотрудничество Таджикистана и Ирана перешло от простых форм торговых контактов к системному, проектному взаимодействию. Для Республики Таджикистан развитие этих связей стало важным источником привлечения инвестиций,

производственного опыта и выхода к новым транспортным коммуникациям. Со своей стороны Исламская Республика Иран, рассматривая Таджикистан в качестве надёжного партнёра, неизменно поддерживала внешнеполитические инициативы республики в Центральной Азии, в персоязычном мире, а также на международных и региональных площадках. Развитие двусторонних отношений во многом определяются тем, насколько успешно стороны сумеют согласовать экономические интересы, сохранить устойчивый политический диалог, задействовать энергетический и транзитный потенциал, а также выстроить взвешенный курс в условиях меняющейся региональной политики.

Третья глава диссертации **«Возможности и перспективы расширения культурного сотрудничества Республики Таджикистан и Исмаской Республики Иран в контексте новой концепции внешней политики (2015–2021 гг.)»** посвящена особенностям культурных связей двух стран и перспективам их дальнейшего развития.

Первый параграф третьей главы **«Общее состояние и особенности культурных связей Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в начале XXI века»** посвящён формированию благоприятных предпосылок для расширения культурного и научного диалога после обретения Таджикистаном государственной независимости. В то время культура воспринималась отнюдь не как второстепенная сфера, а как одна из ключевых опор межгосударственного сближения. Первым практическим шагом в этом направлении стало подписанное в январе 1992 года межправительственное соглашение о культурном сотрудничестве, согласно которому Иран обязался обеспечить издание и поставку учебников и учебных пособий. В сложной обстановке начального этапа независимости эта поддержка оказала существенную помощь в сбережении образовательной системы и возобновлении научных связей.

Отношений между Таджикистаном и Ираном во многом опиралось на языковую, культурную и религиозную общность, историческую близость и уважение к национальным ценностям. На протяжении веков народы двух стран входили в единое цивилизационное пространство, что наложило заметный отпечаток на формирование их внешнеполитического курса. Весомый вклад в укрепление двусторонних связей внесли визиты Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в Исламскую Республику Иран в 1995, 1998, 2000, 2001 годах и в последующий период. На переговорах на высшем уровне неоднократно отмечалось, что взаимодействие двух государств не должно ограничиваться исключительно областью культуры, а призвано охватывать все значимые направления. Такая позиция представляется исторически обоснованной: культура служит естественной основой отношений, однако сами

межгосударственные связи требуют сбалансированного развития во всех сферах. Постепенно культурное взаимодействие дополнилось сотрудничеством в области образования, науки, искусства, средств массовой информации, туризма и общественных контактов.

В рассматриваемый период стороны предпринимали последовательные шаги по сохранению и возрождению языка, культуры, обычаев и исторической памяти персоязычных народов. Эти меры включали проведение литературных и исторических юбилеев, издание книг, обмен творческими делегациями, открытие культурных центров и восстановление связей между научными и культурными учреждениями. В связи с этим культурное сотрудничество Таджикистана и Ирана закономерно воспринимается как значимая составляющая сохранения общего духовного наследия.

Таким образом, в начале XXI века культурные связи Таджикистана и Ирана утвердились в качестве одного из основных направлений внешней политики двух государств и духовная основа межгосударственных отношений. Несмотря на отдельные политические сложности, это взаимодействие позволило наладить устойчивые контакты в области языка, литературы, науки, театра, кинематографа, музыки, библиотечного дела, туризма и работы профильных учреждений. Перспективы дальнейшего культурного диалога во многом определяются тем, насколько успешно обеим странам удастся соединить историко-культурные традиции с требованиями современности.

Второй параграф третьей главы **«Возможности и перспективы развития культурного сотрудничества Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в контексте новой концепции внешней политики»** освещает ряд приоритетных направлений, среди которых проведение Дней культуры и литературных недель, организация книжных выставок, кино- и музыкальных фестивалей, а также творческих конкурсов, посвящённых фалаку, шашмакому, чтению «Шахнаме» и другим жанрам традиционного искусства.

Необходимо подчеркнуть, что в научной литературе вопросы культурных связей Таджикистана и Ирана получили разностороннее освещение в трудах отечественных и зарубежных исследователей. Так, таджикский учёный З. Саидзода в своей работе, освещающей деятельность Лидера нации, Эмомали Рахмона во внешней политике, определяет культурные связи как «совокупность обмена опытом между исследователями, преподавателями и студентами, проведения музыкально-культурных программ и участия представителей науки и культуры в совместных мероприятиях» [56, с. 116]. Рассматривая научные и культурные контакты двух государств в исторической ретроспективе, К Расулиён уделет

особое внимание «роли литературы, искусства, науки и культурных учреждений в укреплении двусторонних отношений» [45].

Важным направлением ирано-таджикского культурного взаимодействия выступает сотрудничество в области образования и науки. С первых дней государственной независимости обе страны провели значительную работу в этой сфере. Существенное место в ней занимали подготовка кадров различного уровня, изучение языка, межвузовские связи, открытие научных, культурных и художественных центров, а также проведение конференций, симпозиумов и Дней культуры. В свою очередь, Таджикистан предоставил иранским студентам и исследователям возможности для изучения таджикского языка, истории, литературы и культуры.

Со своей стороны, Исламская Республика Иран выделяла для граждан Таджикистана образовательные квоты, предоставляя возможность обучения в вузах Тегерана, Казвина, Мешхеда и других городов. Кроме того, для преподавателей и студентов организовывались трёх- и шестимесячные курсы, а в Иран направлялись группы стажёров [71]. В истории двусторонних отношений эти шаги оцениваются не просто как административные меры, а как проявление научной дипломатии, которая развивается без внешней декларативности, но нередко даёт более весомые и долгосрочные результаты, чем официальные заявления.

Дни культуры стали одной из наиболее заметных форм культурной дипломатии двух стран. На этих мероприятиях народные ремёсла, каллиграфия, живопись, национальная одежда, книгоиздание, кинематограф, музыка, театр и литература объединялись в единую программу культурного обмена. Дни культуры представляли собой не только праздничные смотры, но и действенный способ взаимного знакомства обществ, а также демонстрации «мягкой силы» обоих государств.

Особое место в культурных связях Таджикистана и Ирана занимают кинематограф и театр, поскольку они позволяют наглядно и эмоционально донести до зрителя общую историю, язык, художественные образы и музыку. «Одним из первых примеров совместной работы в кино стал фильм «Тишина», часть съёмок которого известный иранский режиссёр Мохсен Махмальбаф провёл в Таджикистане в январе 1998 года с участием таджикских актёров. Кроме того, популярная иранская актриса Махназ Афшар исполнила главную роль в картине «Учитель», созданной таджикскими кинематографистами в 2004 году» [60, с. 20].

Вместе с тем, стоит отметить, что несмотря на достигнутые успехи, в рассматриваемый период культурное сотрудничество Таджикистана и Ирана не было лишено определённых трудностей. Прежде всего, реализация

ряда подписанных документов и соглашений сталкивалась с препятствиями на практике. Причинами этого выступали финансовые ограничения, смена политических приоритетов, изменения региональной обстановки, визовые барьеры, слабая межведомственная координация и нехватка механизмов контроля. При отсутствии действенных инструментов исполнения и оценки достигнутых договорённостей соглашения могут приобрести формальный характер и не дать ожидаемого практического эффекта.

Таким образом, культурное сотрудничество Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран последовательно расширяется. На начальном этапе оно опиралось преимущественно на восстановление литературных связей. В последущие годы оно охватило сфер образования, науки, кинематографии, театра, библиотечного дела, средств массовой информации, туризма, спорта и современных технологий, а также поездки деятелей искусства, проведение форумов и популяризацию общего наследия, то впоследствии охватило

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты исследования

В начале 1990-х годов на постсоветском пространстве развернулись глубокие системные перемены. Распад Советского Союза коренным образом изменил геополитическую карту Евразии, поставив перед бывшими союзными республиками задачи создания национальной государственности, защиты суверенитета, выбора внешнеполитического курса и интеграции в новую систему международных отношений. Страны Центральной Азии, десятилетиями входившие в единое политическое, экономическое и административное пространство, столкнулись с необходимостью самоопределения, государственного строительства и обеспечения собственной безопасности на региональном и глобальном уровнях. Особое место в этом процессе занимала Республика Таджикистан: опираясь на богатое историко-культурное и цивилизационное наследие, страна одновременно была вынуждена в условиях острого политического и экономического кризиса, а также внутренних и внешних угроз безопасности укреплять государственные институты и вырабатывать собственную модель внешней политики.

Государственная независимость открыла перед Таджикистаном возможность возродить политическую самостоятельность, сформировать национальную дипломатическую службу и занять достойное место в мировом сообществе. С первых лет суверенитета внешнеполитический курс республики строился на принципах сотрудничества, взаимопомощи, баланса интересов и использования историко-культурного потенциала в интересах развития государства. Именно на этой основе отношения с Исламской

Республикой Иран заняли одно из ведущих мест во внешней политике Таджикистана.

Исламская Республика Иран вошла в число государств, проявивших серьёзный интерес к политико-дипломатическому признанию молодых независимых республик Центральной Азии, в том числе Республики Таджикистан. Этот интерес не ограничивался только региональной близостью или экономическими соображениями. Народы Таджикистана и Ирана объединяют глубокие языковые, исторические, литературные, религиозные, культурные и цивилизационные связи. Одновременно Тегеран рассматривал Центральную Азию как пространство, обладающее стратегическим значением с точки зрения экономики, транспорта, энергетики и геополитики. Поэтому в двусторонних отношениях наряду с официальной дипломатией важное место заняло историко-культурное и региональное взаимодействие.

Как подтверждает исследование, культурная составляющая с самого начала играла существенную роль в ирано-таджикском диалоге. Общий язык, литература, историческая память, единое цивилизационное наследие и выдающиеся деятели науки и культуры создали прочную духовную основу для сближения двух стран. В годы гражданской войны в Таджикистане гуманитарная помощь, дипломатическое посредничество и миротворческие усилия Ирана в рамках мирного процесса вошли в историю двусторонних отношений как важный вклад в достижение мира. При этом оценка роли Ирана в период межтаджикского конфликта требует строгого соблюдения принципов научной историографии, в том числе опоры на архивные и официальные документы, позиции сторон и сравнительный анализ источников, исключающих субъективизм и политическое упрощение.

Итоги изучения становления и развития многоаспектных отношений Таджикистана и Ирана позволяют сформулировать следующие основные выводы исследования.

1. Изучение сотрудничества Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в начале XXI века на основе исторических источников, архивных материалов, государственных актов, межправительственных соглашений, научных трудов, материалов конференций, публикаций средств массовой информации и электронных ресурсов показало, что эти связи не сводятся исключительно к взаимодействию двух современных государств. Они представляют собой историческое продолжение многовековых контактов двух культурно близких обществ, которые в новых политических условиях обрели межгосударственный формат. Общая история и культура, духовные ценности, традиции добрососедства, языковое наследие и историческая память на протяжении столетий служили прочной основой для

сближения и сотрудничества. В период независимости эти факторы стали значимой составляющей культурной и гуманитарной дипломатии двух стран. В этой связи дружба, взаимное уважение и общность интересов выступают надёжным залогом дальнейшего развития взаимовыгодных отношений [1 - М].

2. Изучение отношений Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран относится к числу значимых и вместе с тем сложных задач исторической науки, политологии и теории международных отношений. Сложность эта обусловлена тем, что двустороннее взаимодействие развивается сразу в нескольких уровнях: исторической, культурной, дипломатической, экономической, геополитической и в сфере безопасности. Истоки этих связей восходят к многовековой истории иранских народов, общим духовным традициям и цивилизационному наследию региона. Вследствие этого научный анализ требует рассматривать историю взаимоотношений народов, объединённых общностью языка и культуры, не только как факт культурной памяти, но и как реальный фактор современной политики.

3. В системе региональных связей Исламской Республики Иран особое место занимает Республика Таджикистан, что обусловлено прежде всего языковыми, культурными, географическими, экономическими и политическими факторами. В свою очередь, Душанбе проводит в отношении Тегерана взвешенную политику, расширяя сотрудничество на базе собственных национальных интересов при строгом соблюдении принципов суверенитета, равноправия и взаимного уважения. Договорно-правовой фундамент таджикско-иранских отношений насчитывает десятки межгосударственных, межправительственных и межведомственных соглашений, затрагивающих экономику, торговлю, энергетику, культуру, науку, образование, гуманитарную область и вопросы безопасности. По официальным данным, уже к 2014 году между Таджикистаном и Ираном было подписано свыше 100 двусторонних соглашений, а в последующие годы эта договорная база получила дальнейшее расширение [2 - М].

4. В современных условиях отношения Таджикистана и Ирана выходят за рамки сугубо двусторонней повестки: они оказывают заметное влияние на региональную систему связей в Центральной Азии, евразийское экономическое сотрудничество, ситуацию вокруг Афганистана, вопросы региональной безопасности, а также на реализацию транспортных и энергетических проектов. Для Ирана центральноазиатское направление остаётся одним из приоритетов внешней политики в плане смягчения геоэкономической изоляции, выхода к новым транспортным коммуникациям и укрепления региональных позиций. Для Таджикистана

же Иран представляет собой партнёра, обладающего существенным экономическим, культурным, научным, промышленным и транзитным потенциалом. Вместе с тем историко-культурная близость сама по себе не гарантирует ровного и неуклонного развития двусторонних связей. Опыт трёх десятилетий показывает, что под влиянием внутриполитической обстановки в Таджикистане, смены внешнеполитического курса Ирана, событий в Афганистане, политики мировых держав и уровня взаимного доверия отношения между двумя странами не раз сменялись от тесного сближения к ухудшению. Именно поэтому поэтапный анализ ирано-таджикских отношений необходим для полноценного научного понимания их динамики.

Данное обстоятельство имеет существенное значение для внешней политики Таджикистана. В первые годы независимости молодому таджикскому государству приходилось искать баланс между политическими, экономическими интересами и задачами обеспечения безопасности. Сотрудничество с Ираном как с культурным и экономическим партнёром открывало перед республикой новые возможности, но при этом Душанбе требовалось поддерживать и развивать связи с Россией, странами Центральной Азии, Китаем, государствами Запада и международными организациями. Таким образом, иранское направление на практике выступает органичной частью широкой многовекторной внешней политики Таджикистана [4 - М].

5. С учётом исторических и политических факторов развитие таджикско-иранских отношений после обретения независимости можно разделить на несколько основных этапов. Первый этап охватывает первые годы независимости, когда Таджикистан решал задачи становления национальной государственности и одновременно переживал острый внутренний конфликт. Несмотря на официальное дипломатическое признание и глубокие культурные связи, двусторонние контакты в те годы испытывали на себе влияние внутриполитических событий и позиций различных сил. Как отмечается в научной литературе и официальных документах, в годы гражданской войны двусторонние отношения порой приобретали сложный, противоречивый характер, а вопрос о контактах Тегерана с таджикской оппозицией становился предметом острых политических дискуссий. Это осложняло укрепление взаимного доверия, однако не привело к разрыву дипломатических связей.

Второй этап связан с началом межтаджикских мирных переговоров в 1993–1994 годах и участием Ирана в процессе мирного урегулирования. В этот период Исламская Республика Иран наряду с другими заинтересованными государствами и международными организациями

содействовала привлечению противоборствующих сторон к мирному диалогу. Данный этап охватывал период с конца 1990-х годов до второго десятилетия XXI века и характеризовался заметным расширением экономического, энергетического, инфраструктурного, торгового и культурного взаимодействия. Именно в эти годы иранская сторона активно участвовала в реализации крупных энергетических и инфраструктурных проектов, таких как строительство Сангтудинской ГЭС-2. Достижение рекордных показателей двустороннего товарооборота в 2013 году и участие Тегерана в ряде экономических проектов свидетельствовали о переходе отношений двух стран от символических культурных контактов к практическому сотрудничеству [М - 3].

Третий этап связан со спадом в политических отношениях в середине второго десятилетия XXI века, что было обусловлено преимущественно политическими причинами и вопросами обеспечения безопасности. После событий сентября 2015 года в политических контактах двух стран наступило заметное охлаждение. Однако это не носило затяжного характера: уже с 2019 года обозначились признаки смягчения напряжённости и постепенного восстановления двусторонних связей. Официальные визиты и переговоры представителей Таджикистана и Ирана на различных уровнях, прежде всего визит Министра иностранных дел Республики Таджикистан в Тегеран положили начало новому этапу укрепления доверия и нормализации политико-дипломатических отношений.

6. Устойчивые дружественные отношения между Таджикистаном и Ираном на межгосударственном уровне опираются прежде всего на политическую волю, контакты на высшем уровне и стремление к согласованию общих интересов. Двустороннее сотрудничество активизировалось именно в те периоды, когда руководство обоих государств придавало ему практическое значение и добивалось выполнения подписанных договорённостей и проектов. В этих условиях таджикской дипломатии удалось, несмотря на различия в государственном устройстве и идеологических установках, сохранить иранское направление в числе приоритетов внешней политики, поддерживая одновременно сбалансированные отношения с другими региональными и мировыми державами. Эта особенность отражает прагматизм и многовекторность внешнеполитического курса Таджикистана.

В сфере безопасности перед обоими государствами стоят общие вызовы и угрозы. Как свидетельствует история двусторонних отношений, вопросы безопасности всегда требовали особой взвешенности. Вследствие этого развитие взаимодействия в данной области должно осуществляться строго в рамках национального законодательства и норм международного

права и уважения государственного суверенитета. Только при таком подходе взаимодействие в области безопасности способствует укреплению взаимного доверия, а не порождает взаимное недоверие и политическое давление.

Таджикистан проводит политику «открытых дверей» на международной арене, ставя во главу угла защиту своей независимости и национальных интересов. В диссертации приведены факты поддержки Таджикистаном права государств на мирное использование технологий, а также изложена позиция страны по ряду международных вопросов. Объективное научное исследование требует опираться при оценке этих шагов на официальные документы и тексты публичных выступлений. Только такой подход даёт возможность осветить историю таджикско-иранских отношений взвешенно, без идеализации и с учётом государственных интересов Таджикистана.

Язык, история, культура, религия, литература и общая цивилизационная память занимают особое место в отношениях Таджикистана и Ирана. Вместе с тем исследование показывает, что в двусторонних связях язык и общее культурное достояние во многих случаях играли даже более значимую роль, чем религиозная близость. Именно язык и литературное наследие позволили придать гуманитарным контактам естественный и органичный характер. В выступлениях руководителей двух стран при открытии предприятий, энергетических объектов и проведении культурных мероприятий неизменно подчёркивалась общность языка, культуры и исторических корней. Строительство таких стратегически важных объектов, как тоннель «Истиклол», Сангтудинская ГЭС-2, организация совместных предприятий и реализация культурных инициатив рассматриваются в данном контексте как плоды взаимовыгодного партнёрства двух стран в новейший период [5 - М].

7. В современных геополитических реалиях культура превратилась в стратегический ресурс «мягкой силы». Для Таджикистана и Ирана гуманитарное взаимодействие служит основой взаимного доверия и сближения двух народов. Развитие гуманитарных связей проявляется в целом ряде направлений – от академических и студенческих обменов до масштабных культурных акций и открытия совместных научных и образовательных площадок. Сегодня и в ближайшей перспективе такое взаимодействие способно стать действенным фактором укрепления двусторонних отношений.

Вместе с тем тридцатилетний опыт отношений Таджикистана и Ирана показывает, что культурные связи должны согласовываться с задачами обеспечения культурной безопасности, духовной

самостоятельности и национальными интересами Таджикистана. Иными словами, культура призвана выступать не средством одностороннего влияния, а пространством равноправного диалога, взаимного познания и научного сотрудничества. В рамках данного направления научным учреждениям и высшим учебным заведениям целесообразно сосредоточиться на междисциплинарном изучении общего наследия. Главными путями реализации такого подхода должны стать издание классических текстов, а также углубление исследований в области языкознания, историографии, востоковедения и международных отношений. Только при таком подходе гуманитарное сотрудничество способно перейти от внешней декларативности к содержательному научному взаимодействию.

В 2000-е годы экономические отношения Таджикистана и Ирана перешли от стадии изучения возможностей и заявлений о намерениях к этапу практической реализации совместных проектов. После гражданской войны Таджикистан нуждался в капиталовложениях, технологиях, опыте в области строительства, новых рынках сбыта и альтернативных транспортных маршрутах. Именно в этот период Иран выступил одним из значимых экономических партнёров и инвесторов. Взаимодействие двух стран в энергетике, строительстве, дорожной отрасли, лёгкой промышленности, сельском хозяйстве, торговле и сфере услуг позволило воплотить в жизнь ряд конкретных проектов. Вместе с тем не все подписанные соглашения были выполнены в полном объёме. Это объясняется рядом причин: финансовыми ограничениями, влиянием международных санкций, трудностями в банковских расчётах, несовершенством процедур реализации договорённостей, слабой межведомственной координацией и сменой экономических приоритетов. С научной точки зрения важно рассматривать эти недочёты не как отрицание значимости сотрудничества, а как опыт двусторонней экономической политики, из которого необходимо извлечь уроки.

В современных условиях существуют значительные возможности для развития связей Таджикистана с Ираном, а через его территорию – и с другими рынками. Геостратегическое положение Ирана, его выход к Персидскому заливу, порты Бендер-Аббас и Чабахар, транспортная инфраструктура и промышленный опыт могут иметь практическое значение для внутриконтинентальных стран, включая Таджикистан. Для Таджикистана альтернативные пути выхода на мировые рынки являются стратегическим вопросом. Включение иранских транспортных узлов в общую логистическую сеть помогает расширить географию экспортных маршрутов и снизить зависимость от узкого набора транзитных путей. Тем

самым формируется база для активизации технологического обмена и углубления промышленной кооперации.

Присутствие Исламской Республики Иран в многосторонних структурах способно открыть для Таджикистана новые возможности, однако сами по себе они не превратятся в конкретный результат. Чтобы ими воспользоваться, таджикской стороне необходимо подготовить конкретные, обоснованные и экономически выверенные предложения в области транзита, энергетики, промышленности, образования и безопасности. Многосторонние связи приносят реальный результат лишь в том случае, если они опираются на конкретные национальные программы.

Помимо возможностей в таджикско-иранских отношениях сохраняются и чувствительные вопросы. Проблемы, связанные с перспективами сотрудничества в сфере безопасности, афганским фактором, идеологическим влиянием, соперничеством за региональное лидерство и восприятием иранского фактора в Центральной Азии, требуют глубокого научного осмысления и сбалансированного методологического подхода. Так, отдельные исследователи рассматривают стремление Ирана к сближению с персоязычными странами в контексте его более широких региональных задач. Однако подобные оценки должны опираться на факты, документы и сравнительный анализ различных позиций. Для Таджикистана принципиально важно, чтобы любые формы сотрудничества с Ираном выстраивались в рамках сбалансированного внешнеполитического курса, национальных интересов, международных обязательств и сохранения внутренней стабильности.

8. В нынешний период связи Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран выходят далеко за пределы сугубо двусторонней повестки дня, находя воплощение в плодотворном партнёрстве на площадках авторитетных международных и региональных объединений – прежде всего ООН, ШОС, ОЭС и ОИС, что знаменует новый этап стратегического партнёрства двух государств. Данный факт свидетельствует о том, что отношения Таджикистана и Ирана перешли от символических культурных контактов к институциональному региональному и международному сотрудничеству [2 - М].

9. Обеспечение региональной безопасности и противодействие современным угрозам занимают особое место в таджикско-иранском сотрудничестве. Вместе с тем такое взаимодействие должно осуществляться на основе принципов международного права, уважения суверенитета, прозрачности и национальных интересов Таджикистана.

Помимо того, внутриконтинентальное положение стран Центральной Азии и необходимость поиска альтернативных внешнеторговых путей

повышают геоэкономическое значение Ирана. Развитие транспортных связей с Ираном открывает перед Таджикистаном и другими государствами региона новые возможности. Использование портов Чабахар и Бендер-Аббас связывает экономику Таджикистана с рынками Южной и Юго-Восточной Азии и обеспечивает выход к морским торговым путям через Персидский залив и Индийский океан. Для Таджикистана данное направление имеет три основных значения: во-первых, получение относительно независимого выхода к морю; во-вторых, диверсификация экспортных направлений и снижение зависимости от ограниченного числа традиционных путей; в-третьих, возможность импорта новых технологий, оборудования и продукции, прежде всего в фармацевтической, химической, пищевой промышленности, машиностроении и переработке сельскохозяйственной продукции. В дальнейшем этот вопрос может стать одним из основных направлений экономического сотрудничества Таджикистана и Ирана.

С геоэкономической точки зрения транзитные пути через Иран имеют для Таджикистана значение, выходящее за рамки дополнительного транспортного маршрута. Они могут способствовать снижению логистической зависимости, диверсификации экспортно-импортных потоков, повышению конкурентоспособности отечественной продукции и расширению возможностей выхода на новые рынки. Вместе с тем использование этих маршрутов требует разработки полноценных таможенных, страховых, финансовых и правовых механизмов.

Результаты исследования также свидетельствуют о том, что потенциал экономического сотрудничества двух стран пока задействован не в полной мере. Несмотря на наличие значимых проектов, уровень товарооборота, объёмы прямых инвестиций, число совместных предприятий и масштабы производственного сотрудничества могли бы быть значительно выше. Для достижения этой цели отношения должны перейти от модели «общего соглашения» к модели «конкретного проекта». Иными словами, каждый документ должен увязываться с планом действий, источником финансирования, системой контроля и показателями результативности. Только при таком подходе сотрудничество перейдёт из области намерений в плоскость реального производства, экспорта, создания рабочих мест и ощутимой экономической выгоды.

В научном плане данная тема открывает для последующих исследований ряд перспективных направлений: сравнительный анализ политики Ирана в отношении стран Центральной Азии; роль Таджикистана в культурной дипломатии персоязычных государств; влияние афганского фактора на таджикско-иранские отношения; изучение совместных

энергетических и транспортных проектов; анализ статистики торговли и инвестиций; а также рассмотрение места региональных организаций в развитии связей двух стран. Каждое из этих направлений может стать предметом самостоятельного научного исследования и дать ценный материал для укрепления теоретических и практических основ внешней политики Таджикистана.

В целом результаты работы показывают, что проблематику таджикско-иранских отношений не следует ограничивать исключительно рамками истории дипломатии. Она затрагивает одновременно вопросы политической культуры, исторической памяти, региональной экономики, пограничной безопасности, «мягкой» дипломатии и политики баланса сил. Именно этот междисциплинарный характер повышает научную значимость исследования.

В дальнейших исследованиях особенно необходимо приводить статистику торговли и инвестиций, а также сведения о совместных проектах и деятельности культурных учреждений с точными цифрами, сопоставлением показателей по годам и ссылками на первоисточники. Такой подход позволяет подтвердить достоверность полученных результатов и обосновать общие выводы проверяемыми фактами.

Рекомендации по практическому применению результатов исследования:

1. Таджикистан и Иран связывают прочные исторические, культурные, языковые, социальные и экономические узы. Опыт, накопленный в годы независимости, показал**,** что эта близость способна служить важным ресурсом внешней политики и развития практического сотрудничества. В связи с этим необходимо укреплять двусторонние отношения в рамках взаимовыгодного партнёрства, опираясь на национальные интересы**,** уважение суверенитета и реализацию конкретных экономических проектов. Выработка новых механизмов взаимодействия, разработка «дорожной карты» по реализации подписанных документов и определение приоритетных проектов способны придать двусторонним отношениям новое содержание и повысить их эффективность**.**

2. Для последовательного расширения отношений Таджикистана и Ирана необходимо укрепить правовые, экономические и институциональные условия сотрудничества. Речь идёт прежде всего о совершенствовании договорной базы, согласованности действий министерств и ведомств, активизации работы межправительственных комиссий, упрощении торговых процедур, защите прав инвесторов и создании системного контроля за исполнением соглашений. Без такой

основы многие документы остаются нереализованными, а взаимодействие ограничивается политическими намерениями и общими заявлениями.

3. Для устранения существующих преград в двусторонних отношениях требуется разработать и внедрить новые подходы к сотрудничеству. С этой целью необходимо активизировать деятельность совместных комиссий и рабочих групп в области экономики, энергетики, транспорта, промышленности, образования, науки и культуры. Каждой рабочей группе следует не ограничиваться рамочными предложениями, а разрабатывать конкретный план действий с указанием сроков, ответственных исполнителей, источников финансирования и критериев оценки результатов. Такой подход позволит перевести сотрудничество от общих заявлений к практическому исполнению.

4. Таджикистану и Ирану следует развивать сотрудничество в экономике, социальной области, энергетике, лёгкой промышленности, сельском хозяйстве и сфере услуг с учётом ресурсов и потенциала обоих государств. Таджикистан располагает гидроэнергетическими ресурсами, аграрным потенциалом, промышленным сырьём, трудовыми ресурсами и транзитным положением. Иран, со своей стороны, обладает значительным опытом и возможностями в промышленности, фармацевтике, строительстве, производственных технологиях, переработке продукции и функционировании свободных экономических зон. Объединение этих ресурсов способно создать основу для организации совместных предприятий и развития производства, ориентированного на экспорт.

5. В целях увеличения внешнеторгового оборота привлечение иранских инвестиций в свободные экономические зоны Таджикистана должно рассматриваться как одно из приоритетных направлений. Целесообразно создавать совместные предприятия по выпуску строительных материалов, лекарственных препаратов, продукции химической и лёгкой промышленности, машиностроения, металлургии, по переработке хлопкового волокна, кожи и шерсти, а также по производству моющих средств, промышленных продовольственных товаров, переработке фруктов и овощей, производству напитков, соков и кондитерских изделий. Для эффективной работы таких предприятий необходимо заранее решить вопросы последующего экспорта продукции на региональные рынки, сертификации товаров, соответствия стандартам качества и налаживания транспортных путей.

6. Для изучения опыта свободных экономических зон Ирана необходимо организовывать туда поездки групп таджикских специалистов. Эти поездки не должны сводиться к формальным визитам: их следует нацелить на предметное изучение системы управления, налогового режима,

способов привлечения инвестиций, таможенного обслуживания, промышленной инфраструктуры, работы с инвесторами и организации производства. Полученные знания могут применяться для улучшения работы свободных экономических зон Таджикистана.

7. Важным направлением выступает налаживание сотрудничества по привлечению иранских инвесторов к разведке перспективных нефтегазовых участков Республики Таджикистан, разработке и эксплуатации этих месторождений, а также поставкам в страну сырой нефти, нефтепродуктов и сжиженного газа. При реализации таких проектов на первый план должны выходить вопросы энергетической безопасности, экономической рентабельности, соответствия законодательству Таджикистана, прозрачности контрактов, охраны окружающей среды и применения современных технологий. Наряду с этим следует изучить перспективы взаимодействия в области возобновляемых источников энергии, гидроэнергетического оборудования и энергосбережения.

8. Развитие культурно-гуманитарного, научного, спортивного и туристического сотрудничества должно и впредь оставаться важной составляющей двусторонних отношений. Для этого необходимо расширять связи между образовательными учреждениями, библиотеками, музеями, театрами, исследовательскими центрами и культурными учреждениями. Совместные исследовательские программы в области истории, востоковедения, языка и литературы, культурной дипломатии, изучения общего наследия и истории таджикско-иранских отношений способны укрепить научную базу взаимодействия. В сфере туризма создание маршрутов культурного, паломнического, исторического и литературного туризма может способствовать более глубокому взаимному познанию народов двух стран.

9. Важное значение имеет также укрепление взаимодействия между силовыми структурами и органами безопасности двух стран в противодействии терроризму, экстремизму, незаконному обороту наркотиков, транснациональной преступности и вовлечению молодёжи в чуждые религиозные течения. При этом такое взаимодействие должно осуществляться в рамках закона, международных обязательств и принципа уважения суверенитета. Противодействие экстремизму не сводится исключительно к деятельности силовых ведомств, а также зависит также от политики в области образования, культуры, занятости молодёжи, информационной грамотности и повышения гражданской ответственности. В этой связи совместные образовательные, аналитические и информационные программы в данном направлении могут принести больший эффект.

10. Расширение деятельности обществ дружбы, культурных центров и программ диалога между обществами двух стран имеет существенное значение для утверждения принципов мирного сосуществования, добрососедства и взаимного уважения культурных и нравственных ценностей. Данную деятельность необходимо организовывать с опорой на научный и культурный подход, чтобы дружественные отношения не ограничивались формальными декларациями, а наполнялись реальным содержанием через научные исследования, образование, издание книг, искусство, молодёжные обмены и совместные проекты. При таком подходе отношения Таджикистана и Ирана могут стать не только наследием прошлого, но и ценным ресурсом для будущего регионального сотрудничества.

11. Для укрепления научной базы двусторонних отношений целесообразно создать совместную исследовательскую группу по изучению истории таджикско-иранских отношений. Она может систематизировать каталоги дипломатических документов, торговую статистику, архивные материалы, воспоминания участников событий и научную литературу, формируя упорядоченную информационную базу для исследователей.

12. В практической политике каждый новый проект сотрудничества следует предварительно оценивать с точки зрения его экономического, культурного и правового воздействия, а также влияния на безопасность. Такая оценка позволит сторонам перейти от общих представлений к взвешенному анализу и сделать двусторонние отношения более устойчивыми, прозрачными и результативными.

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЁНОЙ СТЕПЕНИ

I. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-М]. Ҳалимзода, Д.О. Инъикоси ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон дар таърихнигории муосир [Матн] / Ҷ.А. Мирзоев, Д.О. Ҳалимзода // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2023. – №6 (107). – С. 193-199. ISSN 2219-5408.

[2-М]. Ҳалимзода, Д.О. Ҳамкориҳои сиёсӣ-дипломатӣ ва иқтисодию фарҳангии Тоҷикистон ва Эрон дар солҳои 90-уми асри XX [Матн] / Д.О. Ҳалимзода // Паёми Донишгоҳи миллӣ. – Душанбе, 2024. – №11 (II). – С. 56-60. ISSN 2074-1847

[3-М]. Ҳалимзода, Д.О. Самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои иқтисодӣ-иҷтимоии Тоҷикистон ва Эрон дар даврони истиқлол [Матн]

/ Д.О. Ҳамлимзода // Осиё ва Аврупо. – Душанбе, 2025. – №1 (21). – С. 109-115. ISSN 2790-7198

[4-М]. Ҳалимзода, Д.О. Ҳамкориҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон дар даврони истиқлол [Матн] / Д.О. Ҳалимзода // Паёми Донишгоҳи миллӣ. – Душанбе, 2025. – №2. – С.20-26. ISSN 2074-1847

[5-М]. Ҳалимзода, Д.О. Самтҳои афзалятноки ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Эрон дар даврони истиқлол [Матн] / Д.О. Ҳалимзода, Ф. Розиқов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – №7. – С. 59-65. ISSN 2074-1847

II. Научные статьи, опубликованные в других журналах:

[6-М]. Ҳалимзода, Д. О. Саҳми Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳамкориҳои Тоҷикистон ва кишварҳои форсизабони минтақа [Матн] / Д. О. Ҳалимзода // Конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар таҳқиқи таърихи халқи тоҷик» (29 апрели соли 2025). – Душанбе, 2025. – С. 183-185.

[7-М]. Ҳалимзода, Д. О. Давлати Сосониён: баъзе ҷанбаҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии он [Матн] / Д. О. Ҳалимзода // Конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ дар мавзуи «Ҷойгоҳи Сосониён дар таърих ва тамаддуни умумиҷаҳонӣ» бахшида ба 1800-солагии таъсисёбии давлати Сосониён (Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 26 апрели моли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 206-207.

[8-М]. Ҳалимзода, Д. О. Нақши Пешвои миллат дар таҳкими сулҳ ва амнияти миллӣ [Матн] / Д. О. Ҳалимзода // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба Рӯзи Президент аз 16 ноябри соли 2023. – Душанбе, 2024. – С. 69-74.

[9-М] Ҳалимзода, Д. О. Равобити илмию фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон [Матн] / Д. О. Ҳалимзода // Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии «Илм ва амалияи ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба Рӯзи илми тоҷик ва гиромидошти ёди профессори фахрии Академияи ВКД ҶТ, Арбоби шоистаи илми ФР, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Р. С. Мулукаев (Душанбе, 18 апрели 2025). – Душанбе, 2025. – С. 486-488.

[10-М] Ҳалимзода, Д. О. Ҳамкориҳои иқтисоди ва тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон дар замони соҳибистиқлолӣ [Матн] / Д. О. Ҳалимзода // Мақолаҳо аз конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ дар мавзуи «Саҳми Пешвои миллат дар рушди Истиқлолият ва таҳкими худшиносии миллӣ» (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ-назариявӣ). – Бохтар: ҶДММ «Матбаа», 2026. – С. 443-449

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Научные труды, послания, речи и выступления Президента Республики Таджикистан

[1] Барқияи табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Президенти Ҷумҳурии Исломии Эрон Сайид Муҳаммади Хотамӣ [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: http://prezident.tj/node/ 11192 (Санаи истифодабарӣ: 28.08.2023).

[2] Выступление Президента Республики Таджикистан Э. Рахмонова на Второй конференции стран Центральной и Южной Азии по продаже электроэнергии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.president.tj/node/ (Дата обраҳения: 12.10.2023).

[3] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: http://www.president.tj/node/13739 (Санаи истифодабарӣ: 22.12.2016).

[4] Послание Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан (26.04.2010). – Душанбе: Шарки озод, 2010. – 44 с.

[5] Рахмон, Э. Независимость Республики Таджикистан и возрождение нации [Текст]: в 7 томах /Эмомали Рахмон. – Душанбе: Шарқи озод, 2002-2009.

[6] Рахмонов, Э. Таджикистан: десять лет независимости и национального единства [Текст]: в 4-х томах / Эмомали Рахмонов. – Душанбе: Шарки озод, 2001.

[7] Раҳмон, Э. Истиқлолияти Точикистон ва эҳёи миллӣ [Матн]: иборат аз ҳафт ҷилд / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008.

[8] Раҳмон, Э. Ответы на вопросы великобританского издания «Мировой государственный деятель» 1996 г., январь // Тысяча лет в одну жизнь (сборник выступлений, речей, интервью и статей). – Душанбе, 2003. – 374 с.

[9] Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: чаҳор соли истиқлолият ва худшиносӣ [Матн] / Эмомалӣ Раҳмонов. – Душанбе, 1995. – 518 с.

[10] Эмомали Рахмон. О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан [Текст] / сост.-автор предисловия З.Ш. Саидов (З.Ш. Саидзода), М.Р. Камолова. – Душанбе: Контраст, 2019. – 219 с.

[11] Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 272 с.

2. Монографии, книги и научные статьи:

[12] Аббасиан, Х. Иран и Таджикистан: пятнадцать лет взаимовыгод-ного сотрудничества [Текст] / Х. Аббасиан. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 172 с.

[13] Абдылдаева, М. А. Взаимоотношения стран Центральной Азии с Ираном [Текст] / М. А. Абдылдаева // Вестник Северо-Восточного федерального университета имени М. К. Аммосова (Vestnik of North-Eastern Federal University). Серия: Обҳественные науки. Social science. – 2019. – №4. – С. 47-50.

[14] Абулхаев, Р. А. Ирано – таджикское сотрудничество в конце XX – начале XXI вв. [Текст] / Р. А. Абулхаев. – Душанбе, 2017. – 231 с.

[15] Абулхаев, Р. А. Ирано-таджикское сотрудничество в области просвеҳения, культуры и науки в конце XX – начале XXI вв. [Текст] / Р. А. Абулхаев. – Душанбе, 2021. – 215 с.

[16] Бойгонии ҷории Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. Папкаи ҶИЭ (с.2002-2011).

[17] Гордеева, П. В. Культурные связи Ирана и Таджикистана после 1991 г. [Текст] / П. В. Гордеева // Восхождение к науке: Сборник избранных научных статей студентов Восточного факультета / отв. ред. А.В. Челнокова. – СПб.: Скифия-принт, 2020. – С. 26-31.

[18] Грозин, А. Политика и интересы Ирана в Центральной Азии с учётом энергетического и логистического факторов [Текст] / А. Грозин // Геоэкономика энергетики. – 2020. – №3. – С. 106-130.

[19] Давлатов, Р. М. Ташаккул ва рушди муносибатҳои Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон (1992-2015) [Матн]: дис... ном. илм. таърих: 07.00.015 / Давлатов Раҳмадкарим Мирзокаримович. – Душанбе, 2019. – 208 с.

[20] Додихудоев, Х. Таджикистан – Иран: достижения и перспективы сотрудничества [Текст] / Х. Додихудоев, В. Ниятбеков. Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – №2 (56). – С. 152-161.

[21] Дулоев, М. М. Захираҳои обӣ-энергетикии Тоҷикистон ва ҳамкори-ҳои давлатҳои исломӣ дар ин соҳа [Матн] / М. М. Дулоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2011. – №2 (38). – С. 116-120.

[22] Зокиров, Г. Н. Системаи сиёсӣ: масъалаҳои руз ва дурнамои инкишоф [Матн] / Г. Н. Зокиров. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 272 с.

[23] Зотова, А. С. Сотрудничество Ирана со странами Центральной Азии в борьбе с терроризмом [Текст] / А. С. Зотова // Постсоветские исследования. – 2024. – Т.7. – №7. – С. 770-779.

[24] История таджикского народа. Новейшая история (1941-2010 гг.) [Текст] / под обҳ. ред. Р. Масов. – Душанбе: Дониш, 2011. – Т.VI. – 688 с.

[25] Каззози, М. Х. Подход Ирана к отношениям с персоязычными странами [Текст] / М. Х. Каззози // Вестник ТНУ. – 2015. – №3/10 (188). – С. 24-26.

[26] Каззози, М. Х. Подход Таджикистана к проблемам безопасности в Персидском заливе в контексте отношений с Ираном [Текст] / М. Х. Каззози // Вестник Таджикского национального университета. – 2012. – №3/8 (101). – С. 35-38.

[27] Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 27 январи соли 2015, №332 тасдиқ шудааст [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: http://mfa.tj/?l=tj&cat=109

[28] Қаззозӣ, М. Ҳ. Нигоҳи иҷмолӣ ба муносиботи Эрон бо ҳавзаи форсизабонҳо [Матн] / М. Ҳ. Қаззозӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2015. – №3/10 (188). – С. 49-51.

[29] Қаззозӣ, М. Ҳ. Ҷанги дохилии Тоҷикистон ва нақши Эрон дар барқарорсозии сулҳ [Матн] / М. Ҳ. Қаззозӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2012. – №3/5 (93). – С. 19-21.

[30] Месамед, В. И. Иран в Центральной Азии: два десятилетие диалога [Текст] / В.И. Месамед. – М.: Институт Ближнего Востока, 2010. – 267 с.

[31] Мирзоев, Н. Асосҳои дипломатия [Матн] / Н. Мирзоев, А. Шарифов. – Душанбе: ДМТ, 2012. – 267 с.

[32] Мирзоев, Н. М. Таджикистан и страны Востока [Текст]: учебное пособие / Н. М. Мирзоев. – Душанбе, 2010. – 140 с.

[33] Мирзоев, Н. М. Тоҷикистон – Эрон: шоҳроҳи ҳамкориҳо [Матн] / Н. М. Мирзоев. – Душанбе, 1998. – 76 с.

[34] Мирзоев, Ҷ.А. Таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол [Матн] / Ҷ. А. Мирзоев. – Душанбе, 2020. – 228 с.

[35] Муртазо, М. Диалог и дипломатия: таджикско-персидский язык и литература и их влияние на культурное и политическое сотрудничество двух стран [Текст] / М. Муртазо // Известия АН Республики Таджикистан. Отдел обҳественных наук. – 2010. – №3. – С. 20-28.

[36] Муртазо, М. Стратегические интересы Ирана и России в Таджикистане [Текст] / С. Муртазо // Материалы Республиканской научно-теоретической конференции «Формирование системы колониальной безопасности государств Центральной Азии в форме региональных союзов». – Душанбе, 2008. – С. 98-100.

[37] Наврасова, А. Б. Межгосударственное сотрудничество как один из эффективных факторов подготовки высококвалифицированных педагогических кадров (на материалах Таджикистана и Ирана) [Текст]: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Наврасов Абдурауф Бурхонович. – Душанбе, 2010. –152 с.

[38] Назаров, Т. Дипломатияи муосири тоҷик [Матн] / Т. Назаров, А. Сатторзода. – Душанбе, 2006. – 224 с.

[39] Назри, М. М. Формирование и развитие межгосударственных связей между республикой Таджикистан и Исламской Республикой Иран: 1991-2021 гг. [Текст]: дис... канд. истор. наук: 5.6.7. / Назри Мухаммад Махмадали. – Душанбе, 2023. – 171 с.

[40] Наимов, И.Н. Этнополитический фактор в современных международных отношениях Исламской Республики Иран: внутренний и внешний аспекты [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук: 23.00.04 / Наимов Илхомджон Нуралиевич. – Душанбе, 2021. – 58 с.

[41] Саидов, Х. С. Иран: основные тенденции этнонационального развития на этапе завоевание независимости [Текст] / Х. С. Саидов // Вестник Таджикского национального университета. – 2010. – №3 (51). – С. 66-72.

[42] Малекиан, М. М. Культурные связи Республики Таджикистан с исламской республикой Иран (1991-2011 гг.) [Текст]: автореф. дис… канд. истор. наук: 07.00.02 / Малекиан Мохсен Мохаммадсадег. – Душанбе, 2012. – 24 с.

[43] Неъматов, И. Исламский фактор во взаимоотношениях Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран (конец XX – начало XXI вв.) [Текст] / И. Неъматов. – Душанбе, 2021. – 176 с.

[44] Полишук, А. И. Культурный фактор в отношениях Ирана и государств Центральной Азии [Текст] / А.И. Полиҳук // Восточная аналитика. – 2024. – №15 (4). – С. 147-159.

[45] Расулиён, Қ. Нигоҳе ба алоқаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ. Расулиён. – Душанбе, 2010. – 43 с.

[46] Расулиён, Қ. Нигоҳе ба равобити фарҳангии Эрон ва Тоҷикистон [Матн] / Қ. Расулиён. – Душанбе: Эр-граф, 2004. – 88 с.

[47] Расулиён, Қ. Ориёиҳо кистанд ва ватани онҳо куҷост [Матн] / Қ. Расулиён. – Душанбе, 2004. – 110 с.

[48] Саидов, З. Ш. Внешняя политика Президента Э. Рахмонова [Текст] / З. Ш. Саидов. – Душанбе, 2000. – 226 с.

[49] Саидов, З. Ш. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2017 гг.) [Текст]: учебное пособие / З. Ш. Саидов. – 2-е, доп. изд. – Душанбе: Контраст, 2017. – 142 с.

[50] Саидов, З. Ш. Внешняя политика Таджикистана в условиях глобализации [Текст] / З. Ш. Саидов. – Душанбе: Авасто, 2004. – 592 с.

[51] Саидов, З. Ш. Основные внешнеполитические интересы Таджикистана на рубеже веков [Текст] / З. Ш. Саидов. – Душанбе: ООО Контраст, 2011. – 624 с.

[52] Саидов, З. Ш. Политика открытых дверей [Текст] / З. Ш. Саидов. – Душанбе: Шарки озод, 2003. – 225 с.

[53] Саидов, З. Ш. Таджикистан на рубеже тысячелетий: реализация национальных интересов на международной арене (1992-2003) [Текст] / З. Ш. Саидов, А. З. Сабуров. – Душанбе, 2005. – 432 с.

[54] Саидов, З. Ш. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики [Текст]: монография / З. Ш. Саидов. – 7-е, доп. изд. – Душанбе: Контраст, 2014. – 636 с.

[55] Сайидзода, З. Сиёсати давлатии Президент Эмомалӣ Раҳмон ва рушди устувори Тоҷикистон [Матн] / З. Сайидзода, Ф. Саидов. – Душанбе: Контраст, 2012. – 164 с.

[56] Сайидзода, З. Фаъолияти байналмилалии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон: бозгашти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ [Матн] / З. Сайидзода. – Душанбе: Контраст, 2016. – 216 с.

[57] Сайидзода, З. Ш. (Саидов З. Ш.). Тоҷикистони муосир: масъалаҳои мубрами истиқлоли миллӣ [Матн] / З. Ш. Сайидзода. – Душанбе: Контраст, 2016. – 608 с.

[58] Султанов, Ш. М. Региональные векторы внешней политики Республики Таджикистан [Текст]: дис… д-ра полит. наук: 23.00.04 / Султанов Шухрат Музафарович. – М., 2006. – 305 с.

[59] Умарова, Н. Сила транспортной дипломатии: как Иран усиливает свое влияние в Центральной Азии [Электронный ресурс] / Н. Умарова. – Режим доступа: https://cronos.asia/world/iran-transportnaya-diplomatiya-centralnaya-aziya (Дата обращения: 30.11.2025)

[60] Хафтех, К. И. Становление и развитие взаимоотношений Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран: (конец XX – начало XXI вв.) [Текст]: дис... канд. истор. наук: 07.00.15 / Хафтех Казази Ибрахим. – Душанбе, 2016. – 160 с.

[61] Холмуродова, З. И. Взаимоотношение Ирана и стран Центральной Азии: состояние и перспективы [Текст]: дис... канд. полит. наук: 23.00.04 / Холмуродова Зарина Исмоиловна. – Душанбе 2018. – 152 с.

[62] Ҳалимзода, Д.О. Самтҳои афзалятноки ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Эрон дар даврони истиқлол [Матн] / Д. О. Ҳалимзода, Ф. Розиқов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2025. – №7. – С. 59-65. ISSN 2074-1847

[63] Шарипов, А. Масъалаҳои мубрами Шарқи Наздик [Матн] / А. Шарипов. – Душанбе, 2016.

[64] Шарипов, А. Э. Рахмон – наш Президент! [Текст] / А. Шарипов. – Душанбе, 2006. – 26 с.

[65] Шарифзода, А. Президент [Матн] / А. Шарифзода, С. Шамсиддинов, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

[66] Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва оғози марҳалаи созандагӣ [Матн] / А. Шарифзода, З. Қосимӣ, С. Фатоев, С. Шамсиддинов (7 китоб) – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

[67] Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва оғози марҳалаи созандагӣ [Матн] / А. Шарифзода, З. Қосимӣ, С. Фатоев, С. Шамсиддинов (7 китоб) – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

[68] Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон [Матн] / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

[69] Юртаев, В. И. Особенности и реализация внешней политики Исламской Республики Иран в 1979-2010 гг. [Текст]: автореф. дис... д-ра истор. наук: 07.00.15 / Юртаев Владимир Иванович. – М., 2012 – 44 с.

[70] 25 қадам дар паҳнои олам [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 220 с.

[71] В Душанбе состоится 7-я международная выставка-ярмарка Интерлегпром – 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.namsb.tj/ru/vystavki-i-forumy/152-v-dushanbe-sostoitsya-7-ya-mezhdunarodnaya-vystavka-yar marka-interlegprom-2013 (Дата обращения: 15.12.2024).

АННОТАТСИЯ

ба тадқиқоти диссертатсионии Ҳалимзода Далер Обид дар мавзуи «Таҳаввули равобити сиёсиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар қаринаи сиёсати «дарҳои кушод» (солҳои 2003-2021)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 6.1.6. Таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати беруна

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Исломии Эрон, ҳамкории иқтисодӣ, ҳамкории фарҳангӣ, сиёсати хориҷӣ, дарҳои кушод, таърихи муносибатҳои байналмилалӣ, мушкилот ва дурнамои ҳамкорӣ, таъсири равандҳои ҷаҳонӣ, сиёсати минтақавии Осиёи Миёна, ҳамкории амниятӣ, дипломатияи тоҷик.

Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиш ва таҳлили комплексии раванди ташаккул, таҳаввул, рукуд, эҳё ва дурнамои муносибатҳои сиёсиву дипломатӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву гуманитарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар қаринаи сиёсати «дарҳои кушод» мебошад.

Таҳқиқот ба назария ва методологияи илмҳои таърих, сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ асос ёфта, усулҳои таҳлили таърихӣ, муқоисавӣ ва омилӣ истифода шудаанд. Навгонӣ дар таҳлили ҳамаҷонибаи ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар давраи таҳқиқшаванда зоҳир гардида, хусусиятҳои хоси ҳар як марҳала дар заминаи тағйироти сиёсӣ ва геополитикии минтақа таҳлил карда шудаанд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ дар таҳкими сиёсати хориҷӣ ва баланд бардоштани нуфузи байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд ҳангоми омӯзиши таърихи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлол, таърихи муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон, таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва равандҳои сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ ва барномаҳои таълимӣ истифода гарданд.

Тавсияҳои муаллиф барои таҳкими сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба Ҷумҳурии Исломии Эрон муҳим буда, метавонанд барои роҳандозии стратегияи нав дар соҳаҳои маориф, фарҳанг, амният ва иқтисод хизмат кунанд. Дастовардҳои тадқиқотӣ барои донишҷӯён, муҳаққиқон, таҳиягарони сиёсати давлатӣ ва устодони донишгоҳӣ ҳамчун маводди таълимӣ ва илмӣ арзишманданд.

АННОТАЦИЯ

диссертационного исследования Халимзода Далера Обида на тему «Развитие политических и дипломатических связей Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран в контексте политики «открытых дверей» (2003–2021 гг.)», представленной на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 6.1.6. История международных отношений и внешней политики

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Исламская Республика Иран, экономическое сотрудничество, культурное сотрудничество, внешняя политика, “открытые двери”, история международных отношений, проблемы и перспективы сотрудничества, влияние глобальных процессов, региональная политика Центральной Азии, сотрудничество в сфере безопасности, таджикская дипломатия.

Цель исследования заключается в комплексном изучении и анализе процессов формирования, эволюции, стагнации, возрождения и перспектив политических, дипломатических, социально-экономических и культурно-гуманитарных отношений между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Иран в контексте реализации политики «открытых дверей».

Методологическая база и новизна: Исследование опирается на теоретико-методологические принципы исторических наук, политологии и теории международных отношений, с применением историко-генетического, сравнительного и факторного методов анализа. Научная новизна работы состоит в системном исследовании всего комплекса политического, экономического и культурного взаимодействия двух государств в исследуемый хронологический период, а также в выявлении специфических особенностей каждого исторического этапа сквозь призму региональных политических и геополитических трансформаций.

Теоретическая и практическая значимость работы определяется ее вкладом в укрепление внешнеполитического курса и повышение международного авторитета Республики Таджикистан. Положения и выводы диссертации могут быть использованы при преподавании курсов по истории внешней политики Республики Таджикистан в период независимости, истории двусторонних таджикско-иранских отношений, истории международных отношений и региональных политических процессов в Центральной Азии, а также при разработке специализированных учебных программ.

Практические рекомендации автора имеют прикладное значение для оптимизации внешнеполитической стратегии Республики Таджикистан в отношении Исламской Республики Иран и могут послужить основой для формирования обновленных стратегических подходов в сферах образования, культуры, безопасности и экономики. Результаты исследования представляют высокую ценность в качестве учебно-научного материала для студентов, исследователей, экспертов-аналитиков, лиц, принимающих решения в сфере государственного управления.

ABSTRACT

of the dissertation research by Halimzoda Daler Obid on the topic "Evolution of the Political and Diplomatic Relations of the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Iran in the context of the „open doors" policy (2003–2021)", submitted for the academic degree of Candidate of Historical Sciences in the specialty 6.1.6. History of International Relations and Foreign Policy

Keywords: Republic of Tajikistan, Islamic Republic of Iran, economic cooperation, cultural cooperation, foreign policy, «open doors» policy, history of international relations, challenges and prospects of cooperation, impact of global processes, regional policy of Central Asia, security cooperation, Tajik diplomacy.

The main purpose of the dissertation research is a comprehensive study and analysis of the processes of formation, evolution, stagnation, revival, and prospects of political, diplomatic, socio-economic, and cultural-humanitarian relations between the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Iran within the framework of the «open doors» policy.

Methodological framework and novelty: The study is based on the theory and methodology of historical sciences, political science, and international relations, utilizing historical-genetic, comparative, and factor analysis methods. The scientific novelty lies in the comprehensive analysis of the entire scope of political, economic, and cultural cooperation between the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Iran during the period under review, as well as in examining the specific features of each historical stage against the background of regional political and geopolitical transformations.

Theoretical and practical significance lies in strengthening the foreign policy course and enhancing the international prestige of the Republic of Tajikistan. The research findings can be utilized in studying the history of the foreign policy of the Republic of Tajikistan during the period of independence, the history of bilateral relations between the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Iran, the history of international relations and political processes in Central Asia, as well as in the development of educational curricula.

The author's recommendations are essential for strengthening the foreign policy of the Republic of Tajikistan regarding the Islamic Republic of Iran and can serve as a basis for launching a new strategy in the fields of education, culture, security, and economics. The research achievements are of high value as educational and scientific materials for students, researchers, state policy makers.